תנא דבי אליהו זוטא

תנא דבי אליהו

geulaquiz.com

פרק א

א מעשה דבי אליהו הנביא אמרו רבותינו זכרונם לברכה (נ״י אמרו עליו) לעולם יהא אדם ערום ביראה ומענה רך ומשיב חמה ומרבה שלום עם אביו ואמו ועם רבו ועם חבירו ואפילו עם גוי בשוק כדי שיהא אהוב מלמעלה (נוסחא ישנה ואהוב) ונחמד מלמטה וכדי שיהא מקובל על הבריות וכדי שיתמלאו כל ימיו בטובה (נ״י צדיק אבד ואין איש שם על לב מכאן אמרו כל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור שנאמר וידי משה כבדים וכי לא היה לו למשה כר או כסת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל והצבור שרוי בצער אף אני אהיה עמהם בצער. ואשרי מי שמצער עצמו עם הצבור לא יראה אדם הצבור שרוי בצער והוא הולך לביתו ויאכל וישתה ויאמר שלום עלי נפשי ואם עשה כן עליו הכתוב אומר הנה ששון ושמחה הרוג וגו׳ מה כתיב אחריו ונגלה באזני ה׳ צבאות זה ענין בינונים וענין הרשעים מהו אומר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר משום דבי אליהו וכו׳) ואמרו רבותינו ז״ל בזמן שישראל שרוין בצער ופירש אחד מהן באים שני מלאכי השרת ומניחין לו את ידיהם על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש עצמו מן הצבור אל יראה בנחמת צבור אלא בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלום עלי נפשי. ואם עושה כן עליו הכתוב אומר (ישעיהו כ״ב:י״ג) והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין וגו׳ מה כתיב בתריה ונגלה באזני ה׳ צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון. עד כאן מדה של בינונים אבל במדת הרשעים מה כתיב שם (שם נו) אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד מה כתיב בתריה הצדיק אבד ואין איש שם על לב וגו׳ אלא יצער אדם את עצמו עם הצבור שכן מצינו במשה רבינו ע״ה שהיה מצער את עצמו עם הצבור שנאמר (שמות י״ז:י״ב) וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה. וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישב עליה אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער וכל המצער את עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור. ושמא יאמר אדם מי מעיד בי אבני ביתו וקורות ביתו של אדם מעידין עליו שנאמר כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה (חבקוק ב׳:י״א). דבי רבי שילא אמרו שני מלאכי השרת המלוין את האדם שנאמר (תהילים צ״א:י״א) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך הן מעידין עליו. רבי חדקא אומר נשמתו של אדם היא מעידה עליו שנאמר (מיכה ז׳:ה׳) משוכבת חיקך שמור פתחי פיך. וי״א איבריו של אדם מעידין בו שנאמר (ישעיהו מ״ג:י׳) אתם עדי נאם ה׳. משום דבי אליהו אמרו לעולם יהא אדם כשור לעול וכחמור למשא וכבהמה שחורשת בבקעה ובשדה כך יהא אדם עוסק וחורש בד״ת בכל יום תמיד שנאמר (שם לב) אשריכם זורעי על כל מים ואין מים אלא ד״ת שנאמר (שם נה) הוי כל צמא לכו למים. אשריהן ישראל בזמן שהן עוסקין בתורה ובגמילות חסדים אז יצרם מסור בידם ולא הם מסורים ביד יצרם שנאמר אשריכם זורעי על כל מים וגו׳ ואין זריעה אלא צדקה שנאמר (הושע י׳:י״ב) זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד ואין מים אלא תורה שנאמר (ישעיהו נ״ה:א׳) הוי כל צמא לכו למים וכיון שקרא אדם תורה נביאים וכתובים ושנה משנה מדרש הלכות ואגדות ושנה הגמרא ושנה הפלפול לשמה מיד רוח הקודש שורה עליו שנאמר (שמואל ב כ״ג:ב׳) רוח ה׳ דבר בי ומלתו על לשוני: פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום ומצאני קסדור אחד נתן לי שלום ולא הכירני ואמר לי רבי מאיזה מקום אתה ואמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים ורבנן אני ואמר לי רבי בוא ושב עמי במקומי שאני מראה אותך ואני אתן לך חטין ושעורין ופולין ועדשין וכל מיני קטניות. ואמרתי לו בני אפילו אם אתה נותן לי אלף אלפים דינרי זהב אין אני מניח מקום תורה ואין אני דר במקום שאין בו תורה ואמר לי רבי למה ואמרתי לו שלא חרב העולם אלא מפני פשעה של תורה ולא חרבה ארץ ישראל אלא מפני פשעה של תורה וכל הצרות הבאות על ישראל אינו אלא מפני פשעה של תורה משום שגדולה ורבה היא לפני הקב״ה פשעה של תורה (נ״י שהיא שקולה כנגד כל העבירות) שנאמר (מיכה א׳:ה׳) בפשע יעקב כל זאת ואין זאת אלא תורה שנאמר (ירמיהו ט׳:י״א) מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה׳ אליו ויגידה על מה אבדה הארץ וגו׳ ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה. מיד אמר לי ברוך המקום שבחר בכם מכל העמים ומכל הלשונות ונתן לכם את התורה משום שאתם בוטחים בו בכל מקום. בימי רבי דוסא בן הרכינס הותרה צרות הבת לאחין והיה הדבר קשה אל החכמים מפני שחכם גדול וזקן גדול היה ועיניו כהות מלבוא לבית המדרש אמרו מי ילך ויודיענו אמר רבי יהושע (ברבי חנינא) אני אלך ואחריו מי ראב״ע ואחריו מי ר״ע. מיד הלכו וישבו על פתח ביתו נכנסה שפחתו ואמרה לו רבי חכמי ישראל באין אצלך אמר לה אמור להם שיכנסו כיון שנכנסו תפשו לר׳ יהושע והושיבו ע״ג מטה של זהב א״ל רבי אמור לתלמידך אחר וישב א״ל מי הוא זה א״ל ראב״ע הוא א״ל ויש בן לעזריה חברנו קרא עליו המקרא הזה (תהילים ל״ז:כ״ה) נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. ועוד אמר ליה אמור לתלמידך אחר וישב א״ל מי הוא זה אמר ליה עקיבא בן יוסף הוא א״ל אתה הוא עקיבא הדרשן ששמך הולך בכל העולם מסוף העולם ועד סופו שב בני שב כמותך ירבו בישראל קרא עליו מקרא זה (שם לד) כפירים רשו ורעבו ודורשי ה׳ לא יחסרו כל טוב. התחילו מסבבים אותו בהלכות עד שהגיעו לצרת הבת כיון שהגיעו לצרת הבת אמרו לו רבי צרת הבת מהו אמר להן מחלוקת הלל ושמאי אמרו לו והלכה כדברי מי אמר להם הלכה כדברי בית הלל אמרו לו והלא משמך אמרו הלכה כדברי בית שמאי שאמרו צרת הבת מותרת אמר להם דוסא שמעתם או בן

הרכינס שמעתם אמרו לו חיי רבינו סתם שמענו אמר להם אח קטן יש לי ובכור שוטה הוא ויונתן שמו ומתלמידי ב״ש הוא והזהרו בו שלא יקפח אתכם בהלכות ויאמר לכם צרת הבת מותרת לפי שיש עמו שלש מאות תשובות בצרת הבת שהיא מותרת אבל אני מעיד עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר שלשה דברים צרת הבת אסורה ועמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית ומקבלים גרים מן התרמודיים ומן הקרמיים כשנכנסו נכנסו בפתח אחד כשיצאו יצאו בשלשה פתחים ופגע בו בר״ע אקשי ליה ואוקמיה א״ל אתה הוא עקיבא בן יוסף ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו אשריך שזכית לשם והעבודה שעדיין אין אתה מגיע אפילו לרועה בקר א״ל ר״ע אפילו לרועי צאן אבל אין מקבלים גרים מן הכותיים מפני עשרה שבטים שנבלעו ביניהם עד שיבא אליהו הנביא ובן דוד ויפרשו אותן שנאמר (מלאכי ג׳:כ״ג-כ״ד) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. משום דבי אליהו אמרו גדולה צדקה שמיום שנברא העולם עד עכשיו העולם עומד על הצדקה וכל הנותן צדקה הרבה הרי זה משובח וממלט את עצמו מדינה של גיהנם שנאמר (קהלת י״א:י׳) והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך ונאמר (תהילים מ״א:ב׳) אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה׳ ואין רעה אלא יום דינה של גיהנם שנאמר (משלי ט״ז:ד׳) וגם רשע ליום רעה ואומר (תהילים ק״ו:ג׳) אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת: אבותינו הראשונים מפני מה זכו לעוה״ז ולימות בן דוד ולעוה״ב מפני שנהגו א״ע בצדקה אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה בנו לא נשתבחו אלא בצדקה אברהם מנין שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט (בראשית י״ח:י״ט) יצחק לא נשתבח אלא בצדקה מנין שנא׳ (שם כו) ויזרע יצחק בארץ ההוא וגו׳ ואין זריעה אלא צדקה שנאמר (הושע י׳:י״ב) זרעו לכם לצדקה יעקב לא נשתבח אלא בצדקה מנין שנאמר (בראשית ל״ב:י״א) קטנתי מכל החסדים ואין קטנתי אלא מעט ואין מעט אלא צדקה שנאמר (משלי ט״ז:ח׳) טוב מעט בצדקה אהרן ומשה לא נשתבחו אלא בצדקה מנין שנאמר (מלאכי ב׳:ו׳) תורת אמת היתה בפיהו ואין אמת אלא צדקה שנאמר (תהילים פ״ה:י״ב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. דוד לא נשתבח אלא בצדקה מנין שנאמר (שמואל ב ח׳:ט״ו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה. שלמה לא נשתבח אלא בצדקה מנין שנאמר (תהילים ע״ב:א׳) וצדקתך לבן מלך ואף הקב״ה משתבח בצדקה שנא׳ (ישעיהו ה׳:ט״ז) והאל הקדוש נקדש בצדקה ואף כסא הכבוד נשתבח בצדקה שנאמר (תהילים צ״ז:ב׳) (נ״י ענן וערפל סביביו צדק וגו׳) צדק ומשפט מכון כסאו. גדולה צדקה שמצלת את האדם מדרך המיתה גדולה צדקה שמארכת ימיו ושנותיו של אדם גדולה צדקה שהיא מביאה את האדם לחיי העולם הבא גדולה צדקה ששוותה לתורה גדולה צדקה שהתורה שוותה לה גדולה צדקה שהיא ממהרת יום בן דוד וימות גאולתנו גדולה צדקה שהיא מעלה את הנשמה ומושיבה ונותנה תחת כסא הכבוד ומנין שהצדקה מצלת את האדם מדרך המות שנאמר (משלי י״א:ד׳) לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות. בוא וראה שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו אדם נותן צדקה בעוה״ז ומתכוין עליו שיחיה העני ולא ימות אף הקב״ה מתכוין על הנותנה שיחיה ולא ימות. ומנין אתה אומר שכל מי שספק בידו לעשות צדקה ואינו עושה ולקיים נפשות ואינו מקיים גורם מיתה לעצמו שנאמר (שמואל א כ״ה:י״א) ויען נבל וגו׳ ולקחתי את לחמי ואת טבחתי אשר טבחתי לגוזזי ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי אי מזה המה ומיד נענש שנאמר (שם) ויהי כעשרת הימים ויגוף ה׳ את נבל וימות. ומנין שהצדקה מארכת ימיו ושנותיו של אדם שנאמר (דברים ל׳:כ׳) כי הוא חייך ואורך ימיך ואומר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳:י״ח) ועוד שהרי ק״ו היא ומה מצוה הקלה שבקלות שבתורה מהו אומר בה (דברים כ״ב:ז׳) למען ייטב לך והארכת ימים ק״ו לצדקה שהיא מצוה חמורה שבתורה עאכ״ו. ומנין לצדקה שהיא מביאה את האדם לחיי עוה״ב שנאמר (תהילים א׳:א׳) אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו׳ ונאמר (שם כו) אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת נאמר אשרי בתורה ואשרי בצדקה מה אשרי האמור בתורה הוא בן עוה״ב אף אשרי האמור בצדקה הוא בן עולם הבא. ומנין לצדקה שהיא שוותה לתורה שנאמר בתורה (ויקרא כ״ו:ג׳) אם בחקתי תלכו ונאמר בצדקה (משלי ח׳:כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו בתורה הוא אומר (ויקרא כ״ו:ו׳) ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבור בארצכם ובצדקה הוא אומר (ישעיהו ל״ב:י״ז-י״ח) והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות. ומנין שהתורה נמשלה לצדקה ושוותה לה אלא לפי שאין לך מדה טובה שברא הקב״ה בעולמו גדול מן התורה שנאמר (משלי ד׳:ח׳-ט׳) סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה תתן לראשך לויית חן עטרת תפארת תמגנך אף התורה עצמה אינה נדמית אלא לצדקה שנאמר (דברים ו׳:כ״ה) וצדקה תהיה לנו וגו׳. ומנין לצדקה שהיא ממהרת ימות בן דוד וימות הגאולה שנא׳ (ישעיהו נ״ו:א׳) שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות. ומנין לצדקה שהיא מעלה את הנשמה ומושיבה ונותנה תחת כסא הכבוד שנאמר (שם לג) הולך צדקות ודובר מישרים וגו׳ הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים מלך ביפיו תחזינה עיניך. סליק פרק א

פרק ב

א פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד ובא אצלי בדרך (מצות) [מינות] והיה בו מקרא ולא היה בו משנה ואמר לי רבי מקרא נתן לנו מהר סיני משנה לא נתן לנו מהר סיני ואמרתי לו בני מקרא ומשנה שניהם מפי הגבורה נאמרו. ומה בין מקרא למשנה אלא משלו משל למה״ד למלך ב״ו שהיה לו שני עבדים והיה אוהבן אהבה גדולה ונתן לזה קב חטין ולזה קב חטין ולכ״א מהן נתן ג״כ אגודה של פשתן הפקח שבהן נטל את הפשתן וארג מפה יפה ונטל את החטין ועשאן סולת וברורה וטחנה ולשה ואפאה וסדרה על השלחן ופרס עליה מפה יפה והניחו עד שבא המלך והטפש שבהן לא עשה כלום. לימים בא המלך לתוך ביתו ואמר להם לשני עבדיו בני הביאו לי מה שנתתי לכם אחד מהן הוציא את הפת של סולת על השולחן ומפה היפה פרוסה עליו ואחד מהן הוציא את החטין בקופה ואגודה של פשתן עליהם אוי לה לאותה בושה ואוי לה לאותה חרפה איזה מהן חביב יותר הוי אומר זה שהוציא פת על השלחן ומפה יפה פרוסה עליו. ועוד אמרתי לו בני אם אמצאך בתוך משנת חכמים תעשה דבריך בדאים ואמר לי הן אמרתי לו בני כשאתה יורד לפני התיבה בשבת כמה אתה אומר ואמר לי שבעה ואמרתי לו בני ובשאר הימים כמה אתה אומר ואמר לי שמונה עשרה ואמרתי לו בני כמה אתה מברך על ק״ש של שחרית ואמר לי שתים לפניה ואחת לאחריה ואמרתי לו ובערבית כמה אתה אומר ואמר לי שתים לפניה ושתים לאחריה ואמרתי לו בני כמה קורין בשבת בתורה ואמר לי שבעה וא״ל בשני בשבת ובחמישי בשבת ובמנחה בשבת כמה א״ל שלשה וא״ל ועל השבעה כמה אתה מברך ואמר לי שתים לפניהם ואחת לאחריהם ואמרתי לו על שאר המינים כמה אתה מברך ואמר לי ברכה אחת לפניהם וברכה אחת לאחריהם חוץ מברכת המזון שהם שלשה ועם ברכת הטוב והמטיב הם ארבעה ואמרתי לו בני וכי יש לך אלו מהר סיני והלא אינן אלא משנת חכמים אלא כשנתן הקב״ה את התורה לישראל לא נתנה להם אלא כחטין להוציא מהן סולת וכפשתן לארוג מהן בגד בכלל ופרט ופרט וכלל וכלל ופרט וכלל שנאמר (דברים י״ד:כ״ו) ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך הרי זה כלל בבקר ובצאן ביין ובשכר הרי זה פרט ובכל אשר תשאלך נפשך הרי זה כלל אחר וכן כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל. ואמר לי רבי וכי מיום שנברא העולם עד אותה השעה כל העושה מצוה נותנין לו שכרו ואמרתי לו בני הקב״ה מלא מסוף העולם ועד סופו וכל העולם כולו שלו הוא וכדי העולם כולו שלו ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו שנאמר הן לה׳ אלקיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה (שם י) ואומר הבט משמים וראה ושור שחקים גבהו ממך (איוב ל״ה:ה׳) ולא השמים בלבד הם של הקב״ה אלא השמים ושמי השמים העליונים שבעה (נ״י והעולם כולו שלו הוא יטול חלק בעולמו שברא אלא להודיע לבריות שכל מי שעוסק בתורה בצער שכן ד״א ניתנה לו והקרן שמורה לו לפי שלא מצא הקב״ה בב״א שעושים את התורה והמצות בצער ובנין בית אחרון בצער ומצערים עצמן על התורה ועל המצות לפיכך נתן להם הקב״ה משנה להם ולבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות ומנין שיטול שכרו בעולמו שברא שנאמר כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו ואומר כי חבלים נפלו וכו׳) ואעפ״י שכל העולם כולו של הקב״ה לא נטל הקב״ה חלק בעולמו שברא אלא את ישראל בלבד להודיע לבריות שכל מי שהוא עוסק בתורה מתוך הצער ומכ״ש אם הוא עוסק ג״כ בד״א עם התורה ניתן לו הפירות בעוה״ז והקרן שמורה לו לעוה״ב ולפי שלא מצא הקב״ה בבני ישראל שעושים את התורה ואת המצות מתוך הצער כמו אותן שהיו בונין את הבית האחרון שהיו מצערין את עצמן על התורה ועל המצות לפיכך נתן להם הקב״ה משנה שכר להם ולבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות. ומנין שלא נטל הקב״ה חלק בעולמו אלא את ישראל בלבד שנאמר (דברים ל״ב:ט׳) כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו ואומר (תהילים ט״ז:ו׳) חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי משלו משל למה״ד למלך ב״ו שהוא בונה פלטרין ושכלל אותה ובשמחתו שהוא משמח בה סיים בה בית לדירתו כך הקב״ה זו שכרו של הארץ שעמד הקב״ה בתוכה וברא את כל הארצות והפריש את א״י תרומה מכל הארצות והפריש את ירושלים תרומה מכל א״י והפריש את מקום ב״ה תרומה מכל ירושלים וכן ברא הקב״ה את כל העמים כולן והפריש את ישראל תרומה מכל העמים ומישראל הפריש תרומה את שבט לוי ומשבט לוי הפריש תרומה את אהרן הכהן ובניו וקידשו ומשחו וכבדו בבגדי כהונה ובציץ ובאורים ותומים שהוא יעמוד לפני הקב״ה ומכפר על ישראל בכל שנה ושנה והביא את ישראל שהם תרומה מכל העמים לא״י שהוא תרומה מכל הארצות והביא את שבט הלוי שהפריש תרומה מכל ישראל לירושלים שהפריש תרומה מכל א״י והביא את בני אהרן שהפריש תרומה משבט לוי לבית המקדש שהפריש תרומה מכל ירושלים לעמוד לשרת לפני הקדוש ברוך הוא ולעשות רצונו שנאמר (חבקוק ג׳:ו׳) עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם הליכות עולם לו. מכאן אמרו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא שנאמר הליכות עולם לו א״ת הליכות אלא הלכות וי״א מן המקום שנטל הקב״ה עפרו של אדם הראשון שם נבנה המזבח שנאמר (בראשית ב׳:ז׳) וייצר ה׳ אלקים את האדם עפר מן האדמה ונאמר (שמות כ׳:כ״א) מזבח אדמה תעשה לי. מכאן אמרו כל זמן שבית המקדש קיים מזבח כפרה הוא לישראל בכל מקומות מושבותם ובזמן שאין בית המקדש קיים ת״ח הם כפרה להם לישראל בכל מקומות מושבותיהם שנאמר (ויקרא ב׳:י״ד) ואם תקריב מנחת בכורים לה׳ אביב קלוי באש גרש כרמל תקריב את מנחת בכוריך ואומר (מלכים ב ד׳:מ״ב) ואיש בא מבעל שלישה ויבא לאיש האלקים לחם בכורים וגו׳ וכי אלישע כהן הוא ואוכל בכורים הוא והלא אין שם לא ירושלים ולא מקדש ולא מזבח ולא כה״ג אלא

אלישע הנביא בלבד ותלמידיו שיושבים לפניו אלא מכאן אמרו כל הנזקק אל החכמים ולתלמידיהם ומפרנס אותם מעלה עליו הכתוב כאלו מקריב בכורים ועושה רצון אביו שבשמים. ואמר לי רבי מפני מה נשתנו אוה״ע שהם אוכלין את העוה״ז ואמרתי לו בני זהו שכרן משום שהפריש הקב״ה את ישראל מתוכן לפיכך הן אוכלין את העוה״ז: משלו למה״ד למלך ב״ו שמצא אדם ממשפחה מרובה והוא עושה למלך כל רצונו מה עושה המלך שיגר המלך מתנות מרובות לכל בני המשפחה של אותו האיש בשביל אותו האיש שעשה לו רצונו. אף כך העכו״ם זהו שכרן משום שהפריש הקב״ה את ישראל מתוכן לכן הם אוכלין את העולם הזה ואמר לי רבי אלא מעתה כל העושה מצוה נותנין לו גם כן שכרו וכל העובר עבירה נותנין לו גם כן שכרו ואמרתי לו בני מה שכרו של נחש הקדמוני שעמד וקלקל את כל העולם כולו ומה שכרן של אדם וחוה שעברו על צווי של הקב״ה ומה שכרו של קין שהרג את הבל אחיו ומה שכרו של למך שהיה מתאבל על אבי אביו ומה שכרו של שם שהיה מכבד את אביו ומה שכרו של חם שלא היה מכבד את אביו ומה שכרו של נח שהיה עומד ומוחה ברבים כל אותן מאה ועשרים שנה עד שלא בא המבול עליהם לפיכך העיד הקב״ה עליו שנאמר נח איש צדיק תמים היה בדורותיו (בראשית ו׳:ט׳) ואומר (שם ז) כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה ומה שכרו של שם הגדול שהיה מתנבא ארבע מאות שנה ולא קבלו ממנו ומה שכרו של אברהם אבינו שהיה עומד ופיגר את כל ע״א שבעולם ועל שאמר דבר שלא כהוגן ירדו בניו למצרים שנאמר (שם ט) ויאמר ה׳ אלקים במה אדע כי אירשנה בשכר אותה האמירה ירדו בניו למצרים ומה שכרו של ישמעאל שעמד וקבר את אביו ומה שכרו של יצחק שאמר לאביו אבא כפתני יפה יפה ותנני על גבי המזבח שמא אבעט בך כי בחור אני ועומד בכחי כי בן שלשים ושבע שנים אני ונמצא אני מחויב שתי מיתות לשמים ומה שכרו של עשו שהוריד ב׳ דמעות לפני אביו ניתן לו הר שעיר שאין גשמי ברכה פוסקין ממנו לעולם ואף בני שעיר משום שקבלו את עשו בסבר פנים יפות ניתנה להן שכרן. מכאן אמרו אפילו אם אין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה אלא הוא יושב וקורא כל היום הפסוק (שם לו) ואחות לוטן תמנע אפי׳ הכי שכר תורה בידו ומה שכרו של יעקב אבינו שהיה מודה על האמת ודובר אמת בלבבו כל ימי חייו ומה שכרן של י״ב שבטים שהיו עושין רצון יעקב אביהם שנא׳ (הושע ט׳:י׳) כענבים במדבר מצאתי ישראל ומה שכרן של אברהם יצחק ויעקב שנתנו אימה של הקב״ה בלבבם מתוך שבעים עמים ולשונות וזכותן עמד להם ולבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות

פרק ג

א הכל ברא הקב״ה בעולמו חוץ מן מדת השקר ומדת העולה שלא ברא ושלא עשה אותם הקב״ה שנאמר (דברים ל״ב:ד׳) הצור תמים פעלו וגו׳ ואומר (צפניה ג׳:ה׳) ה׳ צדיק בקרבה לא יעשה עולה בבקר בבקר משפטו יתן לאור לא נעדר ולא יודע עול בשת ואומר (איוב ל״ד:י״א) חלילה לאל מרשע וגו׳ ואומר (שם) כי פועל אדם ישלם לו וגו׳. מעיד אני עלי שמים וארץ שלא נתקבצו בני אדם למיתה ואין כל בריה יורד לידי צער אלא מתוך אכילה ושתיה ושמחה שאדם אוכל ושותה ומשמח הוא עם אשתו ובניו ועם בני ביתו עד שהוא נפטר לבית עולמו. ואין פירות ותבואה באין לידי הרקבה אלא מתוך דרכיהם של בני אדם ואין בנ״א באין לידי בושה אלא מתוך דרכיהן. ואין עיניהם של בני אדם כהות בחצי ימיהם אלא מתוך דרכיהן ואין בני אדם מטמאין בנגעים אלא מתוך דרכיהם ואין הנשים מיטמאות בזיבה אלא מתוך דרכיהן שנאמר (ישעיהו מ״ב:ה׳) כה אמר האל ה׳ בורא השמים ונוטיהם וגו׳. צא ולמד מדרך ארץ כלום אדם בונה בית אלא על מנת להכניס בו פירות טובים להכניס בו כלים נאים ולהציא בו את האור ולהדליק בו נרות אף כך בני אדם מתוך דרכיהם המה נידונים ודנין אותן מתוך שהם עברו על דברי תורה ועל דרך ארץ בשביל להצילם מיום הבא שנאמר (הושע ז׳:י״ג) אוי להם כי נדדו ממני: (בילקוט גרס ולא עוד אלא) בשלשה דברים יסתכל אדם בכל יום בשעה שנכנס לבית הכסא אומרים לו ראה דרכך כדרכי בהמה ובשעה שמקיזין לו דם אומרים ראה שבשר ודם אתה ובשעה שהוא עומד על המת אומרים לו ראה להיכן אתה הולך ועדיין אינך חוזר בך אלא אתה יושב ומרבה לדבר דברים יתרים שנאמר (משלי י״ט:ג׳) אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו ובשקר הוא מדבר והוא עובר על מה שכתוב בתורה (שמות כ״ג:ז׳) מדבר שקר תרחק וגו׳ ואומר (זכריה ח׳:י״ז) ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם וכיצד יעשה אלא אם עושה אדם את עצמו צדיק ולדבר אמת מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך צדיקים ומדבר אמת ואם עושה אדם את עצמו רשע ולכחש ולדבר שקר מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך רשעים ומכחש ומשקר ואם עושה אדם את עצמו לנהוג במדה בינונית מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך מדה בינונית ואם עושה אדם את עצמו חסיד לסבול את הכל מוסרין לו מלאך שמתנהג עמו בדרך חסידים וסובל את הכל שנא׳ (ירמיהו י״ז:י׳) אני ה׳ חוקר לב בוחן כליות וגו׳ וע״י דוד נאמר (תהילים י״ח:כ״ו-כ״ח) עם חסיד תתחסד עם גבר תמים תתמם עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל כי אתה עם עני תושיע ועינים רמות תשפיל. מאי כי אתה עם עני תושיע אלו ישראל שעניות יפה להם ועינים רמות תשפיל אלו עכו״ם מכחישי התורה ואומר (איכה ג׳:ל״ח) מפי עליון לא תצא הרעות והטוב וכי אפשר לומר כן והלא מדות טובות יוצאות מלפניו אלא אמור כך הטובה אינה יוצאה לעושי רעה והרעה אינה יוצאה לעושי טובה אלא טובה כלפי טובה ורעה כלפי רעה. ומנין לך תדע לך שכן הוא כי ארבע מדות הן בדרך ארץ יש שנושאין אשה לשם זנות ויש שנושאין אשה לשם גדולה ויש

שנושאין אשה לשם ממון ויש שנושאין אשה לשם שמים והנושא אשה לשם זנות סופו לצאת ממנו בן סורר ומורה והנושא אשה לשם שמים סופו הויין לו בנים שהם מושיעין את ישראל בעת צרה והן מרבין תורה ומצות בישראל והנושא אשה לשם ממון סופו שמצריכין אותו לאחרים הנושא אשה לשם גדולה סוף שמעמיד עליו מאותה המשפחה שממעט זרעו אחריו ומנין להנושא אשה לשם זנות שמוציאין ממנו בן סורר ומורה שנאמר (דברים כ״א:י״א) וראית בשביה אשת יפת תואר וחשקת בה ולקחת לך לאשה סוף שמרננים בו הבריות ומתוך שמרננים בו הבריות הוא הולך ונושא אשה אחרת שכן נאמר אח״כ כי תהיין לאיש שתי נשים ונאמר אח״כ כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. ומנין להנושא אשה לשם ממון סופו שמצריכין אותו לאחרים שכן מצינו בבני עלי הכהן שנשאו נשים שלא כראוי להן לסוף הוצרכו לאחרים שנאמר (שמואל א ב׳:ל״ו) ויבא איש האלקים אל עלי וגו׳ והיה כל הנותר בביתך יבא להשתחות לו לאגורת כסף וככר לחם ואמר ספחני נא אל אחת הכהונות לאכול פת לחם. ומנין להנושא אשה לשם גדולה סוף שמעמיד עליו מאותה משפחה וממעטין את זרעו אחריו שלא ירש זה העולם שכן מצינו ביהושפט מלך יהודה שהלך ונתחתן עם מלך ישראל משום שראה שהיה לו שבעים בנים שנאמר (מלכים א כ״ב:מ״ה) וישלם יהושפט עם מלך ישראל ומנין שעמד מאותה המשפחה והיה ממעט זרעו אחריו שנאמר (מלכים ב י״א:א׳) ועתליה אם אחזיהו ראתה כי מת בנה ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה ותקח יהושבע בת המלך יורם אחות אחזיהו את יואש בן אחזיה ותגנב אותו וגו׳ ולא הומת ויהיה אתה בית ה׳ מתחבא שש שנים וגו׳ ואלמלא הברית שכרת הקב״ה עם דוד אזי נהרג יואש גם כן ונתבטלה מלכות בית דוד לגמרי. ומה עוד וש ברוך הוא מביא אשה לשם זנות והנושא אשה לשם ממון והנושא אשה לשם גדולה צא ושאול וראה מה שנאמר באותו ענין. משל לשני בני אדם שהם משבט אחד ומשכונה אחת וממשפחה אחת אחד עני ואחד עשיר והיה ראוי ויפה לו לאותו עשיר שישא הוא או יתן לבנו את בת העני שהוא משבטו וממשפחתו ושכנו ולקרב אותו ולהלוות לו אבל אם הוא לא עשה כן אלא הלך ונדבק במי שאינו ראוי לו עליו נאמר (מלאכי ב׳:י׳) הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבותינו בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלים כי חלל יהודה קדש ה׳ אשר אהב ובעל בת אל נכר. לפיכך לא נשתייר מהם כלום לפי שהניחו את זרע ישראל שבחר הקב״ה בהם מתוך שבעים לשונות והלכו ונדבקו בעכו״ם שאינם ראויים להם לכך נאמר אחריו (שם) יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאהלי יעקב ומגיש מנחה לה׳ צבאות שלא יהיה לו ער בחכמים ולא עונה בתלמידים ולא שואל הלכות כענין בבהמ״ד ולא משיב הלכה בתלמידים ולא כהן שמגיש מנחה לה׳. ומנין שהנושא אשה לשם שמים שהויין לו בנים שהם מושיעין את ישראל בעת צרה ומרבין תורה ומצות בישראל צא ולמד מעמרם שנשא אשה לש״ש ויצאו ממנו משה ואהרן שהיו מושיעין את ישראל והיו מרבים תורה ומצות בישראל צא ולמד מן בועז בן שלמון שנשא אשה לשם שמים ויצא ממנו דוד ושלמה בנו שהיו מושיעין את ישראל והיו מרבין תורה ומצות בישראל ועליהם ועל כיוצא בהם ועל הדומין להם ועל העושה כמעשיהן הכתוב אומר (ישעיהו ס״ו:כ״ב) כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה׳ כן יעמד זרעכם ושמכם

פרק ד

א שנו חכמים הוי עלוב ועניו לכל אדם ולאנשי ביתך יותר מכל אדם. ומנין זה תדע לך שכן הוא צא ולמד מן הקב״ה שהיה עלוב ועניו לעמו בכל מקום ולא הלך עמהן כדרכיהן ולא שפט אותם כעונותיהם אלא היה להם במדת ענוה שלו. ומנין שכן הוא תדע לך ממאה ועשרים יום מיום שנתנה תורה לישראל ועד יום הכפורים הם מאה ועשרים יום מיום שעלה משה להר סיני בראשונה להביא תורה לעמו ישראל עד שירד מהר סיני באחרונה בפעם שלישית ואלמלא שנהג הקב״ה עמהם במדת ענוה לא נתנה התורה לישראל. משלו משל למה״ד למלך בשר ודם שקידש את האשה והיה אוהבה אהבה גמורה מה עשה המלך שלח והביא אדם אחד לעשות לו שליח בינו לבינה ומראה לו כל החופות שלו וכל החדרים וכל הסתרים שלו ואח״כ אמר לאותו שליח לך לאותה אשה ואמור לה שאין אני צריך משלה כלום אלא תעשה לי חופה קטנה כדי שאוכל ואדור עמה כדי שידעו עבדי ובני ביתי שאני אוהבה אהבה גמורה. ועד שהמלך עוסק בחופות ולצוות אל השליח ולשגר אל האשה מתנות מרובות אמרו לו הבריות זנתה אשתך עם אחר מיד מניח המלך את הכל מידו והשליח נדחף לאחוריו ויצא מבוהל מלפני המלך. וכן היה הדבר עם הקב״ה וישראל שנאמר (שמות ל״ב:ז׳) לך רד כי שחת עמך וגו׳ וכתיב (ש״ה א) עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו. ברוך שאמר והיה העולם ברוך הוא ברוך עושה מעשה בראשית ברוך אומר ועושה ברוך גוזר ומקיים ברוך שזכר את הראשונות והעביר את האחרונות שהיה לו לומר נרדי נתן סרחון ולא לומר נתן ריחו. וכיון שקבלו ישראל מלכותו של הקב״ה עליהם ואמרו כל אשר דבר י״י נעשה ונשמע (שמות כ״ד:ז׳) מיד ירדו ששים רבוא מלאכי השרת והניחו בראש כל אחד מישראל שני כתרים ככתרו של אדם הראשון אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע שנאמר (שם יט) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. וכיון שסרחו ישראל במעשה העגל ירדו מאה ועשרים רבוא של מלאכי חבלה ונטלו אותם מהם שנאמר (שם לג) ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב יכול לעולם ת״ל (ישעיה נה) ופדויי י״י ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה. בלבם לא נאמר אלא על ראשם אלא מלמד שעתיד הקדוש

ברוך הוא להחזירם להם לישראל לימות בן דוד ולעוה״ב לכך נאמר ושמחת עולם על ראשם. ומה מחשבה היה בדעתו של הקב״ה כך היה בדעתו של הקב״ה כל אומה ומלכות שיבאו ויקבלו את התורה יהיו חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים שנאמר והלוחות מעשה אלקים המה והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלוחות (שם לב) אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שאין מלאך המות שולט בו וכיון שעשו את העגל חזר מלאך המות עליהם שנאמר (במדבר כ״א:י״ט) וממתנה נחליאל ממתן תורה נחלו אל וכיון שעבדו ע״א בא עליהן מלאך המות שנאמר אני אמרתי אלקים אתם ובני עליון כלכם אכן לאחר שחבלתם מעשיכם כאדם תמותון (תהלים פב). אבל באהרן כתיב (מלאכי ב׳:ו׳) תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך י״י צבאות הוא וכי תעלה על דעתך שאהרן עובד עבודת אלילים ח״ו אלא לא עבד אהרן ע״א אלא עיכב אותם עד שיבא משה וכדרך שעשה יעקב אבינו שהיה מקיים את כל התורה כולה קודם שניתנה התורה והיה מתכוין לבטל ע״א שנאמר (בראשית ל״ה:ב׳) ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסירו את אלקי הנכר אשר בתוככם והטהרו והחליפו שמלותיכם ויתנו אל יעקב את כל אלקי הנכר אשר בידם וגו׳ ויטמון אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם ומה היה שכרו על אותה מצוה זהו מה שנאמר אח״כ (שם) ויסעו ויהי חתת אלקים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב. וכמו כן נתכוין אהרן לבטל ע״א והיה מקיים את התורה קודם שנתנה ואף על פי כן העלה עליו הכתוב כאלו עבד ע״ז שנאמר (שמות ל״ב:ל״ה) ויגוף י״י את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן. אמרו חכמים כשירד משה מהר סיני וראה את הסרחון שסרחו ישראל נסתכל משה בלוחות וראה שפרח הכתב מעליהם ושברם מתחת ההר מיד נתאלם משה ושוב לא היה יכול לדבר. מאותה שעה נגזרה גזירה על ישראל שילמדו את התורה מתוך הצער ומתוך השעבוד ומתוך הטלטול ומתוך הטירוף ומתוך הדוחק ומתוך שאין להם מזונות ועל אותו הצער עתיד הקב״ה לשלם להם שכרן לימות בן דוד ולעולם הבא שנאמר (ישעיהו מ׳:י׳) הנה י״י אלקים בחזק יבוא וגו׳ ובקבלה הוא אומר (איוב מ״א:ג׳) מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא לטובתי נשברה רגל פרתי כדי שתהא משכורתי שלמה. וארבעים יום האמצעיים של משה נטל משה את האהל ונטה לו מחוץ למחנה שנאמר (שמות ל״ג:ז׳) ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה והיו ישראל מתאבלין ונוהגין אבילות בעצמן כל אותן ארבעים יום עד שנגלה מלך מלכי המלכים הקדוש ב״ה יהי שמו מבורך לעולם ולעולמי עולמים ופתח לו למשה פתח של רחמים ואמר הקב״ה למשה משה מה עושין אותם עניים מנודין לרב מנודין לתלמיד מנודין לי מנודין לך אלא חזור בך והכנס את האהל לתוך המחנה שנאמר (שם לג) ודבר י״י אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו מקרא זה איני יודע מהו כשהוא אומר אח״כ ושב אל המחנה מלמד שהקב״ה התיר לו למשה את נדרו וא״ל למשה להכניס את האהל לתוך המחנה. משלו משל למה״ד למלך שהוא כועס על בנו והיה אחד מגדולי המלכות יושב לפניו ומתיירא להציל אותו כיון ששמע שאמר המלך לבנו אתה ריקה אלמלא פלוני אוהבי יושב לפני כבר הכיתיך מכות גדולות אמר אותו אוהב בלבו דבר זה תלוי בי מיד עומד הוא ומציל אותו. וכן לכך נדמה משה באותה שעה וכן מה שנאמר (שם לב) ויחל משה את פני י״י אלקיו ויאמר למה י״י יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים וגו׳ וכיון שאמר משה אח״כ (שם) למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרוג אותם בהרים וגו׳ זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וגו׳ מיד היה להם הקב״ה עניו ומחל להם לכן נאמר אח״כ (שם) וינחם ה׳ על הרעה וגו׳. ובארבעים יום האחרונים שעלה משה להר סיני להביא את התורה גזרו יום צום ותענית וביום האחרון שבכלם שהוא סוף ארבעים יום גזרו תענית ולנו בתעניתם כדי שלא ישלוט בהם יצה״ר ולמחרתו השכימו ועלו לפני הר סיני ישראל היו בוכים לקראת משה והוא היה בוכה לקראתם עד שעלתה בכייתם למרום. באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקב״ה על ישראל וקבל את תשובתם בשרה אותם רוח הקודש בשורות טובות ונחמות ואמר הקב״ה לישראל בני נשבע אני בשמי הגדול שלי ובכסא הכבוד שלי שתהא לכם בכיה זו לששון ולשמחה גדולה ויהיה לכם יום זה יום סליחה וכפרה ומחילה לכם ולבניכם ולבני בניכם עד סוף כל הדורות

פרק ה

א דל שבישראל שנתדלדל מנכסיו למה״ד למלך בשר ודם שגזר על בנו שלא יכנוס לתוך סעודתו והמלך יודע בבנו שהוא רעב וצמא ואמר המלך אשריו למי שיכניס את בני בתוך ביתו ויתן לו פת לחם וקיתון של מים כדי שיאכל וישתה שהרי כל שיש לי הרי הוא של בני שנא׳ (משלי י״ט:י״ז) מלוה ה׳ חונן דל וגמולו ישלם לו ואם בא רשע בן עני בן אביון בן דל ועשה תשובה הוא נקרא צדיק ורע לו ואם לא עשה תשובה נקרא רשע ורע לו ואם יאמר אדם אם יהיו כולם כשרים מה הוא. אמור לו עליהן נאמר (ישעיהו מ״א:י״ז) העניים והאביונים מבקשים מים ואין וגו׳ ואומר (שם כט) ויספו ענוים בה׳ שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו ואומר (שם מח) הנה צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני מלמד שחזר הקב״ה על כל מדות שבעולם ולא מצא מדה טובה לישראל אלא עניות שמתוך עניותיהן של ישראל הם יראים את ה׳ שאם אין להם לחם לאכול ובגד ללבוש ושמן לסוך הם מבקשים רחמים מן הממציא כל המציאות כי ע״י עניות הם יראים את ה׳ ואין צדקות בא אלא מתוך עניות ואין ג״ח בא אלא מתוך עניות ואין אדם הוא ירא

שמים אלא מתוך עניות ואין אדם לומד ד״ת אלא מתוך עניות שנאמר (שמואל א ב׳:ח׳) מקים מעפר דל ולא נאמר מקים מעפר עשיר כי לה׳ מצוקי ארץ וגו׳ (שם) ואין מצוקין אלא תלמידי חכמים שנאמר (שם כב) ויתקבצו אליו כל איש מצוק. בכל יום יוצאים מלאכי חבלה לפני הקב״ה לחבל את כל העולם כולו ואלמלא בתי כנסיות ובתי מדרשות שהיו תלמידי חכמים יושבין בהם ועוסקין בדברי תורה היו מחבלין את כל העולם כלו מיד שנאמר (ישעיהו נ׳:ב׳) מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה צא ולמד מן דרך ארץ כלום אדם נוטע כרם אלא על מנת שיאכל ממנו ענבים או לשתות ממנו יין או שמא למלא אותו עשבים ואם נתמלא עשבים אומר להן לעבדיו לכו והציתו בו את האור עד שנשתיירו בו מאה או מאתים גפנים ואומר לעבדיו לכו ועבדו את הכרם וחפרוהו ועדרוהו והשקוהו מים בשביל הגפנים לפי שכבר נשרפו העשבים וכן כל הצדיקים כשהן עומדין בעולם הן דומים לגפנים שעומדים בתוך הכרם וכל העולם נשען עליהם לכך נאמר (שמואל א ב׳:ח׳) כי לה׳ מצוקי ארץ וישת עליהם תבל

פרק ו

א ממדת דרכיו של הקב״ה אתה למד שרחמיו מרובין בעולם וכן מפני מה אמר תנו צדקה לעניים ולרשים אלא אינו אומר אלא באדם שעשה דברים שלא כהוגן וקנסו עליו רעה עד ארבעה דורות שנאמר (שמות ל״ד:ז׳) פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים. ובאותה שעה אמר משה בלבו אם כן יש צדיק ורע לו ולא עוד אלא שהיה משה רבינו דן קל וחומר בעצמו ואמר בלבו שמא אין כל ישראל חפצים אלא רק שלא לעמוד בדרכיו ובמצותיו של הקב״ה חס ושלום ונתחתם עליהם גזר דינם והרי הן לוקין בכל שעה ושעה משלו משל למה״ד למלך שנשא אשה ומוליכה מעיר לעיר וממדינה למדינה עד שהביא אותה למדינתו ולעיר המלוכה שלו ובשעה שסרחה אשתו עליו היה המלך מלקה אותה מה עשתה אשתו מיד היא רצתה לבית אביה אמר חמיו של מלך בלבו וכי לקה המלך את בתי בחנם שלא כדין ושלא במשפט מיד שיגר חמיו של המלך שליח אל המלך ואמר לו אמור לי מהו הדבר שסרחה בתי עליך ומהו הדבר שהמלך רוצה שתעשה בתי כן כרצונך ושתעמוד בכל צרכך מיד שיגר לו המלך לחמיו הרבה מיני פירות וכפל חמש אגרות יחד כנגדן ואותה הדבר שהמלך רוצה בו שתעשה אשתו ומה שסרחה עליו כתב באגרת החמישי ביניהן וכיון שהגיע השליח אצל חמיו של מלך מיד קרא חמיו של מלך אגרת אחת ומצא כתוב בה אלו פירות הם מין פלוני וכן שני כתב בה אלו פירות מין פלוני וכמו כן באגרת השלישי וכמו כן באגרת הרביעי עד שהגיע לאגרת החמישית ומצא כתוב בה אותו הדבר שהמלך רוצה בו ומה שסרחה אשתו עליו מיד קרא חמיו של המלך את בתו ואמר לה בתי דבר שהמלך רוצה בו הוא אמת והמלך הוא אוהב שלום ואוהב משפט ואת סרחת עליו והוא לקה אותך כדין וכמשפט. וכן לכך נדמה משה באותה שעה שנאמר (שם לג) ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך מיד ירד הקב״ה לסוף דעתו של משה והראה לו דור דור וחכמיו דור דור ופרנסיו דור דור ונביאיו דור דור ודורשיו והראה לו מדותיו שהוא מתנהג בהם בעוה״ז ומדותיו שהוא מתנהג בהם בעוה״ב וא״ל למשה הרי אתה (הוא) אומר מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו כמה שאמרת הודיעני נא את דרכך א״ל הקב״ה למשה משה אין אתה יכול לעמוד על כל מדותי אלא הריני מודיעך מקצת מדותי כשאני רואה בני אדם אף על פי שאין בהם תהלה ושבח של תורה ומעשים טובים לא במעשה ידיהן ולא במעשה אבותיהן אלא רק בשביל שהן עומדין ומודין ומברכין ומשבחין ומרבין תחנונים לפני אני נזקק להם וכופל להם מזונותיהן שנאמר (תהילים ק״ב:י״ח) פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם וכתיב (שמות ל״ג:י״ט) ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך טובי לא נאמר אלא כל טובי אלו הן שלש עשרה מדות שנאמר (שם לד) ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה דהא נאמר כאן וקראתי בשם ה׳ לפניך (שם לג) ונאמר להלן (שם לד) ויקרא בשם ה׳ ויעבר ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ אל רחום וחנון וגו׳. כיון שראה משה שמדתו של הקב״ה של חסד ושל רחמנות הוא מיד נתעטף ועמד בתפלה לפני הקב״ה שנא׳ (שם לד) וימהר משה ויקד ארצה וישתחו ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא וסלחת לעוונינו ולחטאתינו ונחלתנו. ד״א אלו נאמר טובי ולא כל טובי הייתי אומר אין כאן ימות בן דוד וכשהוא אומר כל טובי יש כאן ימות בן דוד שיבא במהרה בימינו אמן סלה

פרק ז

א וכן במדת הטוב כשאדם עושה מצוה קנסו עליו טובה עד ארבעה דורות ותדע לך שכן הוא שנאמר (מלכים ב י׳:ל׳) ויאמר ה׳ אל יהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני וגו׳ בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל. אמרו עליו על יהוא בן נמשי שהוא היה ירא שמים ולא הלך אחר עגלי זהב שעשה ירבעם בן נבט אלא אח״כ כיון שבא לידי גדולה ומלכות אז קלקל מעשיו וכשבא יהואחז בנו והלך אחריו אם היה עושה תשובה אז נקרא צדיק וטוב לו אבל כיון שלא עשה תשובה אז נקרא רשע וטוב לו. וכיוצא בדבר אתה אומר אמרו עליו על ירבעם בן יואש שהוא היה בן אדם שהיה נוהג כבוד בנביאים לכן אותן העמים מה שלא מסר הקב״ה ביד יהושע בן נון ולא ביד דוד מלך ישראל מסר הקב״ה ביד ירבעם בן יואש שנאמר (שם יד)

הוא השיב את גבול ישראל וגו׳ כדבר ה׳ וגו׳ אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי וגו׳ כי ראה ה׳ את עני ישראל מורה (מיצר) מאד ואפס עצור ואפס עזוב וגו׳ ויושיעם ביד ירבעם בן יואש וכי מה טיבו של ירבעם בן יואש שהוא השיב את גבול ישראל והלא היה עובד ע״א אלא משום שלא קבל לה״ר על עמוס שנאמר (עמוס ז׳:י׳) וישלח אמציה כהן בית אל אל ירבעם מלך ישראל לאמר קשר עליך עמוס בקרב בית ישראל לא תוכל הארץ להכיל את כל דבריו כי כה אמר עמוס בחרב ימות ירבעם וגו׳ מיד גער בו ירבעם באמציה והוציאו בנזיפה ואמר לו ח״ו לא נתנבא אותו הצדיק כך ואם נתנבא כך לא מדעתו הוא מתנבא כך אלא מן השמים נאמר לו שיתנבא כך. באותה שעה אמר הקב״ה אף על פי שהדור ההוא עבדו ע״א וגם ראש הדור עובד ע״א אפילו הכי הארץ אשר אמרתי לאברהם וליצחק וליעקב לתת לזרעם אתננה בידו של זה לכך נאמר הוא השיב את גבול ישראל וגו׳ מכאן אמרו מגלגלין זכות ע״י זכאי וחובה ע״י חייב וכן במדה הזאת הוא נוהג בכל ישראל בכל מקומות מושבותם ובכל העכו״ם וכל משפחות האדמה

פרק ח

א במדות הללו שמח הקב״ה כנגד עושה טובה וכועס הוא כנגד עושה רעה ומנין לך תדע לך שכן הוא צא ולמד מדרך ארץ כי האדם עד שלא נשא אשה ועד שלא היה לו בנים אז דעתו יפה עליו ואין לו יגון ואנחה בלבו ויש לו קורת רוח בביתו אבל לאחר שנשא אשה ויש לו בנים אז אין דעתו יפה עליו ויש לו יגון ואנחה בלבו ואין לו קורת רוח בביתו משום שבניו הם מכעיסין אותו בדרכיהם ובמעשיהם ובמעלליהם הרעים. כמו כן עשו בני אדם לפני הקב״ה למרוד כנגד עיניו כי עד שלא ברא הקב״ה את האדם על הארץ אז היתה דעתו יפה עליו כביכול אבל לאחר שברא בני אדם הכעיסו להקדוש ב״ה במעלליהם ובדרכיהם הרעים בבנים שקצרו דעת אביהם בדרכיהם ובמעלליהם הרעים אז הכניס כביכול יגון ואנחה בלבו ואין לו קורת רוח בכל העולם. תדע לך שכן הוא כי שלש מאות שנה עבדו ישראל ע״א בימי שפוט השופטים עד שמסר הקב״ה את ישראל בידי כושן רשעתים ובידי יבין מלך חצור וכן בידי שאר עכו״ם וכשחזרו ישראל ועשו תשובה מיד חזר הקב״ה וגאל את ישראל מידיהן וכן עבדו ישראל עכו״ם בין בארץ ישראל בין בחוצה לארץ וכן מדור לדור היו מוסיפין לחטוא בע״א עד שמסר הקב״ה את ישראל בידי העכו״ם שנאמר (שופטים י׳:ו׳) ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה׳ ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות ואת אלקי ארם ואת אלקי צידון ואת אלקי מואב ואת אלקי בני עמון ואת אלקי פלשתים ויעזבו את ה׳ ולא עבדוהו ויחר אף ה׳ בישראל וימכרם ביד פלשתים וביד בני עמון וירעצו וירוצצו את בני ישראל. וכשחזרו ועשו תשובה מיד חזר הקב״ה וקיבל את תשובתם וגאל את ישראל מידי אותן העכו״ם שהיו מסורין בידיהן מפני שאין הקדוש ב״ה יוכל לסבול צרת ישראל אם עשו תשובה ואלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו שנאמר (שם) ויזעקו בני ישראל אל ה׳ לאמר חטאנו לך וכי עזבנו את אלקינו ונעבוד את הבעלים וגו׳ ויסירו את אלקי הנכר מקרבם ויעבדו את ה׳ ותקצר נפשו בעמל ישראל וכן נאצו והכעיסו ישראל את בוראם ועבדו עבודה זרה שלש מאות ותשעים שנה בימי הבית הראשון. ומנין לך תדע לך שכן הוא שהרי בודאי ד׳ מאות ועשר שנים ישבו ישראל בבית ראשון צא מהן עשרים שנה שלא עבדו מלכי יהודה וישראל עבודה זרה נשתיירו מהן שלש מאות ותשעים שנה שעבדו מלכי ישראל ומלכי יהודה עבודת אלילים וכל נביא ונביא שהיה מדבר עם ישראל והיה מוכיח אותן שיחזרו בתשובה לא היו רוצין בטובתו של הנביא אלא היו אומרים לו אי אפשי בנבואתך ואין אנו רוצין בנבואתך. ומנין לך תדע לך שהוא כן שהרי אחאב מלך ישראל שאל את אליהו התשבי ואמר לו כתוב בתורתך (דברים י״א:ט״ז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלקים אחרים והשתחויתם להם וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה וגו׳ ואנו עובדים עבודה זרה ואין הגשמים נעצרים אלא בא וראה כמה טובות בא לידי שנאמר (מלכים א ט״ז:כ״ט) ואחאב בן עמרי מלך על ישראל וגו׳ ויעש וגו׳ הרע בעיני ה׳ וגו׳ ויקם מזבח לבעל וגו׳ בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה באבירם בכורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה כדבר ה׳ אשר דבר ביד יהושע בן נון. מיד נתמלא אליהו חמה גדולה על אחאב ואמר לו לאחאב ריקה מאסת את מי שברא את כל העולם כולו לכבודו ואת מי שנתן התורה לכבודו חייך שאין אני דן אותך אלא מתוך דבריך שנאמר (שם יז) ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה׳ אלקי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי. מיד נטל אליהו את המפתח של מטר והלך לו והיה רעב גדול עד שאמר לו הקב״ה לאליהו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר ולא עוד אלא עמד הקב״ה ודחפו לאליהו למקום שבקשו אבותיהם של ישראל רחמים על בניהם שנאמר (שם יט) וישכב ויישן תחת רותם אחד והנה זה מלאך נוגע בו ויאמר לו קום אכול ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים וצפחת מים ויאכל וישת וישב וישכב וישב מלאך ה׳ שנית ויגע בו ויאמר קום אכול כי רב ממך הדרך ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלקים חורב ויבא שם אל המערה וילן שם והנה דבר ה׳ אליו ויאמר לו מה לך פה אליהו וכשאמר הקב״ה לאליהו מה לך פה אליהו היה לו לאליהו לומר לפני הקב״ה רבונו של עולם בניך הם בני בחוניך הם בני אברהם יצחק ויעקב שעשו רצונך בעולם ולא די שלא אמר כן אלא אמר קנא קנאתי לה׳ אלקי צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל וגו׳. מיד התחיל הקב״ה לדבר עם אליהו דברי תנחומין ואמר לו כשנגליתי ליתן תורה לישראל לא נגלו עמי אלא מלאכי השרת שהן רוצין בטובתן של ישראל שנאמר

(שם) ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה׳ והנה ה׳ עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה׳ לא ברוח ה׳ ואחר הרוח רעש לא ברעש ה׳ ואחר הרעש אש לא באש ה׳ ואחר האש קול דממה דקה וגו׳. מה עשה הקב״ה המתין לו לאליהו שלש שעות ועדיין הוא עומד בדבריו הראשונים ואמר עוד פעם שנית קנא קנאתי לה׳ אלקי צבאות וגו׳. באותה שעה אמר הקב״ה לאליהו לך שוב לדרכך מדברה דמשק וגו׳ ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך וגו׳ ואת אלישע בן שפט מאבל מחולה תמשח לנביא תחתיך (שם) ומה שיש בדעתך אין אני אוכל לעשות

פרק ט

א בימי עוזיהו מלך יהודה נתנבאו ארבעה נביאים זקנים והושע בן בארי היה הזקן שבכולם והקב״ה היה צופה בכולם מי שהוא מבקש רחמים על בניו ומי שאינו מבקש רחמים עליהם א״ל הקב״ה להושע ראה לישראל מה חטאים הן עושין והיה לו להושע לומר לפני הקב״ה רבונו של עולם בניך הם בני בחוניך בני אברהם יצחק ויעקב שעשו רצונך בעולם גלגל עליהם מדת רחמיך ורחם עליהם ומחול לעונותיהם. ולא די שלא אמר הושע כך אלא אמר לפני הקב״ה רבונו של עולם כל העולם כולו שלך הוא הביא עם אחר תחתיהם שנאמר (הושע א׳:ב׳) תחלת דבר ה׳ בהושע והלא הרבה נביאים היו מתנבאים לישראל אלא תחלה לארבעה נביאים זקנים שהיו מתנבאים באותו הפרק היה דבר ה׳ בהושע בתחלה באותה שעה אמר הקב״ה מה אעשה לאותו ב״ו הזקן אני אומר לו לך קח לך אשת זנונים ויהיו לך בנים זנונים ואח״כ אני אומר לו לך בדול עצמך ממנה אם יוכל להוציאה לגרשה ולשלחה אף אני אשלח את ישראל מעל פני האדמה (שם) ויאמר ה׳ אל הושע לך קח לך אשת זנונים וילדי זנונים כי זנה תזנה הארץ מאהרי ה׳ וילך ויקח את גמר בת דבלים דבת רעה בת דבת רעה ותהר ותלד לו בן ויאמר ה׳ אליו קרא שמו יזרעאל כי עוד מעט ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא וגו׳ ותהר עוד ותלד בת ויאמר לו קרא שמה לא רוחמה כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל וגו׳ ותהר ותלד בן ויאמר קרא שמו לא עמי כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם. ולאחר שנולדו שני בנים ובת אחת ונגזר על ישראל שלש גזירות בעבורם אמר לו הקב״ה להושע הושע מפני מה לא למדת מן משה רבך כשדברתי עמו פירש מן האשה מפני מה אתה דר עם האשה בדול עצמך מן האשה אמר לפניו רבונו של עולם אין אני יכול להוציאה ולא לגרשה שכבר יש לי בנים ממנה א״ל הקב״ה להושע ומה אתה שנשאת אשת זנונים ובניך הם בני זנונים ואין אתה יודע אם אותן הבנים הם ממך אם הם משל אחרים אתה אומר שאין אתה יכול לא להוציאה ולא לגרשה משום שכבר יש לך בנים ממנה מכ״ש בני ישראל הללו שהם חביבי בני חביבי בני אברהם יצחק ויעקב והם קנין אחד מה׳ קנינים שקניתי לי בעולמי ואלו הן תורה קנין אחד אברהם קנין אחד בית המקדש קנין אחד שמים וארץ קנין אחד ישראל קנין אחד ואתה אמרת העבירם באומה אחרת האיך אוכל לשלחם מעל פני כיון שידע הושע שחטא התחיל לבקש רחמים על עצמו א״ל הקב״ה להושע הושע עד שאתה מבקש רחמים על עצמך בקש רחמים על ישראל שגזרתי עליהם שלש גזירות בעבורך הזור ומרפא אותם שלש גזירות מישראל. מיד עמד הושע ובקש רחמים עליהם ובטל הגזירות והתחיל לברך את ישראל שנאמר (שם ב) והיה מטפר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחד וגו׳ אמרו לאחיכם עמי ולאחותיכם רוחמה וזרעתיה לי בארץ ורחמתי את לא רוחמה ואמרתי ללא עמי עמי אתה: בימי אחז מלך יהודה היו ישראל עושים דברי תורה ומצות עמד אחז וחתם את התורה וגזר על ישראל שלא יעסקו בתורה ובמצות שנאמר (ישעיה ה) צוד תעודה חתום תורה בלמודי עד שא״ל הקב״ה לישעיה לך אמור לו לאחז לאו ב״ו אתה שאל לך אות מעם ה׳ שנאמר (שם ז) ויוסף ה׳ דבר אל אהז לאמד שאל לך אות מעם ה׳ אלקיך העמק שאלה או הגבה למעלה ויאמר אהז לא אשאל ולא אנסה את ה׳ ויאמר שמעו נא בית דוד המעט מכם הלאות אנשים כי תלאו גם את אלקי. בימי מנשה בן חזקיה מלך יהודה עמדו ישראל ועשו צלם של ארבעה פנים והעמידו לאותו צלם בהיכל כדי שלא יתפלל שום אדם להקב״ה שם עד שא״ל הקב״ה לישעיה לך אמור לו לאותו ב״ו (שם סו) כה אמר ה׳ השמים כסאי והארץ הדום רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי ולא השמים בלבד הם כסאי אלא וילון ורקיע ושחקים וזבול ומעון וערבות כל אלו הם כסאי ואני יושב למעלה מכולם ולכך נאמר אי זה בית אשר תבנו לי וגו׳. וכיון שאירע בו אותו דבר מיד שב בתשובה שנאמר (דברי הימים ב לג יב יג) וכהצר לו חלה את פני ה׳ אלקיו ויכנע מאד מלפני אלקי אבותיו ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תהנתו וישיבהו ירושלים למלכותו וידע מנשה כי ה׳ הוא האלקים ועליו ועל כיוצא בו ועל הדומין לו ועל העושין כמעשיו עליהם הכתוב אומר (מלאכי ב׳:י״ז) הוגעתם ה׳ בדבריכם ואמרתם במה הוגענו באמרכם כל עושה רע טוב בעיני ה׳ ובהם הוא חפץ או איה אלקי משפט: בימי הושע בן אלה מלך ישראל נלכדה הארץ וגלו עשרת השבטים בימיו וכי מה נשתנה הושע בן אלה מכל מלכי ישראל שהיו מלפניו שגלו ישראל בימיו אלא משעמד ירבעם בן נבט עד שבא הושע בן אלה היתה ע״א תלויה ביחיד והיה קשה לפני אביהם שבשמים להגלות רבים מישראל בשביל עון היחיד אבל משבא הושע בן אלה הוא היה עומד ובטל כל המשמרות כולן שהיו עומדין על הדרכים בימי ירבעם שלא יעלו ישראל לרגל לירושלים והיה מכריז ואמר כל מי שהוא רוצה לעלות לרגל לירושלים יבא ויעלה ושמט הקולר מן צוארו ותלאו בצואר הרבים לכן עליו הכתוב אומר (מלכים ב י״ז:ב׳-ג׳) ויעש הרע

בעיני ה׳ רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו עליו עלה שלמנאסר מלך אשור וגו׳ ויגל את ישראל אשורה ויושב אותם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי. מכאן אמרו כל העושה מצוה ואינו גומרה מתחייב בנפשו ובכל אשר לו וקובר את אשתו ואת בניו. בימי צדקיהו מלך יהודה היה ירמיהו הנביא מתנבא על ישראל מה אם יעשו תשובה ויחזרו למוטב ועמדו ישראל עליו להרגו והשליכו את ירמיהו לבור טיט ואח״כ העלוהו מן הבור טיט ונתנו אותו בחצר המטרה פעמים רבות עמדו עליו ישראל על ירמיהו להרגו והיה ירמיהו מקלל ישראל קללות רבות כל אותה קללה וקללה שהיה ירמיהו מקלל את ישראל הקב״ה היה מתאנח כנגדו שנאמר (ירמיהו י״ב:ה׳) כי את רגלים רצת וילאוך וגו׳ ואז גלו בימי צדקיהו עשרת השבטים וגלו עמהם שבט יהודה ובנימין וגלו עמהם בני ירושלים והיה הקב״ה מבקש לילך עמהן בגלות מיד נתקבצו לפני הקב״ה מלאכי השרת לרצותו ולנחמו ואמרו לפניו רבש״ע כבר יש לך עכו״ם בעולם ואנו אין לנו לא חקר ולא מספר אמר להם הקב״ה למלאכי השרת וכי בשר ודם אני שאני צריך לניחומין אני מכיר בראש ואני מכיר בסוף שכן נאמר בי (ישעיהו מ״ו:ד׳) ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט לכך נאמר (שם כב) על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני על שוד בת עמי ולמה לא אמר הקב״ה אל המלאכים אל תתקבצו לנחמני או אל תאספו לנחמני או אל תבואו לנחמני ולמה אמר דוקא אל תאיצו לנחמני אלא אמר להם הקב״ה למלאכי השרת ניחומין הללו ניאוצין הן לפני אלא לכו ורדו מלפני וראו את עמי ישראל האיך הן הולכין בגולה ומשאות גדולות על כתפיהן מיד ירדו מלאכי השרת מלפני הקב״ה ויצאו כשהן מבוהלין ונטלו את משאן של ישראל מעל כתפיהן. ומיד יצאה השכינה גם כן עם ישראל בגולה שנאמר (שם מג) כה אמר ה׳ גואלכם קדוש ישראל למענכם שולחתי בבלה וגו׳ ואם תאמרו כיון שאדם עבר עבירה ימות מיד א״כ יחרב העולם כולו. ומנין לך תדע לך שהוא כן צא ולמד מן מנשה בן חזקיה מלך יהודה שלא הניח ע״ז בעולם שלא עבד אותה וחס עליו הקב״ה ולא הרגו מפני שעשה תשובה ומפני הצדיקים שעתידין לצאת ממנו. מכאן אמרו אפילו הגדיל אדם הרבה עבירות זו למעלה מזו ואח״כ הוא חוזר בתשובה אמר הקב״ה הריני עמו ברחמים ואני מקבל את תשובתו ואפילו אם עמד אדם וחרף וגדף כלפי מעלה ואח״כ חזר בתשובה אמר הקב״ה הריני עמו ברחמים והריני מוחל לו על כל עונותיו שנא׳ (יחזקאל י״ח:כ״ג) החפץ אחפוץ מות רשע נאם אדני ה׳ הלא בשובו מדרכיו וחיה ואומר (שם לג) אמור אליהם חי אני נאם ה׳ אלקים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה שובו שובו מדרכיכם הרעים ואומר (מלאכי ג׳:י״ח) ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלקים לאשר לא עבדו. וכך אומר הקב״ה לישראל בואו והכניסו את עצמיכם בד״ת וראו מה שכתבתי לכם לישא את פשעיכם ולמחול את עונותיכם ולהעביר את חטאתיכם מעל פני ועכשיו לא הרביתם בד״ת ודברו עמי בד״ת כאדם המדבר עם חבירו שנאמר (הושע י״ד:ב׳-ג׳) שובה ישראל עד ה׳ אלקיך כי כשלת בעונך קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב ונשלמה פרים שפתינו אשור לא יושיענו וגו

פרק י

א הא למדת שלא יהא אדם יורד לידי תרעומות על הקב״ה בזמן שהוא רואה בני אדם אחד צדיק וטוב לו ואחד צדיק ורע לו ואחר רשע וטוב לו ואחד רשע ורע לו. ואם הוא יורד לידי תרעומות על הקב״ה הרי זה מתחייב בנפשו שנאמר (קהלת ה׳:ה׳) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצוף האלקים על קולך וחבל את מעשה ידיך. ושנו חכמים תתקע״ד דורות קודם שנברא העולם ישב הקב״ה ודרש וחקר וצרף ובחן את כל דברי התורה רמ״ח פעמים כנגד רמ״ח אברים שבאדם ואח״כ הוציא הקב״ה את כל דברי התורה וקבע אותה בתורתו ואין ד״א ממנה זז ממקומו שנאמר (תהילים י״ב:ז׳) אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף וגו׳. וכל דבר ודבר שקבע בתורה אם זז קימעא ממקומו קלקל את העולם כולו וקמעא שעבר אדם הראשון על התורה היה עולה בדעתו של הקב״ה להחריב את כל העולם כולו וכן היה עולה בדעתו של הקב״ה שלא ליתן פתחון פה לבהמה חיה ועוף וקמעא שנתן פתחון פה אל הנחש עמד הנחש וקלקל את העולם כולו. וכן בעשרה דורות מאדם ועד נח היה עולה בדעתו של הקב״ה שיפקוד עון אבות על בנים וקמעא שלא היה פקד אלא שהקב״ה היה עושה את כל אחד ואחד כמו מלך על אשתו ועל בניו ובני ביתו מיד עמדו וקלקלו את מעשיהם אוכלין ושותין ובועטין מתוך הטובה ובקשו להחריב את כל העולם כולו במעשיהם הרעים ומרדו בהקב״ה ואמרו שאין להקב״ה עליהם לא מלכות ולא מדת פורעניות ולא מדת הדין שנאמר (איוב כ״א:י״ד-ט״ו) ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא חפצנו מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו. וירדו לידי חמס וגזל שנאמר (בראשית ו׳:י״א) ותמלא הארץ חמס וירדו לידי ע״ז וגילוי עריות שנא׳ (שם) ותשחת הארץ לפני האלקים וכן נאמר (שם) כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ וירדו לידי שפיכות דמים שנאמר (שם) וירא אלקים את הארץ והנה נשחתה ולא עוד אלא שהיו מפשיטין את בגדיהן והיו מניחין אותן על גבי הקרקע והן היו הולכין ערומים בלי לבוש שנאמר (איוב כ״ד:י׳) ערום הלכו בלי לבוש. וכן בעשרה דורות מן נח ועד אברהם היה עולה בדעתו של הקב״ה שיפקוד עון אבות על בנים וקמעא שלא היה פקד אלא הקב״ה עשה את כולם לשון אחד מיד עמדו וקלקלו את מעשיהם ובקשו להחריב את כל העולם כולו במעשיהם הרעים ומרדו בהקב״ה שנא׳ (בראשית י״א:א׳) ויהי כל הארץ שפה אחת

ודברים אחדים וגו׳. וכן היה עולה בדעתו של הקב״ה ליתן את כתר מלכות לדוד ולזרעו עד עולם וקמעא שנתנה למלכי ישראל מיד עמדו וקלקלו בה את מעשיהם ובקשו להחריב את כל העולם כולו במעשיהם הרעים וכן היה עולה בדעתו של הקב״ה ליתן התורה הקדושה לישראל לבד משום שהם קדושים וקמעא שנתנה לבלעם בן בעור מיד עמד וקלקל בה את מעשיו ובקש להחריב את כל העולם כולו במעשיו הרעים ולא הניח הקב״ה דבר בעולם שלא היה מגלה לבלעם שהקב״ה מפני שהיה יודע שעתידין האומות לומר לפני הקב״ה אלו נתת לנו נביא כמו משה היינו מקבלים את תורתך גם כן כמו שקבלו ישראל על ידי משה אלמלא לא היה בלעם בן בעור מעולה בחכמתו כמו משה לפיכך נתן הקב״ה להם לעכו״ם את בלעם בן בעור שהוא היה מעולה בחכמתו כמו משה אבל משה יתר דבר אחד ובלעם חסר דבר אחד ממשה במשה כתיב (ויקרא א׳:א׳) ויקרא אל משה ובבלעם כתיב (במדבר כ״ג:ד׳) ויקר אלקים אל בלעם ובלעם יתר דבר אחד ממשה ומשה חסר דבר אחד מבלעם בבלעם כתיב (שם כד) ויודע דעת עליון ובמשה כתיב (שמות ל״ג:י״ג) הודיעני נא את דרכך אבל לא נמצא בעולם לא דרך טובה ולא דרך צדקה שהיה בא בעולם ע״י בלעם אלא הוא בא לידי לשון הרע ובקש להחריב את כל העולם כולו באותה שעה נשבע הקב״ה לעמו ישראל שלא ישרה את שכינתו עוד על עכו״ם רק בישראל לבד ושלא ישנה את ישראל בעם אחר ולא יחליפם באומה אחרת שנאמר (הושע י״א:ט׳) לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים כי אל אנכי ולא איש

פרק יא

א אין יסורין באין על ישראל אלא לטובתן ואין יסורין באין אלא לאהבתן של ישראל משל למה״ד למלך שהיה לו עבד ועלתה לו מכה ברגלו וצוה לרופא לרפאותו ולהכניסו לפניו כשהוא שלם שנאמר (משלי ג) מוסר ה׳ בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו מה כתיב בתריה כי את אשר יאהב ה׳ יוכיח וכאב את בן ירצה אלו הן היסורין של אהבה אלו תלמידי חכמים הצדיקים שמתים להם בניהם שלהם בקטנותן ומכפר להן על עונותיהן בעוה״ז ואח״כ הן באין בטהרה לחיי העולם הבא ואע״פ שאמר הכתוב (ירמיה ב) גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים וגו׳. מכל מקום חזר הכתוב ומרצה בניהם כמו שנאמר (משלי ג) וכאב את בן ירצה מכאן אמרו הצדיקים תחלתן מריבה וסופן שמחה והרשעים תחלתן שמחה וסופן מריבה. פרעה מלך מצרים היתה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה בילדותו מה הוא אומר (יחזקאל כט) לי יאורי ואני עשיתני ובסופו מה הוא אומר (שמות טו) מרכבות פרעה וחילו ירה בים. וכן סנחרב היה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה בילדותו מהו אומר (מלכים ב יא) מי בכל אלקי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי כי יציל ה׳ את ירושלים מידי ובסופו מה הוא אומר (שם יט) ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וגו׳ וישב סנחרב מלך אשור וישב בנינוה ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלקיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב וגו׳. וכן נבוכדנצר מלך בבל היתה לו שמחה בילדותו וסופו מריבה בילדותו מה הוא אומר (ישעיה יד) אעלה על במתי עב אדמה לעליון ובסופו מהו אומר (שם) אך אל שאול תורד אל ירכתי בור וכן שאר כל רשעי עכו״ם תחלתן שמחה ובסופן ירדו לשאול. ומנין לך לומר כך שרשעי עכו״ם ירדו לשאול תדע לך שכן הוא צא ולמד מיום שנברא העולם עד שיצאו ישראל ממצרים ובאו להר סיני לקבל את התורה חזר הקב״ה על כל אומה ולשון ואמר להם שיקבלו את התורה ולא קיבלו אותה ובכל דור ודור היו באים עדים ומעידין אותן ואלו הן אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי ואיוב מארץ עוץ ובעור ובלעם בן בעור והוא היה האחרון שבכולם. וכלום במה נכתבה התורה הוי אומר שלא נכתבה התורה אלא בימין של הקב״ה שנאמר (דברים לג) מימינו אש דת למו אף מימין של הקב״ה תצא אש לעכו״ם שירדו לשאול שנאמר (תהלים ט) ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלקים אלו אמר הכתוב ישובו רשעים לשאולה ושתק הייתי אומר רשעי ישראל ורשעי עכו״ם אבל כיון שהוא אומר אח״כ כל גוים שכחי אלקים אין לך אלא אותן רשעים שהם שכחי אלקים אלו הן רשעי העכו״ם הנזכרים למעלה בלבד. ומנין שהצדיקים תחלתן מריבה ובסופן שמחה אברהם היתה לו מריבה בילדותו ובסופו שמחה בילדותו מהו אומר (בראשית יג) ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט ובסופו מהו אומר (שם כד) ואברהם זקן בא בימים וה׳ ברך את אברהם בכל וכן יצחק היתה לו מריבה בילדותו ובסופו שמחה בילדותו מהו או׳ (שם כו) ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק וגו׳ ובסופו מהו או׳ (שם) ויעש להם משתה וכן יעקב היה לו מריבה בילדותו ובסופו שמחה בילדותו מהו אומר (מיכה ז) זעף ה׳ אשא כי חטאתי לו עד אשר יריב ריבי ועשה משפטי יוציאני לאור אראה בצדקתו ואומר (ישעיה יב) אודך ה׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני ובסופו מהו אומר (שם) הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וזמרת יה ה׳ ויהי לי לישועה

פרק יב

א אם תאמר מפני מה ברא הקדוש ב״ה את היצר הרע והלא כבר יש לו תשע מאות ותשעים ותשעה אלפים רבבות של מלאכי השרת שהן מקדשין לשמו הגדול בכל יום מיציאת החמה עד שקיעת החמה הן אומרים ק׳ ק׳ ק׳ ה׳ צבאות מלא כל הארץ כבודו ומשקיעת החמה ועד יציאת החמה הן אומרים

ברוך כבוד ה׳ ממקומו וכשנגלה הקדוש ברוך הוא על הר סיני ליתן את התורה לעמו ישראל לא נגלה אלא במאתים וארבעים ושמונה אלפים מלאכים שהן משרתים תמיד לפני הקב״ה שנאמר (תהילים ס״ח:י״ח) רכב אלקים רבותים אלפי שנאן אדני בם סיני בקדש אלא לא ברא הקב״ה את היצה״ר אלא רק בשביל בשר ודם שהוא אוכל ושותה כבהמה והוא מוציא רעי כבהמה ובא לעבוד להקדוש ברוך הוא. משלו משל למה״ד למלך שהיו לו עבדים והיו יושבין מעבר לחומה של ברזל והיה המלך מכריז עליהם ואומר כל מי שירא אותי והוא אוהב אותי יעלה על החומה של ברזל ויבא אצלי וכל מי שהוא עולה על החומה של ברזל בודאי הוא ירא את המלך והוא אוהב את המלך וכל מי שאינו עולה בוודאי הוא אינו ירא את המלך והוא אינו אוהב את המלך. מאותן שעלו על החומה לאותן שלא עלו איזה מהן חביב הוי אומר אותן שעלו על החומה. ומה שכרן של העולין על החומה ראה מה נאמר בהן (שמות כ״ד:י״ז) ומראה כבוד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל אבל אצל הצדיקים מה נאמר בהם (שופטים ה׳:ל״א) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו מה שאין כן במלאכי השרת מה יפה כחו של בעל הבית שהוא מייפה כתר עבדיו כמו כתרו. ואם תאמר מי שקרא הרבה ושנה הרבה ומי שקרא ושנה קמעא יהיה מאור פניהם שוין כאחד במאור פנים לעוה״ב. אינו כן. ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים. ומנין לך תדע לך שכן הוא צא ולמד ממשה ואהרן נדב ואביהוא וע׳ מזקני ישראל שהיו כולם בפרק אחד ומאור פניהם שוין כאחד וכיון שעלה משה למרום וקרא ושנה הרבה ד״ת יותר מכולם זכה שהיה מאור פניו גדול כל כך עד שלא היו בני אדם יכולין להסתכל בו שכן נאמר במקום אחר יתר מרעהו צדיק (משלי י״ב:כ״ו). וזאת היא השאלה ששאל בו חבקוק הנביא לפני הקדוש ברוך הוא ואמר לפניו רבונו של עולם מי שקרא ושנה הרבה ומי שקרא ושנה קמעא יהיה מאור פניהם שוין כאחד במאור פנים לעולם הבא ואמר לו הקדוש ברוך הוא לאו אלא כל אחד ואחד לפי דרכו ועל שעמד חבקוק ודבר דברים יתרים הראה לו הקדוש ברוך הוא כל המדות שנאמרו לו למשה אבי החכמה ואבי הנביאים והראה לו מאזני צדק ואבני צדק ואיפת צדק והין צדק שנאמר (חבקוק ג׳:ב׳) ברוגז רחם תזכור אף ברוגז שיש לו להקב״ה רחמים יזכור וכן יהיה השמש נחת רוח ותענוג גדול לצדיקים לימות בן דוד ולעולם הבא. אבל רשעי עמי הארץ יהיו נדונין בה בשמש ויהיו בטלים בה שנאמר (מלאכי ג׳:י״ח-י״ט) ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלקים לאשר לא עבדו כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עשה רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה׳ צבאות אשר לא יעזוב להם שרש וענף וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה וגו׳ ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם וגו׳. אבל רשעי עכו״ם נידונין תמיד לדורי דורות שנאמר (ישעיהו ס״ו:כ״ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר. אבל חסידי עמי הארץ אעפ״י שלא קראו ולא שנו הואיל והקראו והשנו את בניהם ואין בהם עובדי ע״ז ואין בהם חמס וגזל ואין בהם ג״ע וש״ד והיו מהנין תלמידי חכמים מנכסיהן הקב״ה מביא אותם ומושיבן אצל הצדיקים ויהיו נהנים מן השמש שיזרח לצדיקים לימות בן דוד ולעולם הבא שנאמר (שם יט) ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ ואיני יודע מקרא זה מהו. כשהוא אומר אחר כך בסמוך אשר ברכו ה׳ צבאות לאמר ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל כך הוא אומר הפסוק ברוך עמי מצרים אלו בנ״י שיצאו ממצרים ומעשה ידי אשור אלו ב״י שגלו לאשור ונחלתי ישראל אלו עמי הארץ שהקראו והשנו את בניהן תורה בניהן מצילין את אביהן מאותה בושה וחרפה ומאותה כלימה ומדינה של גיהנם שנאמר (שם כט) לכן כה אמר ה׳ אל בית יעקב אשר פדה את אברהם לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו וגו׳ לא עתה יבוש יעקב מאביו יצחק ולא עתה פניו יחורו מאבי אביו אברהם

פרק יג

א פושעיהן של ישראל מהו סופן אלא לפי שבאותה שעה כשהן עוברין עבירות הן רוצים בחרבנו של עולם וכאלו הן דוחקין את רגלי השכינה כביכול כענין שנאמר (ישעיה ז) מלא כל הארץ כבודו לכן כשם שהם רוצים בחרבנו של עולם כך הקב״ה מגלה אותם מבתיהם ומארץ מגוריהם ואין מחזירין אותם לארצם ומוציאין אותם למקום החורבן שנאמר (יחזקאל כ׳:ל״ז-ל״ח) וברותי מכם המורדים והפושעים בי וגו׳. וכי מה בין מי שקורא ושונה למי שאין קורא ושונה אלא משלו משל למה״ד למלך בשר ודם שהיו לו בנים הרבה והיה אוהבן אהבה גמורה ושיגרן למקרא ולמשנה וללמוד דרך ארץ והיה מצפה להם ואומר אימתי יבואו לביתי וראם וכיון שהוא רואה שאין בניו באים בא הוא והולך אצלם ועמד עליהם ומצא אותן כשהן קורין ושונין ועוסקין בדרך ארץ מיד הוא מושיב אותם בין ברכיו והיה מגפפן ומנשקן ומחבקן והביא אותן לעירו קצת מהן הוא ליקח על כתפיו ומהן על זרועותיו ומהן לפניו ומהן לאחוריו וכך עשה הקב״ה שנא׳ (ישעיהו מ׳:י״א) כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא עלות ינהל. ואם תאמר הואיל והשפיל את עצמו כמו רועה שמא קטן הוא והלא ראה מה כתוב בתריה מיד (שם) מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשלש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים מי תכן את רוח ה׳ ואיש עצתו יודיענו הא לא יעשה הקב״ה כך אלא לפי שרחמיו מרובין בעולם. ומנין שהקב״ה היה מוצאן שהיו קורין ושונין ועוסקין בד״א שנאמר (הושע י״א:י׳) אחרי ה׳ ילכו כאריה ישאג כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים ואין ים אלא ד״ת שנאמר

(קהלת א׳:ז׳) כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא ואומר (הושע י״א:י״א) יחרדו כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור והושבתים על בתיהם נאם ה׳. ולא יאמר אדם לעצמו והלא כבר קריתי ושניתי עד היום הזה בטוב שוב איני צריך (נ״י לאחרים אבל יאמר אדם בעצמו כו׳) ללמוד אחר כך לא יאמר כך אלא כך יאמר אדם בעצמו שלאחר שעה מיתה וישא את עיניו ויסתכל אל השמים ויאמר מי ברא אלה שמים וארץ חמה ולבנה כוכבים ומזלות שהן משכימין ומעריבין לעשות רצון בוראם בכל יום ויום תמיד כך תשכים ותעריב לד״ת לעשות רצון בוראך בכל יום ויום תמיד שנאמר (שם ו) ונדעה נרדפה לדעת את ה׳ כשחר נכון מוצאו. ויסתכל אדם בעצמו ויודע שד״ת הן משולים במים ובלחם וכי מה ענין תורה אצל לחם ומים אלא ללמדך שכשם שאי אפשר לו לאדם להיות בלא לחם ומים אפילו יום אחד כך אי אפשר לו לאדם להיות בלא תורה אפילו שעה אחת שנאמר (יהושע א׳:ח׳) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל והלא הדברים הם ק״ו ומה יהושע בן נון שהיה עוסק בתורה מקטנותו ועד זקנותו אפילו הכי כתיב בו לא ימוש ספר התורה וגו׳ שאר בני אדם עאכ״ו. ויסתכל האדם בעצמו וידע שד״ת נמשלו ביין ובחלב שנאמר (בראשית מ״ט:י״ב) חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב אמר הפסוק שיותר טוב יין לבן שנים יותר מן החלב לתינוק מה חלב זה מגדל את התינוק והיין הוא נותן קורת רוח אל הזקנים ומשמח את לבו ומשיב את נפשו ומאיר את עיניו אף כך ד״ת היא מגדלת את לומדיה ונותנין קורת רוח למי שעמל בהן ומשמחין את לבו (נ״י ומשיבין את נפשו) ומאירין את עיניו שנא׳ (תהילים י״ט:ח׳-ט׳) תורת ה׳ תמימה משיבת נפש עדות ה׳ נאמנה מחכימת פתי פקודי ה׳ ישרים משמחי לב מצות ה׳ ברה מאירת עינים וגו

פרק יד

א פעם אחת הייתי מהלך ממקום למקום ומצאני אדם אחד שלא היה בו לא מקרא ולא משנה והיה מתלוצץ ומלעיג בדברים ובא כנגדי ואמרתי לו בני מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום הדין ואמר לי רבי יש לי דברים שאני משיבו בינה ודעת לא נתנו לי מן השמים שאקרא ואשנה ואמרתי לו בני מה מלאכתך ואמר לי ציד אני ואמרתי לו בני מי למדך ואמר לך שתביא פשתן ותארגהו מצודות ותשליכהו לים ותעלה הדגים מן הים. ואמר לי רבי בזה נתנו לי בינה ודעת מן השמים ואמרתי לו ומה להביא פשתן ולארוג מצודות ולהשליך לים ולהעלות דגים מן הים נתנו לך בינה ודעה מן השמים ולדברי תורה שכתוב בה (דברים ל׳:י״ד) כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו לא נתנו לך בינה ודעה מן השמים. מיד היה מרים קולו ובוכה ומתאנח ואמרתי לו בני אל ירע לך אלא כל שאר בני אדם באי עולם הזן משיבין תשובה זו על אותו ענין שהן עוסקין בו אבל מעשיהן מוכיחין עליהן ועליהן ועל כיוצא בהן ועל העושים כמעשיהן מהו אומר הכתוב עליהן (ישעיהו י״ט:ט׳) ובושו עובדי פשתים שריקות ואורגים חורי ראשית ואחרית הדברים כולן יראת שמים ומעשים טובים. ולא יהא אדם קורא ושונה ויראת שמים אין לו שנאמר (תהילים קי״א:י׳) ראשית חכמה יראת ה׳ שכל טוב לכל עושיהם וגו׳ ואומר (קהלת י״ב:י״ג) סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם מי מוריש את עצמו מי שהוא מרבה באכילה ובשתיה ובשינה שנאמר (משלי כ״ג:כ״א) כי סובא וזולל יורש וקרעים תלביש נומה ואומר (שם כ) אל תאהב שנה פן תורש פקח עיניך ושבע לחם ואין לחם ויין אלא ד״ת שנאמר (שם ט) לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי ואומר (ישעיהו נ׳:ד׳) ה׳ אלקים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר בבקר יעיר לי אזן לשמוע כלמודים. הא למדת שאין דברי תורה נבלעים בלב האדם אלא במי שהוא עיף להם. וכך היתה רוח הקודש מבשרת את התלמידי חכמים ואומרת להם בני אף על פי שנתתי לכם הרבה טובה בעוה״ז ואצ״ל לימות בן דוד ולעוה״ב שיהיה לכם שכר גדול וכפול ומכופל אל תזלזלו בד״ת ואל תרבו באכילה ובשתיה ובשינה שנאמר (זכריה ט׳:י״ב) שובו לבצרון אסירי התקוה גם היום מגיד משנה אשיב לך ואומר (יואל ב׳:כ״ה) ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם חילי הגדול אשר שלחתי בכם ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה׳ אלקיכם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבושו עמי לעולם ואומר (ישעיהו ס״א:ז׳) תחת בשתכם משנה וכלמה ירונו חלקם לכן בארצם משנה יירשו שמחת עולם תהיה להם. הא למדנו שיאכלו ישראל לימות בן דוד כפלים ואפילו אם יחיד שבישראל יהא שרוי בסופו של עולם ויחולף כמה נהרות לפניו הקב״ה יהא בוקע את כל אותן נהרות ומביא לאותו ישראל אצלו שנאמר (ירמיהו כ״ג:ז׳) לכן הנה ימים באים נאם ה׳ ולא יאמרו עוד חי ה׳ אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם ומנין לך לומר כך תדע לך שכן הוא שהרי אין ישראל נגאלין לא מתוך הצער ולא מתוך השעבוד ולא מתוך הטלטול ולא מתוך הטירוף ולא מתוך הדוחק ולא מתוך שאין להם מזונות אלא מתוך עשרה בני אדם שהן יושבין זה אצל זה ויהיה כל אחד מהם קורא ושונה עם חבירו וקולם נשמע שנאמר (עובדיה א׳:י״ז) ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדש. וכן מצינו באבותינו הראשונים שלא נגאלו ממצרים אלא מתוך דברי תורה אע״פ שלא הגיעו עדיין לארבעים יום של קבלת התורה ולא באו עדיין לידי אותה השעה אלא עשו תורה כל ימיהם לכך נאמר בהם (שמות ו׳:ד׳-ה׳) וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבידים אותם ואזכור את בריתי לכן אמור לבני ישראל אני ה׳ והוצאתי אתכם וגו׳ וכמו שנגאלו ישראל

ממצרים בזכות שהיו פרים ורבים כמו כן יגאלו לעתיד בזכות שהן פרים ורבים ומנין לך תדע לך שהוא כן שאין ישראל נגאלין אלא אם כן הם פרים ורבים ויהיו מלא כל העולם שנאמר (ישעיהו נ״ד:ג׳) כי ימין ושמאל תפרוצי וזרעך גוים יירש וערים נשמות יושיבו

פרק טו

א אמר אבא אליהו זכרו לטובה ולברכה מעיד אני עלי שמים וארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה לשם שמים והוא אוכל משלו ונהנה משלו ואינו נהנה משל צבור עליו הכתוב אומר (תהילים קכ״ח:א׳-ב׳) אשרי כל ירא ה׳ ההולך בדרכיו יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך ואומר (שיר השירים ז׳:ז׳) מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים. לעולם יהא אדם עניו בתורה ובמעשים טובים ובירא שמים עם אביו ואמו עם רבו ואשתו ועם בניו ועם בני ביתו ושכניו ועם קרובים ורחוקים ואפילו עם עכו״ם בשוק כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות וממלא את ימיו ושנותיו בשם טוב כי בזמן שהאדם הוא עניו בתורה ובמעשים טובים אז אשתו מתייראת ממנו וכן בני ביתו ושכניו וקרוביו ואפילו העכו״ם מתייראין ממנו שנאמר (דברים כ״ח:י׳) וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך וכן לא יראה אדם את הרבים שהם שרויין בצער ויאמר אלך ואוכל ואשתה ושלום עלי נפשי ואם הוא עושה כך עליו הכתוב אומר (ישעיהו כ״ב:י״ג) והנה ששון ושמחה הרוג בקר ושחוט צאן אכול בשר ושתות יין אכול ושתה כי מחר נמות מה כתיב בתריה ונגלה באזני ה׳ צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון עד כאן מדת בינונים אבל במדת הרשעים מה הוא אומר (שם נו) אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר גדול יתר מאד ואחריו מה כתיב (שם נז) הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק. כי בזמן שהרבים הם שרויים בצער והיחיד פורש מהם שני מלאכי השרת ההולכים עמו מבית הכנסת ומבית המדרש עד ביתו אומרים עליו אותו האיש הפורש מן הצבור אל יזכה לראות בנחמות צבור. בוא וראה ולמד מדרכיו של מרע״ה שנאמר (שמות י״ז:י״ב) וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה וגו׳. וכי לא היה לו למשה רבינו כר וכסת שישב עליה אלא אמר משה בדעתו הואיל וישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער. מכאן אמרו אשרי למי שהוא מצער את עצמו עם הצבור שנותנין לו שכר הרבה מן השמים בשביל כך אשרי למי ששם א״ע כשור לעול וכחמור למשא וכפרה החורשת בשדה שנאמר (ישעיהו ל״ב:כ׳) אשריכם זורעי על כל מים מהו על כל מים זו דברי תורה המשולה למים ואם קרא אדם תורה יקרא גם נביאים ואם קרא נביאים יקרא גם כתובים אם קרא כתובים ישנה גם משנה הלכות מדרש ואגדות וירבה בישיבה וימעט בסחורה אז מיד שורה עליו רוח הקודש והרי הוא בן העולם הבא שנאמר (שמואל ב כ״ג:ב׳) רוח ה׳ דבר בי ומלתו על לשוני באותה שעה א״ל הקב״ה העולם הזה והעוה״ב שלי ושלך הם בית המקדש שלי ושלך הוא וכו׳. לכך כתיב מיד בתריה (שם) אמר אלקי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלקים. אמר דוד המלך אני אגיד גדולתו וגבורתו ומלכותו של מלך מלכי המלכים הקב״ה שבכל יום ויום אדם נוצר ובכל יום ויום אדם נולד ובכל יום אדם חי ובכל יום ויום אדם מת ובכל יום ויום רוחו של אדם ניטלת ממנו ונתנה לבעל הפקדון ובכל יום ויום מכלכלין את האדם כתינוק היונק משדי אמו והכל כפרי מעשיו: פעם א׳ היו רבותינו יושבים בבהמ״ד ואומרים אליהו מהיכן בא יש מהם היו אומרים שהוא בא מזרעה של רחל ויש מהן היו אומרים שהוא בא משבט גד. ויש מהן היו אומרים שהוא בא מזרעה של לאה ועד שהם היו יושבין ועוסקים בכך. בא אליהו זכרונו לטובה ולברכה ועמד לפניהם ואמר להם רבותינו מפני מה אתם מצטערים על זה אין אני בא אלא מזרעה של רחל. אמר רבי יוסי פעם אחת הייתי מהלך בכרך גדול של המדינה וראיתי (נ״י קיסר שהוא רוכב וכו׳) את הראש שהוא רוכב על סוס חשוב מאד והיו עמו כל גדולי אותו המקום וראה הראש תינוקת א׳ בת ישראל מוכת שחין ומושלכת באשפה כיון שראה אותה הראש מיד ירד הראש מן הסוס והשתחוה לה מיד כעסו עליו כל השרים הגדולים ואמרו לו לזאת הבזויה אתה משתחוה מיד אמר להם אל ירע לכם בעיניכם שכל גדולי מלכות של עכו״ם עתידין להשתחות להם שנאמר (ישעיהו מ״ט:ז׳) כה אמר ה׳ גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו למען ה׳ אשר נאמן קדוש ישראל ויבחרך ואומר (שם סא) ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה

נספחים לסדר אליהו זוטא · הקדמה

א אמר מאיר איש שלום כבר מלתי אמורה בלשון מדינתנו מה שהניעני לערוך ולסדר אלה הפרקים אשר אני נותן לפני הקורא כהיום. ואזכיר הדבר גם כן במבוא אשר אשית לאלה הפרקים. ולא באתי בזה רק להודיע בקצרה לאמר. יען שעד היום הזה נחשבו אלה הפרקים אל סדר אליהו זוטא ונמנו עמו וכן הובאו בספרי המחברים. ואי אפשר להשכיח את אשר נעשה מכבר. על כן קראתים בכללם. נספחים לסדר אליהו זוטא. אם שהם בפרטם בשמות אחרים. כאשר אדבר על זה במבוא. והנה מנינם עשרה פרקים בכלל. אבל בפרטם הם שלשה ושבעה. ושמרתי השם והמנין הישן במחברות עגולות לפי שאי אפשר להשכיחם. ובעיקר הדברים שמרתי הסדר והמנין אשר נכון להם כפי טיבם וענינם אשר ימצאם הקורא במבוא:

ב בירח אייר שנת תסד״ר.

נספחים לסדר אליהו זוטא · מבוא

א אמר מאיר איש שלום: אחר שהוצאתי לאור בשנת תרמ״א את סדר אליהו רבה וזוטא, והראיתי איך שינה בעל זיקוקין דנורא את תואר הספר והשחית את סגנונו. וגם הראיתי כי הפרקים מפרק ט״ז והלאה עד פרק כ״ה אינם מגוף הספר. רק נספחו אליו בדפוס ויניציאה בשנת שנ״ח. או בהכת״י אשר על פיו הדפיסו. וגם באותם הפרקים שינה בעל זיקוקין דנורא כפי דמיונו. הנה רואה אני את עצמי מחוייב לשית עיני גם על אלה הפרקים. להעריכם ולתקן נוסחאותיהם ולהשוותם עם הדוגמאות שנמצא להם. כאמרם ז״ל המתחיל במצוה אומרים לו גמור.

ב והנה מפרק י״ט והלאה שהם ז׳ פרקים. ישנו כת״י בעיר פארמא ועלתה בידי להגיע לידי העתקה ממנו (כאשר אודיע הדבר להלן בחלק ב׳ מזה המבוא). על כן נקל היתה לי ללכת דרך נכוחה למצא נוסחאות נכונות באלה הפרקים. אמנם בכת״י זה נתוספו עוד ג׳ פרקים על העשרה אשר לפנינו והם מפרקי דרבי אליעזר הנודע. ועוד שני שיורי דרושים קטנים. וכיון שהם עולים כאחד עם הז׳ פרקים בכת״י לא יכולתי להעלים עיני מהם. על כן אשר אני מביא הם שלשה עשר פרקים ועוד.

ג ואלה שלשה פרקים האחרונים אשר לא נכללו בסדר אליהו זוטא אינם מכריחים אותי להאריך בענינם. לא כן העשרה פרקים אשר נחשבו עד הנה אל סדר אליהו זוטא. בהם אין די לאמר שאינם מאליהו זוטא. אבל יבקשו קוראיהם לדעת מה אלה המה. ובעמדי על ענינם מצאתים כי גם הם מב׳ חלקים שונים. והם שלשה ושבעה פרקים. והשבעה פרקים אשר אקראם פרקי ר׳ אליעזר לא חדשתי בזה השם דבר. כי כבר נקראו כן כאשר אוכיח את זה להלן. לא כן השלשה פרקים הראשונים אשר בהשקפה הראשונה נראים כלקוטים מענינים שונים ואני קראתים פרקי דרך ארץ. המה אומרים דרשנו. אמנם טרם שאבא לדבר בטיב השלשה פרקים האלה וענינם מוכרחני לכונן השקפתי על המסכתיות הקטנות. שהם מסכת כלה. מסכת דרך ארץ רבה וזוטא ופרק השלום:

ד כתב הרב המנוח ר״נ ראבינאוויטץ ז״ל בכרך י׳ מספריו בסוף הקדמתו למס׳ ע״ז. והנה היה ראוי לצרף בכרך זה גם מ׳ אבות וכו׳ הנחתיה לזמן אחר ואצרפה אי״ה לכרך אדר״נ ויתר המס׳ הקטנות: וחבל על דאבדין ולא משתכחין שלא עלתה בידו להשלים את כל מלאכתו. והנה בכרך ח׳ מספריו הוציא לאור מאמר על הדפסת התלמוד. וכתב בערך וויניציאה א׳. ובשנת רפ״ג בתשרי החל מס׳ מעילה וכו׳ שמחות כלה סופרים וסיימם ב׳ כסלו ובזה השלים את הש״ס. ואח״כ כתב. והסדר בו מס׳ מעילה קינים תמיד מדות שמחות כלה פסקי התוס׳ ממס׳ תמורה וכו׳ ומדות ואח״כ מס׳ סופרים ולא נדפס בדפוס זה מס׳ אדר״נ ומס׳ דרך ארץ רבה וזוטא ופ׳ השלום. ובערך דפוס וויניציאה ג׳ כתב. ובשנת ש״י מס׳ שבת וכו׳ שמחות כלה סופרים שמחות כלה ד״א פ׳ השלום וכו׳ ולא מצאתי בשני ספרים שבידי האדר״נ וכו׳. ובערך דפוס לובלין נ׳ כתב. שנת שצ״ח מס׳ תמורה וכו׳ וסופרים ושמחות וכלה וד״א רבה וד״א זוטא. ובערך דפוס אמשטרדם א׳ כתב. ובשנת ת״ז מס׳ יבמות וכו׳ אבות ומס׳ קטנות. ולא פרט אותם. ובערך דפוס פראנקפורט דאדרה כתב. ובשנת תנ״ט מס׳ נזיר וכו׳ עדיות ומס׳ קטנות, ולא פרטם. ובערך דפוס פראנקפורט דמיין כתב. ופרקי דרך ארץ הנמצאים במחזור וויטרי (וכל הש״ס מת״פ עד תפ״ב). ובדפוסים האחרונים לא חש המנוח להזכיר בפירוש המס׳ הקטנות: והנה בהוצאות הש״ס המאוחרות נדפסו המסכתיות הקטנות בסוף סדרזיקין כמו שמס׳ אבות היא בסוף זה הסדר. ונסדרו מהם אלה שעסקנו בהם. מס׳ כלה פרק אחד. ואח״כ דרך ארץ רבה י״א פרקים. פ״א המקדש את האשה. ב׳ הצדוקים והמסורות. ג׳ בן עזאי אומר. ד׳ לעולם תהא נאה בכניסתך. ה׳ לעולם אל יפטר אדם. ו׳ הנכנס לבית. ז׳ שנים שהיו יושבין. ח׳ הנכנס לבית. ט׳ לא יפרו׳. י׳ הנכנס למרחץ. י״א היוצא בדרך. ואח״כ דרך ארץ זוטא עשרה פרקים. א׳ דרכן של ת״ח. ב׳ כל דרכיך יהיו לש״ש. תן דעתך. ד׳ תלמידי חכמים נאים. ואח״כ נרשם אלו הפרקים נמצאו במחזור וויטרי (וכבר שמענו שבדפוס פ״פ דמיין נדפסו פרקי ד״א הנמצאים במחזור וויטרי) והם. פרק ה׳ מי שהוא ת״ח. ו׳ ד׳ דברים גנאי לת״ח. ז׳ שבעה דברים בגולם. קנה. ונרשם עד כאן מן המחזור וויטרי. ט׳ ר״א הקפר. י׳ רשב״י אומר. וסוף פרק השלום. והוא קבוץ מאמרים ממקורים שונים לסיים בשלום: וכיון שלא זכינו להוצאת מחשבתו של המנוח ז״ל הנה לא ידענו סדר הדברים בהוצאות הישנות. אמנם יש לדון על זה בדרך השערה מספר האגודה. בס׳ האגודה מס׳ כלה ב׳ פרקים. ופ״א מסיים. מ״מ הוויין בנים בעלי מומין סומין חגרין עי׳ מס׳ נדרים וכו׳ ליק פרק קמא. פ״ב רבי נהוראי אומר כל המבייש וכו׳. ומסיים אם היה רבו סומא וכו׳ סלק תפלתך והאומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. סליק פירקא וסליקא לה מס׳ כלה: מסכת דרך ארץ. א׳ בן עזאי אומר. ומסיים לפני מי אתם מתפללים וכו׳ סליק פרק קמא. ב׳ תהא נאה בכניסתך. ומסיים היו ג׳ בנ״א חכם באמצע וגדול בימינו וקטן בשמאלו וכו׳. סליק פרק ב׳. ג׳ כל הנפטר מרבו צריך ליטול ממנו רשות. כשנכנס בעה״ב נכנס תחלה ואח״כ אורחין וביציאתו אורחים יוצאים תחלה. סליק פ״ג (וזהו כל הפרק). ד׳

מעשה בד׳ זקנים. ומסיים כיצד מרקדין וכו׳ אל ישנה אדם דעתו מן הבריות וכו׳ ולא ישב בין העומדים ולא יעמוד בין היושבים סליק פרק ד׳. ה׳ שנים שאוכלין. ומסיים לובש אדם בגדיו שחרית ויוצא לשוק אומר יה״ר וכו׳ ולא אכשל בדבר הלכה ויראינו בבנין ביהמ״ק. סליק פירקא וסליקא לך מס׳ ד״א בס״ד: ואם נשים עין בכולו נמצא שהוא מקטע בענינים ונשמט הרבה ממה שלפנינו. אמנם גם הוא מביא דברים שאינם לפנינו. והנה הוא מתחיל בפרק בן עזאי שהוא לפנינו פרק ג׳. וחמש פרקים שלפנינו דהיינו שנים שאוכלין שהוא לפנינו פ״ז עד גמירא דהיינו פי״א לפנינו. אינם רק פרק אחד. ועל כן אין בו רק ה׳ פרקים. אבל ד״א זוטא אין בו כלל. והוא מסדר אח״כ מסכת ארץ ישראל ומסכת סופרים. והשערה נכונה הוא שכך היה הדבר בש״ס שלפניו. וספר האגודה נכתב רל״ו ונדפס בקראקא של״א ע״י המדפיס את הש״ס קראקא הוצאה א׳ שנת של״ח והוצאה ב׳ שנת שס״ב. והוא הגבר הוקם על מלאכת הדפוס יצחק בן החבר ר׳ אהרן ז״ל. וע״כ יש לדון עפ״י השערה שלא נמצא בדפוסי הש״ס רק מה שנמצא בס׳ האגודה:

ה גם קודם שאבא לדבר בסדר אלו הלכות וענינם כאשר נמצאים אתנו כהיום רואה אני לבאר תחלה מושג דרך ארץ. והוא תשלום למה שכתבתי במבוא לסדר אליהו רבה וזוטא מאמר י׳ צד ק״ג כפי מה שהיה נצרך לי שם: נמצא במקרא. איש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ (בראשית י״ט ל״א). ונמצא לדוד בצותו את שלמה בנו אומר. אנכי הולך בדרך כל הארץ (מ״א ב׳ ב׳). וקראו הכתובים זיווגו של אדם ומיתתו דרך הארץ: והנה ג׳ עתות הן המיוחדות לכל בני חלוף. והם לידתו של אדם זיווגו ומיתתו. וההבדל שביניהם הוא. שבשעת הלידה נפש מולידיו מתרגשת ומתמלאת מחדוה ופחד מתקוה ומדאגה. וכיון שלב האדם אל האדם יתאספו במאורע זה בני המשפחה ומרעיהם להגדיל חדותם ולברכם בתקותם ויעשו להם משתה וסעודה. ומהפחד והדאגה יכונו לבבם ליוצרם לעשות דברים הרצוים בעיניו כפי מחשבותם ודעתם. ויעשו ענינים שהם מסוגלים לסימן טוב לפי אמונתם. וכה נולדו מנהגים שונים בזה המאורע בכל אומה ואומה: אמנם בזיווגו של אדם משותפים הם ומולידיהם ר״ל החתן והכלה ואבותיהם באלו הרגשות שזכרנו. ויתגדלו ויתנשאו עד למעלה עד אשר יפרצו במחולות וריקודים במסבת קרובים ומרעים בגיל ורננה ודמעותיהם משמחה יזולון. וירבו במעשה הסגולות וסימנים לטובה. ולבותם נשואות ליוצרם בברכות ותפלות ותשבחות כפי שבעיניהם ובמחשבותם מרוצה בעיני יוצר האדם. ובזאת יעשו תיקונים לקיום הזיווג במזל טוב. ואלה הדברים נפלגו למנהגים שונים בכל אומות ודתות: והשלישי הוא המות המבהיל ומפחיד כל יודעי המת ומכיריו. ואף כי קרוביו ובני משפחתו כי יהמו מעיהם ועשתונותיהם יבהלו לספוד ולבכות. ויתאספו לעשות חסד עם המת להטיב עמו במקום אשר ינוח. כפי דעתם ואמונתם וציורי לבבם אודות המחוז הזה אשר יגיע אליו אחרי הפרדו מחייו על האדמה. וגם לעשות חסד עם החיים לנחמם ולהשיב רוחם ולהשתתף עמהם בצערם וגם בתפלה ובעבודה למענם. לאשר בידו נפש כל חי. וכל אלה הדברים בשלש עתות הללו הם מדרך כל הארץ. אם שבפרטיהם יתחלפו וישתנו בין אומה ואומה. ולנו סיפורים בתורה ובנביאים ובכתובים שאין צורך להזכירם. אשר נלמוד מהם מה שהיה דרך הארץ בעיניהם: אבל מצוות מיוחדות בתורה באלו הענינים הם מעטים. בלידה. תורת היולדת וקרבנותיה. אמנם מצות מילה היא ממה שחדשה התורה ר״ל תורת אבות וכמו איסור גיד הנשה שהוא מתורת האבות ואינם מכלל דרך הארץ. אולם הפרישה מהנדה היתה מדרך הארץ. והיא דרך מיוחדת לנשים. וכמו שאמרה רחל לאביה כי דרך נשים לי (בראשית ל״א ל״ה). ומה שחדשה התורה בזיווג היא שלא יעזוב ארושתו לצאת למלחמה ושיהא נקי לביתו שנה אחת. ושאם כתב לה ספר כריתות והיתה לאיש אחר שלא תשוב אלו עוד. וכן מניעת הלקיחה בשאר בזר. מוסף ממה שנמנעו מדרך כל הארץ. אולם שאר הענינים בליקוחין וגירושין הם מכלל דרך כל הארץ. אם שנתחלפו ונשתנו באומתנו משר האומות. ובענין המיתה חידשה התורה הטומאה והטהרה. וע״כ נאמר בהם זאת חקת התורה (במדבר י״ט ב׳. ול״א כ״א) או זאת התורה (שם י״ט י״ד). וכמו כן מנעה התורה השריטה והגדידה והקרחה ודומיהן שהיו בדרך הארץ. והמצוות הם מצוות ואינן בכלל דרך הארץ:

ו אמנם בכלל דרך הארץ הם גם עסקי הגוף המוכרחים לכל אדם. באופן עשייתם שיבדל בהם משאר בעלי חיים. והם במצבו. דהיינו ההליכה הישיבה והעמידה והשכיבה. וכן בצרכי קיומו. האכילה והשתייה והבעילה ויציאת חוץ והרחיצה והלבישה. ונמצא בקצת אלה הדברים מצוות שחדשה התורה. וכן העסקים בחברת מין האדם כפי הדרגתם כפי הדרגתם שיתנהגו זה עם זה. גדולים וקטנים. זקנים ונערים. ואנשים ונשים. בחורים ובתולות. והעוסקים בחכמות ועוסקים בעבודה. חפשים ועבדים. ובכלל זה ימי שמחה וחג. כמו חג האביב והקציר והבציר. או מקראי צום. והנה בכל אלה נימוס ומנהג בכל אומה ואומה. ויקרא הנימוס דרך הארץ. ומי שהוא נוטה מהנימוס יאמר עליו שאין בו דרך ארץ. כלו׳ שאין דרך הנימוס מושל ברוחו. ונמצא בכיוצא באלה מה שהנביאים מגנים בבני דורם ומוכיחים אותם עליהם. ובקצתן נמצא גם כן מצוות בתורה. כגון השביתה והמועדים והצום. וכן תצוה מה שיעשה האדם ומה שימנע מעשותו. כלו׳ האסור והמותר והחובה. ואפי׳ בענין יציאת חוץ נמצא מצוה בתורה. והמצוות הם מצוות ואינן מדרך הארץ. אבל המנהג והנימוס באלה הענינים שאינם מכלל המצוות הם בכלל דרך הארץ: ובכלל דרך ארץ הוא גם כן שלטון האדם ברוחו ונפשו. כמו החנינה והאכזריות האהבה והשנאה הגאוה והענווה הערמה והתמימות הזריזות והעצלות והדומה לאלה. שפעולותיו של אדם ומעשיו נהוגים בהם. וחז״ל קראום מדות. לפי שצריך האדם למוד את נטיית רוחו איך יתנהג בה. ובאלה הנטיות נימוס ומנהג בכלל בני האדם כולם. מה שהוא נאה ומה

שהיא מגונה. ונקראו אלה המדות דרך ארץ. וכבר יחסו אלה הנטיות לבורא העולם וקראום דרך ה׳. כמ״ש ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט (בראשית י״ח י״ט). וכן נאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (דברים ל״ב ד׳). ואמר אברהם חללה לך מעשות כדבר הזה וגו׳ השפט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית י״ח כ״ה). ומשה רבינו התפלל אל אלהיו ואמר הודיענו נא את דרכיך (שמות ל״ג י״ג). והודיעהו השי״ת. ה׳ אל רחום וחנון וגו׳ (שם ל״ד ו׳). וקראום חז״ל מדות:

ז והנה עפ״י מה שאמרתי אם יהיה ספר נמצא שיהיה כולל כל אלה הענינים חוץ ממצוות המפורשות בתורה יתכן שיהיה שמו מסכת דרך ארץ: אמנם חז״ל יחסו שש מצוות לאדם הראשון ולנח שבע מצוות ומשנתנה תורה בסיני כללום בשם דרך ארץ. וטעמם לפי שלא נתיחדו לישראל בסיני. והם נימוס לכל בני האדם וע״כ הם ג״כ בכלל דרך ארץ. אמרו בויקרא רבה פ״ט. מעשה בר׳ ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר (פי׳ במ״כ מצויין ונאה בת״ח). א״ל משגה אבי מתקבלה גבן. א״ל אין. הכניסו לביתו האכילו והשקהו. בדקו במקרא ולא מצאו. במשנה ולא מצאו. באגדה ולא מצאו. בתלמוד ולא מצאו (נ״ל דצ״ל בהלכה. והיינו הלכות צבור המסורין לכל). א״ל סב בריך. א״ל יברך ינאי בביתיה. א״ל אית בך אמר מה דאנא אמר לך. א״ל אין. א״ל אמור. אכול כלבא פיסתיה דינאי קם תפסיה א״ל ירותתי גבך דאת מונע לי. א״ל ומה ירתותך גבי. א״ל חד זמן הוינא עבר קמיה בית ספרא ושמעית קלהון דמיינוקיא אמרין תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. מורשת קהלת ינאי אין כתיב כאן אלא קהלת יעקב. א״ל למה זכית למיכל על פתורי. א״ל מיומי לא שמעית מילא בישא וחזרתי למרה (כלו׳ שהייתי מהנעלבין ואינן עולבין). ולא חמית תרין דמתכתשין דין עם דין ולא יהיבית שלמא ביניהון. א״ל כל הדא דרך ארץ גבך וקריתיך כלבא. קרא עליה ושם דרך וגו׳ (תהלים נ׳ כ״ג). דשיים אורחיה סגי שוי (כלו׳ ושם בשי״ן ימנית). דא״ר (ישמעאל) [שמואל] בר רב נחמן עשרים ושש דורות קדמה דרך ארץ את התורה הה״ד לשמור את דרך עץ החיים (בראשית ג׳ כ״ד). דרך זו דרך ארץ. ואח״כ עץ החיים זו תורה (ועיי׳ ברי סדר אליהו רבא ומה שפרשתי במבוא צד ק״ג). למדנו מר׳ ינאי שקרא למדות הטובות דרך ארץ. ומרשב״נ למדנו שכל התורות והחוקים שהיו בני אדם נוהגים בהם קרודם הדיבור בסיני הם נכללים בשם דרך הארץ. והטעם הוא. לפי ששוים בהם כל בני האדם. ע״כ נמצא שכשקלקלו דור המבול ומלאה הארץ חמס וקלקלו בבנותיהם הטובות נאמר בהם כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (בראשית ו׳ י״ב). כלו׳ שהשחיתו מה שיה ראוי להיות דרך הארץ. וכן אבימלך כשהוכיח את אברהם אמר לו. מה עשית לנו וגו׳ מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי (שם כ׳ ט׳). כלו׳ מעשים שאין מדרך הארץ לעשותם. וכן לבן אמר ליעקב לא יעשה כן במקומינו (שם כ״ט כ״ו). שאין זו מדרך הארץ במקומנו ומשה השיב את פרעה לא נכון לעשות כן כי תועבת מצרים נזבח וגו׳ (שמות ח׳ כ״ב). כלו׳ וכי יעשה בן נימוס שיש בו דרך הארץ דבר כזה. ובענין מאורע שרה עם אבימלך גרסינן בב״ק (צ״ב ע״א). נביא הוא וכבר לימד. אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו. או על עסקי אשתו שואלין אותו, אשתך היא אחותך היא. מכאן לבן נח שנהרג שהיה לו ללמוד ולא למד. ופרש״י שהיה לו ללמוד דרך ארץ וכו׳: אמנם האבות שכרת המקום ברית עמם ונצטוו במצול כמו מילה וגיד הנשה קראו לאלה הדרכים הישרים דרך ה׳. ומה שיעשה האדם או ימנע מעשותו הוא מיראת אלהים. וכמ״ש אברהם לאבימלך כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה וגו׳ (בראשית כ׳ י״א). כלו׳ שעשות הנאה ומניעת המגונה אין דבר מכריח את האדם בשמירתם כאשר תכריחהו יראת אלהים. שבאמת בשנת נ״ב לאברהם כבר התחילו ב׳ אלפים תורה (עיי׳ סדר אליהו רבה פ״ב ובמ״ע סי׳ א׳) אבל כיון שלא נשלמה נתינתה עד מעמד הר סיני אמר רשב״נ כ״ו דורות. וכהא דאריב״ל (פסחים קי״ח ע״א) הני כ״ו הודו כנגד מי. כנגד כ״ו דורות שברא הקב״ה בעולמו ולא נתן להם תורה וזן אותם בחסדו:

ח כיון שניתנה התורה צוותה בהרבה דברים שהיו נהוגים בהם מדרך ארץ. הלא נראה פרשה מיוחדת ביציאת חוץ בתורה. אף שמדרך הארץ לעשות כן. וכבר העיר על זה ר׳ יוחנן. אמר (עירובין ק׳ ע״ב) אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה דרך ארץ מתרנגול שמפייס ואח״כ בועל. כלו׳ שהיו בני אדם נוהגין בדברים אלו במדת דרך ארץ אף בלא תורה: ורואה אני להעיר שצניעות בדבריהם היא צניעות בית הכסא כמפורש בברכות (ס״ב ע״א). ודרך ארץ הוא שם מיוחד בדבריהם לענין שאמרו בנות לוט כדרך כל הארץ. ועל אלו שתי הפעולות בצרכי הגו סובבים הרבה הלכות בהלכות דרך ארץ. והן מפוזרות בברייתות רבות במקומות שונים עד שנקבעו בשולחן ערוך או״ח על זה הלכות מיוחדות. הלכות ביה״כ והלכות ציעות. אלא שהאחרונים קוראים צניעות מה שקראו הראשונים דרך ארץ. ועוד אני רואה להעיר שהוזכרו כאן גזל ועריות שכבר נהוגין בבני נח מדרך ארץ ולעומת זה נמצא לחכמינו שהיו מחזקין עניני דרך ארץ עפ״י התורה ואמרו על זה. למדתך התורה דרך ארץ. ואערוך כאן איזה דברים שנפרטו בתלמוד בשם דרך ארץ. ת״ר ד׳ צריכין חזוק ואלו הן תורה ומעשים טובים תפלה ודרך ארץ וכו׳ דרך ארץ מנין חזק ונתחזק בעד עמנו (ש״ב י׳ י״ב). ופרש״י אם אומן הוא לאומנתו אם סוחר הוא לסחורתו אם איש מלחמה הוא למלחמתו (ברכות ל״ב ע״ג): ת״ר ואספת דגנך מת״ל. לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א׳ ח׳) יכול דברים ככתבן. ת״ל ואספת דגנך (דברים י״א י״ד) הנהג בהן מנהג דרך ארץ. ופירש״י שאם תבא לידי צורך הבריות סופך ליבטל מדברי תורה (שם ל״ה ע״ב). וזה ביאור ג״כ למה שהשוו ד״א לתורה ומע״ט שצריכה חיזוק: ויביאה אל האדם

(בראשית ב׳ כ״ב) א״ר ירמיה בן אלעזר מלמד שנעשה הקב״ה שושבין לאדה״ר. מכאן למדה תורה ד״א שיחזור גדול עם קטן בשושבינות. רש״י שושבין משתדל בחופתו ובזיווגו (שם ס״א ע״א) כלו׳ שהתורה בסגנון ספוריה מלמדת את האדם בדרך ארץ: ובברכות שם ס״ב ע״א בלשון ארמי. גבי ר׳ כהנא על גנא תותיה פורייה דרב וכו׳ א״ל כהנא הכא את פוקד לאו אורח ארעא. ושם ע״ב. דילמא יתבי נשי (לעשות צריכיהן) ולאו אורח ארעא לאסתכולי בהו. ובשבת (ק״מ ע״ב) א״ר חסדא בר בי רב לא לישדר מאניה לאושפיזיה לחווריה ליה. דלאו אורח ארעא. דילמא חזי ביה מידי ואתי למגניא. וכן ביומא (י״ב ע״א) אהא דתניא עורות קדשים בעלי אושפזיכנין נוטלין אותן בזרוע (ואין דנין אותן משום גזל) אמר רביי שמע מינה אורח ארעא למישבק גולפא ומשכא לאושפיזיה. כלו׳ והדין עם בעלי אושפזיכנין: תנא דר״י לימדך תורה ד״א בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהם כוס לרבו (שבת קי״ד ע״ב): דתניא השותה כוסו בבת אחת ה״ז גרגרן שנים דרך ארץ שלשה מגסי רוח (פסחים פ״ו ע״ב). וברייתא זו תני לה במס׳ ד״א פ״ז: אמר רמי בר אבא הפשט ונתוח בעולה והוא הדין לקצבים. מכאן למדה תורה דרך אטרץ שלא יאכל אדם בשר קודם השפט וניתוח. מאי קמל״ן אילימא לאפוקי מדרב הונא (רש״י מאי קמל״ן ד״א או איסור ולמימר דאסור לאכול ממנה וכו׳) דאר״ה וכו׳. אלא רמי בר אבא אורח ארעא קמ״ל. כדתניא וכו׳ (ביצה כ״ה עא). ולשון ר׳ חננאל ושם ואסיקנא הני מילי לענין מוסר ודרך ארץ וכו׳ שנראה רעבתן: ורואה אני כאן להעיר שכבר הבדילו בין לשון דרך ארץ ובין לשון אורח ארעא. שאם ימדה תורה דרך ארץ הוא חמור יותר מאורח ארעא. עד שהוצרכו לפרש דדרך ארץ דנקיט רמי בר חמא אורח ארעא קאמר: ויקרא אל משה וידבר הקדים קריאה לדיבור לימדה תורה ד״א שלא יאמר אדם דבר לחבירו אלא א״כ קורהו. מסייע ליה לר׳ חנינא דאר״ח לא יאמר אדם דבר לחבירו אא״כ קורהו (יומא ד׳ ע״ב): תנא משמיה דר״י בן קרחה בשר ששאלו שלא כהוגן ניתן להם שלא כהוגן לחם ששאלו כהוגן ניתן להם כהוגן. מכאן למדה תורה ד״א שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה (שם ע״ה ע״ב): ת״ר אשר בנה אשר נטע אשר ארש לימדה תורה ד״א שיבנה אדם בית ויטע כרם ואח״כ ישא אשה ואף שלמה אמר בחכמתו וכו׳ (סוטה מ״ד): ת״ר אשר יצוד וכו׳ למדה תורה ד״א שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה הזאת (חולין פ״ד ע״א): ת״ר כי ירחיב וגו׳ למדה תורה ד״א שלא יאכל אדם אלא לתיאבון וכו׳ (שם): וחיים לנערותיך (משלי כ״ז כ״ז) מיכן למדה תורה ד״א שלא ילמד אדם את בנו בשר ויין (שם): ואגב אורחא אעיר שמכל אלה לא מזכרו במסכת דרך ארץ חוץ מהברייתא השותה כוסו וכו׳: והנה הרבה דברים שלא צותה התורה בהם ונשארו נימוס ודרך ארץ. והם מפוזרים בדברי הנביאים לפי שחנוך העם מקטנם ועד גדולם תלוי בהם שיהיו מנימוסים הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם. ונכתב בענין החינוך ספר שלם. והוא ספר משלי שנכתב לחינוך המוסרי ולא לחינוך הדתי או התוריי. ולא נמצא בו שיזהיר את בנו על שמירת שבת וחוקי המועדים וכיוצא בהם. והוא קורא זה הדרך דרך חכמה. כמ״ש בדרך חכמה הורתיך וגו׳ (ד׳ י״א). וכלל בלימודיו ענין העסק והקנין מלאכת הבית והשדה. ושמירת הבריאות שלא יחלה הגוף. מה שהוא ג״כ בכלל דרך ארץ. והדעת נותנת כי דברי אגור בן יקה (משלי ל׳:א׳) ודברי למואל (שם ל״א) היו ג״כ ספרים שלמים מאלה עניני החינוך. אלא שנכתבו בסגנון אחר. ולא העתיקו אנשי חזקיהו מהם רק מעט. אם מפני שלא ראו עוד צורך בהם. או מה שנראה יותר. שנאבדו ספריהם והנשאר מהאבדון העתיקו וחברום אל משלי שלמה. וכמו כן הרבה דברים בספר קהלת. וכן בספר בן סירא שהוא ג״כ על דרך ספר משלי: ובלי ספק שהיו להם עוד ספרים כאלה לצורך חינוך העם וללמד הבנים והבנות. וספרים כאלה הם נכתבים כפי מקומם ושעתם. ואין כל הדעות שוות בדברים כאלה. כי מושג הנאה והמגונה הוא משתנה כפי המקום והזמן. ואף המועיל והמזיק אינם בהחלטה כי עת ומשפט לכל דבר. ואולי הספרים שנאבדו ספרי בן לענה ובן חגלה שנזכרו בירושלמי דפ׳ חלק ובמדרש קהלת עם ספרי בן סירא היו ג״כ בענינים כאלה. ולא ראו צורך בהם עוד: גם היו נשאלים על דברים כאלה. בנדה (ס״ט ע״ב) תנו רבנן י״ב דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ר׳ יהושע בן חנניה ג׳ דברי חכמה ג׳ דברי הגדה ג׳ דברי בורות ג׳ דברי דרך ארץ. ופרשום אם בגמרא ואמרו. ג׳ דברי ד״א. מה יעשה אדם ויחכם. אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה וכו׳. מה יעשה אדם ויתעשר. א״ל ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה וכו׳. מה יעשה אדם ויהיה לו בנים זכרים. א״ל ישא אשה ההוגנת לו ויקדש עצמו בשעת תשמיש וכו׳. הנה כללו לימוד החכמה ועושר ובנים בשם דרך ארץ. וכיוצא בו מסופר מאלכסנדרוס מוקדון ששאל עשרה דברים את זקני הנגב (תמיד ל״ב ע״א). ורובן הם מענין דרך ארץ. ובעל מאור עינים העתיק ממכתב אריסטיאה ע״ב שאלות שאל תלמי המלך את הזקנים. ובתוכם נמצאו ג״כ שאלות בדברי ד״א: וכשנסתכל בהרבה והרבה ברייתות שהובאו בגמרא בענין דברים שמחליאין את הגוף ושמבריאין את החולה ומניעת הדברים שמביאין לידי סכנה הנה הם בכללם הלכות ד״א: ונזכרו בגמרא דברי ד״א הרבה בשם האמוראים. והם קראום מילי דעלמא. כלו׳ דברים שהעולם מתנהג ומתקיים בהם. דרך משל. בפסחים (קי״ג ע״א) דאמר רב לאיבו בריה טרחי בך בשמעתא ולא מסתייע מילתא תא אגמרך מילי דעתמא. ובשבת (פ״ב ע״א) א״ל ר׳ הונא לרבה בריה מ״ט לא שכיחת קמיה דר׳ חסדא דמחדדן שמעתיה. א״ל מאי איזיל לגביה דכי אזילנא לגביה מותיב לי במילי דעלמא. אמר לי מאן דעייל לבה״כ וכו׳. א״ל הוא עסוק בחיי דברייתא ואת אמרת במילי דעלמא. כל שכן זיל לגביה וכו׳: ואלו הדברים מפוזרים הם בתלמוד בכמה מקומות. ואנו רגילין לקוראן הגדה. ור׳ שרירא גאון כתב באגרתו בענין הברייתות. דהנך קמייתא כלהו הוו נפישין וטרייתהון ותנייהון ומאי דאצטרכו רבנן מנהון אמרי׳ בגמרא. ודקדקו בהו והנפיקו בהו

טעמיהו. ושארא אשתכח דלא צריכינן להו וכו׳. וכד משכחינן נסחאי דברייתא לא סמכינן עלייהו דלא מתניין. ולא ידיען אי קושטא אינון אי לאו. אלא הנך דר׳ חייא בלחוד הוו גריסן בי רבנן. ובברייתות נמי אחרוה (אולי צ״ל אחרות) דקרי להו קטיעות דלא לאורויי מנייהו כגון הלכות דרך ארץ והגדות אחרות. הרי שכלל הלכות ד״א עם ההגדות. וקרי להו קטיעות דלאו לאורויי מנייהו. כלו׳ כיון שאין למידין מהם הרי נקטעו (ועיי׳ בדור דור ודורשיו ח״ב צד ר״נ): ומרוב אלה הברייתות נעתקו דברים גם במשנה. ומה שהם במדות ובהנהגת החכמים ותלמידים חוברה מסכתא שלימה. והיא מסכת אבות. ונתוסף עליהם באדר״נ שהיא תוספתא למס׳ אבות (כמו שכתבו התו׳ ב״ק כ״ה ע״א בד״ה ק״ן). אלא שבמסכתא זו השקיפו יותר על דרכי החכמים ותלמידיהם. ובאדר״נ הרחיבו יותר בעניני ד״א בכלל. אמנם גם החכמים היו שונים בדרכיהם. עד שנמצא פרק שלם במס׳ ברכות בהבדל מנהגי הסעודה בין בית שמאי ובית הלל. ותלו מנהגיהם אם במנהגים אחרים או בהלכות שיהו שונים אלו מאלו. ואעתיק לשון הרמב״ם בה׳ דעות פ״ה. כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדיעותיו והוא מובדל בהם משאר העם כך צריך שיהא ניכר במעשיו במאכלו ובמשקהו ובבעילתו ובעשיית צרכיו ובדיבורו ובהילוכו ובמלבושו ובכלכול דבריו ובמשאו ובמתנו וכו׳. והוא סדר שם שאר עניני דרך ארץ בכלל. ומה שהוא נוגע בשמירת הגוף מתחלואים בפרט: ודוגמא לדבר בענין ת״ח בבבא בתרא (נ״ז ע״ב). חלוק של ת״ח כיצד וכו׳. טלית של ת״ח כיצד וכו׳. שלחן של ת״ח כיצד וכו׳. מטה של ת״ח כיצד וכו׳: וקראו חז״ל לדרך ארץ דעה. כענין שקראו שלמה דרך חכמה. אמרו בא״דרנ פ״מ לענין תלמידים דרש ר״גל הזקן ד׳ דברים. דג טמא. דג טהור וכו׳. דג טמא כיצד. בן עניים שלמה מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דעה. בן עשירים וכו׳ ויש בו דעה. כלו׳ שזה מחונך ומנימוס ויש בו דרך ארץ מה שאין כן בבני עניים. ובסדר אליהו רבה פ״ו (צד ל״ג) שנה. כל ת״ח שאין בו דעה בהמה טובה ממנו: והרבה מאלה הברייתות שנשנו בד״א הם מפוזרות בתלמוד כמו שהזכרנו. מהם שנשנו בבית המדרש ואתאמר עליהון תנו רבנן. ומהם שלא נשנו בבית המדרש ואיתאמר עליהו תניא או תני ר׳ פלוני:

ט ובכלל אלו הברייתות בדרך ארץ הם סיפורי מעשיות באדר״נ והובאו בתלמוד. כגון בברכות (י״ח ע״ב) והתניא מעשה בחסיד א׳ וכו׳ שסיפרו משתי רוחות. ותכלית הסיפור הוא. משובבת חיקך שמר פתחי פיך (מיכה ז׳ ה׳). ודתנו רבנן בשבת (ל״א ע״א) בענותנותו של הלל וקפדנותו של שמאי. וכן הא דתנו רבנן ביומא (ל״ה ע״ב) עני ועשיר ורשע באין לדין וכו׳. וספרו שם מעניותו של הלל הזקן ומעשרו של ר׳ אלעזר בן חרסום. וכיוצא באלו הסיפורים באגדות: כל אלו הסיפורים אינן מאורעות שאירעו. אלא הם מפרקי דרך ארץ ותלו באותן הנזכרים אלו המאורעות. וכענין שאמר ר׳ שמואל בר נחמיני אמר ר׳ יונתן כל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה. ומסיק שם דס״ל כדתניא ר׳ יוסי אומר וכו׳ אפשר בא אסא ולא ביערם וכו׳ עד שבא יאשיהו וביערם וכו׳ אלא מקיש ראשונים לאחרונים. מה אחרונים לא עשו ותלה בהן לשבח אף ראשונים לא עשו ותלה בהן לגנאי: ואל יפול לב אדם עליו ואל יבהל מלומר שאין אלו הסיפורים מאורעות אלא דברים שתלו בהן לחנך התלמידים במוסר ודרך ארץ שהרי אמרו בעירובין (ס״ג ע״א) והא תניא ר״א אומר לא מתו בני אהרן וכו׳ ותלמיד אחד היה לו לר״א שהורה הלכה בפניו. אא״א לאימא שלום אשתו תמיה אני אם יוציא זה שנתו. ולא הוציא שנתו. אמרה לו נביא אתה. א״ל לא נביא ולא בן נביא אנכי אלא כך מקובלני וכו׳. ואמרו שם. וארב״בה אמר ר׳ יוחנן אותו תלמיד יהודה בן גוריא שמו והיה רחוק ממנו שלש פרסאות. ואמרו שם שלכך הוצרך ר׳ יוחנן לומר שמו ושם אביו שלא תאמר משל היה. הרי שהוצרכו לעדותו של ר׳ יוחנן שבאמת מאורע שכך אירע היה שלא תאמר משל היה. מעתה אנו דנין. אם באיזה סיפור אין חזותו מוכיח עליו ועדותו מתוכו שהוא מאורע אינו אלא משל. וכל שכן אם חזותו מוכיח עליו שהוא משל: והנה אלה הם המקורים לתלמוד שלפנינו שנשתקעו בו. ומתוך שנשתקעו אלו הברייתות בתלמוד עזבום ונשתכחו ונאבדו ואין בידינו אלא מעט מיתר הפליטה שנשארו לנו במקרה. ומהפליטה הזאת הן המסכתיות הקטנות שנספחו בדורות האחרונים אל התלמוד. וכענין שאמרו בחגיגה (י״ד ע״א) אלו בעלי משנה כגון ר״י בן תימא וחביריו. פליגי בה ר׳ פפא ורבנן. חד אמר ת״ר סדרי משנה וח״א שבע מאות סדרי משנה. אמנם נשתקעו במשנתו של ר׳ יהודה הנשיא: ואין אלו המסכתיות קבוצים מהתלמוד דוגמת מס׳ סופרים ושאר קבוצים. אלא אדרבה הם הם מן המקורים שנשאב מהם התלמוד: ...

י ואחרי הקדימי זאת אערוך כאן מה שנשאר לנו מברייתות הקדומות בענין ד״א. ואומר ההתעסקות עם המת והאבל עליו שהם מדרך הארץ ונמצאו בסיפורי האבות. רבו ענייניהם וחוברו לבדם במסכתא אחת הנקראת אבל רבתי או בלשון סגי נהור שמחות. והמסכתא הב׳ היא מסכת כלה וכללו בה שאר דברי דרך ארץ. וממסכתא זו נשארו בידינו קטועות קטועות בשם ד״א רבה וד״א זוטא כפי שאסדר אותם: המסכתיות הקטנות כמו שהם בהוצאות שלפנינו עם הגרי״ב כמו שנדפסו בראשונה בדיהרנפורט תק״ס הם כמו שסדרתים לעיל בריש המאמר. גם הזכרתי שבדפוס פ״פ דמיין נדפסו פרקי ד״א הנמצאים במחזור וויטרי. ובהוצאת הש״ס שלפנינו נרמז שהפרקים ה׳ עד ח׳ ועד בכלל הם ממחזור וויטרי. ולפ״ז פרקי הזוטא בלא אלו התוספות הם ששה. ובריש פ״ג בד״א רבה שהיא פ׳ בן עזאי העיר הגרי״ב. במחזור וויטרי מתחיל כאן פרק בפני עצמו. וכתב ע״ז זהו פרק בן עזאי. והוא זה מה

שהזכיר רש״י ברכות דף כ״ב. ומס׳ עירובין כתו׳ דף נ״ג ע״ב ובכמה מקומות ובריש פ״ד לעולם תהא נאה וכו׳ העיר במחזור וויטרי הוא פרק אחד. ר״ל עם פ׳ בן עזאי. ולפ״ז לא תהיה מסכת ד״א רבה כי אם ט׳ פרקים: וכיון דאתא מחזור וויטרי לידן נדבר עליו ראשונה:...

יא א׳) בכרם חמד ח״ג מכתב להמנוח שד״ל ז״ל (צד ר׳) כתוב בו שהגיע לידו ספר כת״י של שני כרכים גדולים והוא ס׳ מחזור וויטרי. וערך החכם הנזכר מפתח לענייניו ומסמן הדפים שחסרים בו: אחר דיני אבלות ודיני בין המצרים ות״ב חסרים איזה דפים. אח״כ כתוב מס׳ דרך ארץ עשרה פרקים ופ׳ גן עדן ומלחמות מלך המשיח וכו׳. ובענייני כרך ב׳ כתב. אח״כ מס׳ סופרים וכו׳ ואח״כ מס׳ כלה והלכות דרכן של תלמידי חכמים ואח״כ מאורות וכו׳: הנה ראינו שדרך ארץ שנקרא לפנינו ד״א רבה כולל עשרה פרקים. גם ראינו שנחלקו בב׳ כרכים ואינם ביחס זה אל זה לקראם רבה וזוטא. ורואה אני להעיר שבאוצר הספרים לבן יעקב ערך מחזור סי׳ תתקכ״ד הזכיר את הכת״י הזה ומהותו עפ״י כרם חמד. ועכ״פ אין הכת״י הזה מסכים עם מה שנרשם בהוצאות שלפנינו עפ״י המחזור וויטרי: והנה בימינו זכינו שנדפס המחזור הזה ע״י הרב מו״ה שמעון הורוויץ בהוצאת מקיצי נרדמים. נראה איכה הדברים בו. סימן תקכ״ח הלכות כלה. והיא מקוטעת הרבה וחסרה. ובנשאר איזה שינויים מהמסכתא שלפנינו. וכולא פרק א׳ ודלא באגודה שנחלקה בו לב׳ פרקים. סי׳ תקכ״ט הרואה. כולל ברכות שבפ׳ הרואה במס׳ ברכות. ואח״כ סימן תק״ל הילכות דרכן של ת״ח. וכולא פרק אחד. וכולל תחלתו הפרק הראשון שבד״א זוטא שלפנינו עד סוף ז׳ אבות כרותי ברית ואח״כ כ״ז שאדם חוטא וכו׳. כולא כמו שהוא לפנינו בסוף פרק ח׳ (שנרשם בו שהועתק מן המחזור וויטרי). ואח״כ ר״א הקפר אומר וכו׳ כולא פ״ט שלפנינו. וכולו פרק אחד כמו שאמרתי. ומסיים הדרן עלך דרכן של ת״ח. ואח״כ סימן תקל״א. מסכת דרך ארץ. ומתחיל המקדש את האשה וכו׳. כמו שהוא לפנינו עד כל האסורות לו איסור ערוה ובא (באיזה שינויים קטנים) והשאר חסר. וכתב המו״ל במחברות (הנשאר מענין זה חסר בכ״י). ונדפסו אח״כ בלי שום סימן אם הוא תחלת פרק או לא דברים שאינם לפנינו כלל. ולחשיבותן רואה אני להעתיקם כאן ולהעיר עליהם בין בבא לבבא. אמנם מה שהוא במחברות הוא מהמו״ל:

יב עשרים וארבעה דברים מעכבין את התשובה. הרגיל בלשון הרע. ובעל חמה. ובעל מחשבות רעות. והמתחבר לרשע. והמסתכל בעריות. והחולק עם גנב. והאומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב. והמתכבד בקלון חבירו. והפורש מן הצבור. והמבזה את רבותיו. והמקלל את הרבים. (והמתעכב) [והמעכב] את הרבים מלעשות (מלאכה) [צדקה]. והמטה את חבירו מדרך טובה לדרך רעה. והמשתמש בעבוטו של עני. והמקבל שוחד על מנת לנטות אחרים. והמוצא אבדה ואינו מחזירה לבעליה. והרואה בניו [יוצאים] לתרבות רעה ואינו מוחה בהם. והאוכל שור עניים ואלמנות. והחולק על דברי תורה ועל דברי חכמים. והחושד בכשרים. והשונא תוכחות. והמלעיג (את) [על] המצות. עליהן הכתוב אומר. השמן לב העם הזה ואזניו הכבד וגו׳ (ישעיה ו׳ י׳):

יג הרב המו״ל כתב בהערותיו. ודבר זה נמצא ברב אלפס סוף מס׳ יומא. וכבר כתב עליו הר״ן שם. לא ידעתי היכן היא שנויה. גם הרמב״ם בפ״ד מה׳ תשובה כתב המספר כ״ד דברים ואחריהם הביא הרוקח בה׳ תשובה סי׳ כ״ח. ע״כ. ואני אוסיף עליו ברוקח ה׳ יוה״כ סי׳ רי״ו: אמנם לא יצא הרב המו״ל עדיין ידי חובתו בזה. שהרי בפרטן אי אתה מוצא אלא כ״ב. אבל לשון הרב אלפס ואלו הן רכילות לה״ר ובעל חמה. וכ״ה ברוקח. ולשון הרמב״ם הרכיל ולה״ר. ולפ״ז הרגיל בלה״ר שלפנינו הוא שבוש לשון וצ״ל הרכיל ולה״ר. וברב אלפס מונה והמרגיל בסעודה שאינה מספקת לבעליה. ולשון הרמב״ם האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה. אמנם ברוקח ליתא להא. אבל הוא מנה והמואס בעושי צדקה ומצות. ובה׳ יוה״כ בעושי מצות. דליתא באינך נוסחאות. ועכ״פ חסר לפנינו או הא או הא: ומה שתקן מלת מלאכה במלת צדקה כ״ה ברוקח אבל בריי״ף וברמב״ם הנוסחא מלעשות מצוה. ומסתבר יותר. ומ״ש והמקבל שוחד ע״מ לנטות אחרים. אינו מובן. וברב אלפס ע״מ להטות אחרים בדין. ולשון הר״מ והמקבל שוחד להטות דין. וברוקח והמקבל שוחד סתם. ועכ״פ צריך להגיה להטות. ובבבא והמבזה את אבותיו. ברב אלפס המבזה אבותיו והמבזה רבותיו וברמב״ם ליתא אלא והמבזה רבותיו. ובבא והחולק על ד״ת וכו׳. ברב אלפס וברמב״ם ליתא אלא והחולק על דברי חכמים. וברוקח והחולק על דברי תורה. ובענין שור עניים בריי״ש כבר כתב הראב״ד דצ״ל שוד בדלי״ת וכ״ה ברוקח. וסדר הרב אלפס כסדר שלפנינו. וברוקח נשתנה הסדר. והרמב״ם עשה אותם מדרגות מדרגות. הראשונה כוללת ד׳ ואח״כ ד׳ מדרגות שבכל אחת מהן ה׳ ובאר את טעמם עיי״ש. ובעל מגדול עוז מסתפק בהערתו לומר וחילוק כ״ד דברים ליקטם בתלמוד. והלח״מ כתב ברייתא לא נמצאת אלא בריי״ף. אבל הכ״מ הביא דברי הר״ן. ואח״כ כתב. ומ״כ יגענו וחפשנו ולא מצאנו בברייתות הנמצאות אצלנו שהוא הנקרא תוספתא משני חבורי ר׳ חייא ור׳ אושיעא וזולתו אבל נמצאת במס׳ קטנות לעצמן. והנה זה הכותב ידע מברייתא זו והיתה לפניו במס׳ קטנות:

יד ובעון עשרים וארבעה דברים המשפחות כלות והייסורים רבים. בעון חלה, בעון בעלי זרוע, בעון יין נסך, בעון שנאת חנם, בעון המלבין פני חבירו ברבים, בעון המהרהר אחר מדת הדין, בעון ספק חלב ודם, בעון זלזול טהרה, בעון איחור נדרים, בעון אשה קולנית, בעון לא תקום ולא תטור, בעון גונב דעת הבריות, בעון זקן שנתבזה ברבים, ומחוסרי אמנה, ונהנה מחמת ע״ז, בעון המביא תקלה לרבים, בעון העוזר לרשע לזכותו בדין, בעון הפורץ

גדר חכמים, בעון המרחם על האכזרים, בעון המתאכזר על הרחמנים, בעון האוסר את המותר והמתיר את האסור ועליהן הכתוב אומר, (ונתתי) [ושמתי] אני את פני באיש ההוא וגו׳ (ויקרא כ׳ ה׳):

טו בפרטן אין אתה מוצא אלא כ״א. אמנם ברוקח סי׳ כ״ט הגי׳ בעון המתיר האסורין בעון האוסר את המותר. וא״כ תרתי נינהו. וצריך לומר בעון ספק חלב ודם. וכן בעון לא תקום ולא תטור נמי תרתי נינהו והוו להו כ״ד: אשה קולנית. כ״ה ברוקח ועיי׳ כתובות פ״ז ועל פיו הגהתי אני. אבל בנדפס איתא ואשה קולנית ונדחק בעל המו״ל לפרשה בדרך רחוק. והאפשרות למשפחה שתכלה ע״י אשה קולנית היא עפ״י שפירשוה בכתובות שם (בתוספתא וירושלמי ובבלי עיי״ש). עוד יש להעיר על איזה שינוי נוסחאות שברוקח. בעון מחוסרי אמנה. בעון הנהנה מע״ז. בעון הנותן דין לרשע לזכותו בדין. אולם גם נוסחא זו אינה ברורה. ובלי ספק שכוונתם על עון עורכי הדיינין. ואולי צ״ל לפנינו בעון היועץ: וברוקח הנותן עצה. בעון הפרש מדברי חכמה. ונראה דהיינו הפורץ נדר חכמים. בעון המתאכזר על הרחמן. וגריס ונתתי פני באיש ההוא. ונראה שחילוף מקראות כאן עם המקרא ונתתי את פני בנפש ההיא:

טז ובעון עשרה דברים ישראל גולין ממקומן, בעון ביטול תורה, בעון גילוי עריות, בעון חילול השם, בעון חלול שבת, בעון נדה, בעון עיוות הדין, ועדות שקר, ומאכיל ממונם של ישראל לאו״ה, ומקטיני מדות ומשקולות, ובעון חניפים, ועליהם הכתוב אומר, לכן עתה יגלו בראש גולים וסר מרזח סרוחים (עמוס ו׳ ז׳):

יז צריך לומר דעיוות הדין ועדות שקר תרתי נינהו והווין עשרה, ופירוש ממקומין, שדרים שם בין האומות, וברוקח גריס בעון שמונה דברים גלו ממקומם. וג׳ בעון פורק ממנו עול תורה. ול״ג בעון חילול שבת, וג׳ בעון עדות שקר, בעון מאכיל ממונו של ישראל לכותים, בעון מקטיני איפות ומשקולות, ול״ג ובעון חניפים, והווין שמונה, ומסיים מאכילי רעבים ומלבישי ערומים ומחלקי צדקות עליהם הכתוב אומר אמרו צדיק כי טוב וגו׳ (ישעיה ג׳ י׳):

יח ובעון עשרה דברים תפלתו של אדם פרחה, בעון המסיר אזנו משמוע תורה, ובעבור הגזלן, ואוטם אזנו מזעקת דל, ובעון היועץ לפני דרכו, והיועץ עיצה רעה והמתעסק בדבר שקר, והמוציא שם רע של חבירו, ובעון המכשף, והמורה קלות לעצמו וחמורות לאחרים, ועליהם הכתוב אומר, גם כי תרבו תפלה אינני שומע (ישעיה א׳ ט״ו):

יט ברוקח שם סי׳ כ״ח מונה ט׳ דברים המעכבין את התפלה והוא מונה דברים אחרים ומביא מקרא לכל אחד ואחד. ונראה כדורש מעצמו. אבל מלשונו בסי׳ כ״ט מוכח שבברייתא מצא כך עיי׳ לקמן: היועץ לפני דרכו, צ״ל לפי דרכו והוא בד״א זוטא פ״ח וגרסינן בסנהדרין (ע״ו ע״ב) וא״ר כהנא משום ר׳ עקיבא הוי זהיר מן היועצך לפי דרכו. ופרש״י לפי דרכו להנאתו:

כ ומתוך עשרה דברים אדם יוצא מן העולם בלא זמנו, מתוך קנאה, מתוך תאוה, מתוך שלוה, מתוך כבוד, תוך חכמה יתירה, מתוך עניות, מתוך מחלוקת, מתוך דאגה, מתוך גלות:

כא כבר העיר המו״ל שאינן אלא תשעה, והנה נשנו קצתן במשנה בפ״ד דאבות בשם ר״א הקפר הקנאה התאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. ושם בפ״ב בשם ר׳ יהושע עין הרע ויצה״ר ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם. והנה עין הרע היינו קנאה. ויצה״ר היינו תאוה. וסגנון לשון איכא בינייהו, ונראה דחסר לפנינו שנאת הבריות, ופי׳ מתוך שלוה, כמו דור המבול ואנשי סדום עיי׳ סנהדרין ק״ח וכו׳ ובנסמן שם, ופי׳ מתוך חכמה יתירה, כמו בן זומא עיי״ש:

כב תחלת עבירה הרהור, שנייה לה ליצנות, שלישית לה גסות הרוח, רביעית לה אכזריות, חמישית לה הבטלה, שישית לה עין הרע, שביעית לה שנאת חנם:

כג תחלת יראה בושה, שנייה לה ענוה, שלישית לה אומנות נקייה, רביעית לה רחמנות, חמישית לה קיום מצות, שישית לה רדיפת שלום, שביעית לה אהבת הבריות:

כד בבא ראשונה בד״א זוטא, וה״ג התם תחלת עבירה הרהור הלב וכו׳ שישית לה שנאת חנם שביעית לה עין הרע הוא שאמר שלמה כי יחנן (את) קולו אל תאמן בו (וגו׳) [כי שבע תועבות בלבו] (משלי כ״ו כ״ה), אמנם לבבא ב׳ נעלם ממני דוגמא:

כה יש שמורד ואומר עולם עובר הוא ואין דין ואין עולם אחר, ואין נושא עליו לא אימת יראה ולא אימת מיתה ולא אימת בושה, ועליו הכתוב אומר, ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב (תהלים צ״ד ג׳):

כו פי׳ יראה אלוהות, והרבה בלשון חז״ל, במכילתא (בשלח פ״א) בעל צפון נשתייר מכל היראות שלהן, ובלשון המקרא ופחד יצחק (בראשית ל״א מ״ב):

כז יש מאבד עולמו מחמת אחרים, ויש אומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב והוא מת בלא תשובה, יש עושה הבלים בנערותו ומשחירין פניו בזקנותו, יש שמוכר העולם [הזה] בחיי העוה״ב, יש שנחשד בדבר ומעשיו נאים לפני הקב״ה, שנאמר היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם (תהלים ל״ג ט״ו):

כח יש שמגיע עד שערי מות ותשובתו מצילתו, יש חוטא ומאבד טובה הרבה, יש שהוא עושה רע כל ימיו וסוף הוא קונה עולמו, דכתיב כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו וגו׳ (יחזקאל י״ח כ״ב):

כט יש שהוא עושה מצות בגלוי ועבירות בסתר, או מצות בסתר ועבירות בגלוי, ועליו הכתוב אומר, אשר לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו (תהלים פ״ב ה׳):

ל יש שהוא עושה מצות ומאמין בישועתו של הקב״ה, ויש שפורק עולו של הקב״ה וכופר בתחיית המתים, ועליו הכתוב אומר, פני ה׳ בעשי רע (שם ל״ד י״ז):

לא עשר דמעות נשמעות, דמעת העשוקים, דמעת העניים, דמעת שכיר על שכרו, דמעת בעלי תשובה, דמעת צדיקים בתפלה, דמעת יתום ואלמנה, דמעת עבד ואמה, דמעת נחשד בדבר ולא עשאו, דמעת נדחק בשעבוד מלכות, דמעת חולה על מטתו:

לב כל אלה הבבות אינם במס׳ ד״א, אמנם הבבא הראשונה דכ״ד דברים המעכבין את התשובה מוכח שהיתה ברייתא זו לראשונים: ואח״כ מתחיל הנעלבין ואינן עולבין וכו׳ כל הי״ב בבות שעליהם הכתוב אומר וכו׳ כמו שהם לפנינו בפ״ב. ואח״כ ובשביל ד׳ דברים חמה לוקה וכו׳ ובשביל ד׳ דברים מאורות לוקין וכו׳ ובשביל ד׳ דברים ממון של בעלי בתים נמסר למלכות וכו׳ ובשביל ד׳ דברים ממון של בעלי בתים יורדין לטמיון וכו׳, ואח״כ ר׳ דוסתאי בר יהודה אומר וכו׳ אין ישיבה למעלה וכו׳. הכל כמו שהוא לפנינו, ונמצא בהם שינויי נוסחאות והרבה מהם לטובה, ואח״כ המאמר מפרקי המרכבה כמו שהוא לפנינו ספ״ב. ואח״כ נסדר באותו פרק עצמו כל פרק בן עזאי שהוא לפנינו פרק ג׳ באיזה שינויים ומסיים סליק פירקא: ומתחיל פ״ג לעולם תהא נאה וכו׳ שהוא לפנינו פ״ד. למדנו מזה שפ״ב ופ״ג שלפנינו הם בוויטרי פרק אחד, וכיון שזה הפרק חסר בראשו מראין דברים שהי״ב בבות הראשונים הצדוקים וכו׳ שעליהם הכתוב אומר וכו׳, היו בו אלא שנקטעו וחסרים בו, ויש להביא ראיה לזה מהרוקח סי׳ כ״ט, הפרק הזה מתחיל שם אלו הן שאין מורישין וכו׳ כולא כמו שהוא לפנינו עד בבא דהנעלבין (באיזה שינויים לטובה ואיזה מהם יש לתקנם עפ״י נוסחאותינו). ואח״כ כתב ועוד נמצא באותה ברייתא על ד׳ דברים ממונן של בע״ב יורדין לטמיון וכו׳ על ד׳ דברים וכו׳ נמסרין למלכות וכו׳ (הברייתות מסורסות, והא דיורדין לטמיון משובשת עיי״ש. וב׳ בבות דחמה לוקה ומאורות לוקין השמיט ואפשר שלא היו בנוסחתו), ואח״כ כתב, בעון כ״ד דברים מעכבין את התשובה כבר כתוב, וט׳ דברים מעכבין את התפלה כבר כתוב, וכוונתו לסי׳ כ״ח כמו שהזכרתי לעיל, ואח״כ כתב בעון כ״ד דברים המשפחות כלות וכו׳ בעון שמונה דברים ישראל גלו ממקומן וכו׳, שהזכרתים ג״כ. והנה הוכרח לומר ועוד נמצא באותה ברייתא לפי שהשמיט י״ב בבות מן הנעלבין וכו׳, שעליהם נאמרו מקראות לטובה והוא לא בא אלא לפרוט מה שהוא עון ונענשין עליו. למדנו מזה שהיתה כל התוספות שבמחזור וויטרי ג״כ לפניו באותה ברייתא אלא שהדברים היו לפניו בסדר אחר, דהיינו אחר הבבות דעל ד׳ דברים וכו׳, אבל השמיט הא דר׳ דוסתאי וכו׳ לפי שהוא לא בא אלא לסדר העוונות. ומוכרחים אנו לומר שזה הסי׳ ברוקח הוא קטוע רישא. שמתחיל אלו הן שאין מורישין וכו׳ והנה חסרים ה׳ בבות הראשונות הצדוקים והמסורות וכו׳, ועכ״פ הוא מלמד שבוויטרי חסרים ברישא הבבות שעליהם הכתוב אומר לרעה, אלא שכל התוספות דכ״ד דברים הם בוויטרי בין י״ב בבות לי״ב בבות וברוקח הם אחר בבא דעל ד׳ דברים. והכת״י שהעתיקו מהם בעל המחזור והרוקח היו שונים, ודבר זה יובן. שאלה התוספות היו ברייתא לעצמה ונתוספה לזה הפרק, ויש שהוסיפוה אחר י״ב בבות הראשונות עפ״י דמיון הסגנון שעליהם הכתוב אומר, ויש שלא רצו להפסיק בין י״ב לי״ב והוסיפה בסוף אחר על ד׳ דברים:

לג אמנם בפ״ב שלפנינו ליתנייהו לכל התוספות האלו, וסדר הברייתא שלפנינו הוא, בתחלה מונה עושי רשע ובעלי מדות רעות שעליהם הכתוב אומר לרעה. והם ה׳ בבות. והפסיק אח״כ בבבא ואלו שאין מורישין וכו׳, והדעת נותנת שחסר כאן המקרא שעליהם נאמר ונקטע. ואח״כ מונה עוד שש בבות. והם בכללם י״ב בבות. ואח״כ מונה י״ב בבות לבעלי מדות טובות ואנשי יושר שעליהם הכתוב אומר לטובה: ולבי אומר לי שלא נפל דבר זה

במקרה אלא שחלק הא׳ הם כלפי מנין י״ב ארורים שבפ׳ כי תבא. והחלק הב׳ הם כלפי י״ב מקראות שנאמרו בהם הברכות שם. דהיינו מן כי תשמע (כ״ח ב׳) עד כי תשמע (שם י״ג). שמה שלפניהם היא פתוחה ומה שלאחריהם הוא חותם הענין וע״כ הם י״ד פסוקים. אמנם טופס הברכות הם י״ב פסוקים:

לד ועכ״פ עיקר סדר מס׳ ד״א רבה בוויטרי הוא כמו שלפנינו דהיינו המקדש את האשה וכו׳. אלא שנשתנה בו סדר מנין הפרקים שמה שלפנינו פ״ד הוא שם פ״ג ועל כן פרקיו הם עשרה, ונמצינו למדין שג׳ נוסחאות שונות הם בסידורו של מחזור וויטרי. שאין סידור זה כסידורו של כת״י שד״ל. ושניהם אינם מסכימים עם מה שנדפס בש״ס על שם המחזור וויטרי, וכמדומה לי שלא העירו ע״ז המו״ל:

לה ב׳) סדר תפלה לר׳ עמרם גאון (ווארשוי תרכ״ה), בסדר מנחה לשבת כתב, והכי אמר שר שלום גאון במנחה בשבת מותר להתעסק בתלמוד, ולא עוד אלא שמנהג בית רבינו בבבל שאחר תפלת מנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה וכו׳, ואח״כ נסדרו שם, פרקי אבות עד שמירא וגם פ״ו שנו חכמים בלשון משנה וכו׳ עד ה׳ ימלוך לעולם ועד. ונרשם במחברות מהמו״ל (ממס׳ ד״א זוטא) שנסדר אח״כ. דרכי תלמידי חכמים ענו ושפל רוח וכו׳ כולא פירקא כמו שהוא לפנינו בד״א זוטא באיזה שינויים לטובה. ואח״כ מתחיל תלמידי חכמים נאים בחבורה וכו׳ כמו שהוא לפנינו בפ״ד מד״א זוטא עד בבא ואל תאמר איש פלוני נאה וכו׳ כולא בבא, ונראה לעין של נשלם הפרק אלא הוא קטוע וחסר, והמו״ל העיר, כ״ה נמצא במס׳ ד״א זוטא פ״א ופ״ג (צ״ל ופ״ד) עיי״ש איזה שינוי נוסחאות. והנה אם נשווהו עם הלכות דרכו של ת״ח שבוויטרי שכתבתי לעיל יש לשער ששניהם קטועין וחסרים, בוויטרי חסר הא דת״ח נאים בחבורה דפרק ד׳, ובסדר ר׳ עמרם חסר מה שהוא בוויטרי מסוף פ״ח ופרק ט׳ דד״א זוטא. וכשנסתכל באותן הפרקים שנדפסו ש״ס על שם המחזור וויטרי שהם פ״ה פ״ו פ״ז ופ״ח הנה רוב ענינים בדרכן של ת״ח וע״כ יש לשער שכל אלו נקטעו במחזור וויטרי שלפנינו ובסדר ר׳ עמרם והם חסרים, ואין לנו הלכות דרכן של ת״ח בשלימותן. והנה ידענו שקראו מס׳ ד״א דרך ארץ רבה. ותשובת הרשב״א שהזכרתיה מעידה על השם ד״א רבה. אולם דרכן של ת״ח קראו ד״א זוטא. שהיא נוספת לד״א רבה והוא מיוחדת לת״ח. והדעת נותנת שד״א זוטא לא היתה נחלקת לפרקים אלא כולא פרק אחד. ובברכות (כ״ב ע״א) גרסינן בענין בעלי קריין, ר׳ יהודה אומר שונה הוא בהלכות ד״א. מעשה בר״י שראה קרי והיה מהלך ע״ג הנהר. אמרו לו תלמידיו רבינו שנה לנו פרק אחד בהלכות ד״א. ירד וטבל ושנה להם, אמרו לו, לא כך למדתנו רבינו שונה הוא בה׳ ד״א. א״ל אעפ״י שמיקל אני על אחרים מחמיר אני על עצמי, וכתב רש״י שם, הלכות ד״א כגון דרכן של ת״ח שהיא ברייתא ופרק בן עזאי הנותן ד׳ דברים על לבו, והעיר בעל דקדוקי סופרים שבדפוס ויניציא ושונצינו הגי׳ ופרקי, וכ״ה נכון כי מס׳ ד״א רבה נקרא בכ״י פרק בן עזאי, ע״כ והנה למדנו מלשונו של רש״י שלשה דברים, א׳ שמקדים דרכן של ת״ח לפרקי בן עזאי וכמו נסדרו במחזור וויטרי שלפנינו. ולהלן נראה שב״ה בכלה רבתי, ב׳ שכתב שהיא ברייתא משמע שאינה נחלקה לפרקים ופרקי בן עזאי הם פרקים, וג׳ למדנו שמסכת ד״א שלפני רש״י היתה מתחלת בפ׳ בן עזאי, ונדבר עוד על ענין זה:

לו ג׳ הנה הזכרתי שבעל דקדוקי סופרים כתב שבכת״י נקראה מס׳ ד״א פרקי בן עזאי, ואנו כבר ראינו לעיל שמס׳ ד״א של בעל האגודה היא של ה׳ פרקים ומתחלת בפרק בן עזאי. בתוס׳ עירובין נ״ג ע״ב בד״ה משיירין פאה. בפרק בן עזאי קתני משיירין וכו׳, וזהו לפנינו בפ״ו. ובלי ספק שצ״ל בפרקי בן עזאי כדלעיל. אבל בתו׳ תענית כ׳ ע״ב בד״ה נזדמן קראוה סתם מסכת ד״א: באוצר הספרים לבן יעקב בערך תלמוד סי׳ תק״ץ העתיק משפתי ישנים הראשון, ויש עוד קצת מסכתות וכו׳ ונקראים בשם מסכתות קטנות, ואלו הן מס׳ כלה פרק א׳ מס׳ שמחות וכו׳ ומס׳ ד״א רבה ו׳ פרקים וד״א זוטא ו׳ פרקים, ואולי מצא כך בהוצאות הש״ס הישנות. ואח״כ כתב סי׳ תר״ט מס׳ ד״א ופרקי בן עזאי ריווא די״ט שכ״א: החכם דר׳ מאזעס גאלדבערג שהזכרתיו לעיל כתב בהקדמתו דבב״י או״ח סי׳ ק״ע מוכח שהו אמונה מפ׳ בן עזאי. ובשם החכם דר׳ נייבויער הביא (צד ו׳ הערה ד׳) דכת״י צרפת ואשכנז מתחילין בן עזאי וכן מסמנין אותן. ובכת״י ספרק ואיטליא הם כמו לפנינו ומסמנין מדת ד״א. ורבה וזוטא מסמנין בכת״י איטליא המאוחרים, וכתב, בכת״י מינכען נסמן פרקי בן עזאי ומתחיל בן עזאי אומר ומסיים בפ״ט שלפנינו. נהרגו על דבר זה. וכדי שלא לעמוד בדבר רע הוסיף ותורה סם חיים, וא״כ כולא ז׳ פרקים, ושבדפוס ריווא די טרענטא ג״כ פרקי בן עזאי וכוללות אלו הז׳ פרקים אלא שאינם מסומנים במנין אלא בהפסקות, ושלשה כת״י באדליאנא. א׳ אשכנזית כוללת ג״כ אותן הז׳ פרקים וכתוב בסופא סליקו פ׳ דבן עזאי. ב׳ ג״כ אשכנזית כוללת אותן הז׳ פרקים ותחלת פ״ח (שהיא לפנינו פ״י) וקצת מפ״ט (שלפנינו פי״א) ומסיימת סליקו הלכות ד״א ג׳ מסומנת מדת ד״א. וכולא כמו שהיא לפנינו אלא שפ״ב ופ״ג שלפנינו הם פרק אחד. וע״כ הם עשרה פרקים, וכבר הזכרתי מה שנדפס מהגהות הגרי״ב שפ״ג ופ״ד הם פרק אחד וע״כ כולא י׳ פרקים, ועתה אשוב אל הקדמונים:

לז ד׳) בספר הלכות גדולות שיצא לאור עפ״י כת״י רומי ע״י המנוח הרב ר׳ עזריאל הילדעסהיימער ז״ל נדפסו בסוף פרקים בשם דרך ארץ זעירא. פ״א מי שהוא ת״ח וכו׳, פ״ב ד׳ דברים גנאי לת״ח וכו׳. פ״ג ז׳ דברים בגולם וכו׳. פ״ד הוי רך כקנה וכו׳. סליק פרק זעירא. והנה הם הד׳ פרקים שנדפסו כהוצאות שלפנינו פ״ה ו׳ ז׳ וח׳ מן המחזור וויטרי. ונעלם ממני למה זכו אלו הפרקים לשם ד״א זעירא. ואחרי אלה נדפסו ה׳ פרקים בשם פרק ד״א רבא. פ״א ב׳ ג׳ וד׳ הם שלפנינו בזוטא ואח״כ פרק ר״א הקפר שהוא פ״ט שלפנינו. וכל ב׳ סדריו אינם רק ד״א זוטא שלפנינו חוץ מפ״י. והדברים מפליאים שקורא לפרקים אלו רבא. ועוד שמקדים זעירא לרבא. וכי זו היא דרך ארץ. ובתשובת פליאה זו אומר. דזעירא ורבא היא כענין צעירה וזקנה. דזקן וזקנה רבא ורבתי קרי להו, וענינו של דבר דהלכות דרכן של ת״ח היו נודעים להם מכבר וכמו כן פ׳ קנין תורה. ואח״כ באיזה זסמן מצאו כתב יד מד׳ פרקים דשים שלא נודעו להם מכבר, וקראו להנודע רבא ולחדתא זעירא, והואיל וחדתא הוות חביבא להו ואקדימו לה: ורואה אני להעיר כאן עוד שהבי״ באו״ח סי׳ ק״ע קרי לד״א רבה שלנו ד״א זוטא כמה וכמה פעמים. ומהר״ל חנליש הניה כולן ד״א רבה. ודבר רחוק הוא דכל הנהו שיבש ואזיל. ונראה דגם בספר שלפניו היה דרכן של ת״ח מסודר קודם פרקי בן עזאי. ובראש ספרו היה כתוב ד״א רבה וד״א זוטא ולא נסמנו ביחוד. והיה הב״י קורא למסכתא הראשונה רבה ולשנייה זוטא:

לח היוצא לנו מכל זה שכלה הוא פרק בפני עצמו. ופ״א ופ״ב מד״א רבה שלפנינו שהם פרק המקדש ופרק הצדוקים והמסורות הם פרקים לעצמם. ונוסיף עליהם פרק כ״ד דברים המעכבין את התשובה שאינו בהוצאות שלפנינו אלא במחזור וויטרי. וכן פ״י הנכנס למרחץ ופי״א היוצא בדרך הם פרקים לעצמם. ובדרך ארץ זוטא ד׳ פרקים ה׳ ו׳ ז׳ וח׳ שנרשם בהם שהם ממחזור וויטרי הם פרקים לעצמם. ופ״ט ר״א הקפר אומר. אולי הוא כפי סדר ר׳ עמרם ג״כ פרק לעצמו. ופ״י רשב״י אומר, הוא לכל הסדרים פרק לעצמו, אמנם על פרק השלום אין צורך להעיר כי שמו מוכיח עליו שהוא פרק לעצמו וענייניו מוכיחין שהוא קובץ מאוחר: וכלפי זאת ידענו שהיה כבר קובץ הלכות ד״א נחלק לפרקים לר׳ יהודה. רק שאינו מפורש אם בכתב או בעל פה. כמו שהזכרנו מברכות כ״ב. וכן ידענו דבירושלמי שבת פ״ו ה״ב הובאה ברייתא בזה״ל דתני בדרך ארץ. שהיא לפנינו בפ״י ד״א רבה. לענין מנעלים כשהוא מניח וכשהוא חולץ. שרמז ע״ז כבר המנוח צונץ ז״ל אולם אינו מבואר אם הכוונה על קובץ הלכות ד״א. או שכוונו לברייתא דהנכנס למרחץ וכו׳ ועל ברייתא זו אמרו דתני בדרך ארץ:

לט ה׳) אחרי כל אלה מזקנים נתבונן. בשנת תרכ״ד הוציא המנוח ר׳ נחמן נתן קורוניל ז״ל את ספרו חמשה קונטרסים בעירנו פה ווינא. ואשר יצא ראשונה היא, מסכת כלה והברייתא, ובהקדמתו צד ה׳ הודיע טיבה. ובא אחריו חכם מפורסם המנוח שזה״ה ז״ל והודיע הוא טיבה ושהיא היא כלה רבתי המוזכרת בראשית חכמה (דף ריי״ט דפוס אמשטרדם). והמנורת המאור הביאה בשם מסכת כלה סתם ואמר עלה ואמרינן עלה בגמרא. ומסמן שם את כל המקומות שהובאה במנורת המאור. גם רמז על כרם חמד ה״ז מרט״ו ואילך שהיה להרשד״ל ילקוט כת״י שהואר מביא הרבה ממנה. ישתה הקורא הצמא לרויה בהערות לה׳ קונטרסים: והנה מהרשד״ל סיים בזה״ל. הלא כל זה בעין גמרא ולא גמרא ממש אלא כקוף בפני אדם ואין ספק כי מדורות מאוחרים היא עיי״ש. ואומר אני שארי ליה מאריה. הלא לא בעל מנורת המאור בלבד נשתמש בגמרא זו והביא ממנה במקומות רבות. כמו שנסמנו המקומות בדברי שזה״ה ז״ל. אלא כבר הביאה אחד מגדולי הראשונים הר׳ יצחק ר אבא מרי ממרשיליא בספרו העטור. כאשר רמזו ע״ז בש״ס ווילנא בריש כלה רבתי. ואני אעתיק כאן את דבריו: בשער הרביעי שבע ברכות. כתב כדתנן במס׳ כלה, כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה שלא טבלה. ואמר רבא באיזו ברכה אמרו, ברכת נשואין ולא ברכת אירוסין. ושם בסוף השער, גרסינן בכלה ז׳ ברכות היכי מברכין. אר״י (לפנינו א״ר לוי) בפה״ג ושהכל וכו׳. מיתבי לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא כגון המברך ברכה שאינה צריכה, והכא כיון דמברך בפה״ג הכי דעביד (לפנינו היכי עביד) דטעים ליה. והאמר מר טעמו פנמו. דמריק ליה בידא (לפנינו דמוריק בידיה מכסא) ושתי. התינח דאיכא חמרא דליכא (לפנינו ליכא) חמרא מאי. מקדש אשכרא (לפנינו בטעות מאי מקדשי בשיכרני). בכפרנא (לפנינו בכפריא) מאי. אמיא או ארפתא, איבעיא להו בריך לכולהו (לפנינו ברך להו לכלהו) שלא כסדר או חסר אחת משם (לפנינו ליתא מהם) מאי. ת״ש ברכות אין מעכבות זו את זו. לוי איקלע לבי הילולא ובריך שית. ש״מ דאע״ג (לפנינו אעפ״י) דחסר לא חיישינן. דילמא שאני התם דאמר חד יצירה (לפנינו שאני התם דאחד יצירה): והנה מה שנוגע בזרות הסגנון. מי שמדמה סגנון גמרא דנדרים או דמס׳ תמורה ותמיד עם המסכתיות שנשנו בית המדרש בימי רבנן סבוראי והגאונים וגדולי הראשונים לא יפלא זאת בעיניו. ובמסכתא זו לא הלכו בה נמושות והיא כצמיחתה בשיבוש מעתיקיה: ונדפסה מסכתא זו בשם כלה רבתי בש״ס ווילנא באיזה הערות ומראה מקומות. וחוץ מאלה ההבדל בין הוצאה זו להוצאת הרנ״ק הוא. שסימנו בה ברייתא וגמרא כמו בש״ס משנה וגמרא. ולפעמים הפרק כולו ואח״כ הגמרא. וכ״ה לפעמים בש״ס. ולפעמים לא דקדקו יפה והברייתא והגמרא בערבוב. אבל בהוצאת הרנ״ק כולא הברייתא והגמרא בעירבוב. גם הם משונים במנין הפרקים:

מ ועתה אערוך כל ענינה:

מא פ״א דכלה, עד רי״א עז פנים לגיהנם, ובברייתות שבגמרא איזה שינויים מנוסחא שלפנינו, ומאמר ר׳ נהוראי אומר עד א״ר יוחנן ליתא בה, ובאמת קצתו בדא רבה פ״א וקצתו בד״א זוטא פ״ח:

מב פ״ב. הוא מרי״א עז פנים עד סוף הפרק דכלה שלפנינו. ומאמר ר״א וכו׳ כר״ח בן תרדיון מסורס קודם מאמר ר״ע אומר ומאמרי ר״ט. והסיפור מר״ח בן תרדיון ליתא. והנה נחלק פרק דכלה לב׳ פרקים כעין שנחלק באגודה ובשינוי החלקים:

מג פ״ג ופ״ד הם לרנ״ק פרק אחד דהיינו פ״ג. והברייתות מעורבות עם הגמרא ובלי ספק שנסדרה בתחלה כל הברייתא כאינך דלקמן ואח״כ קיטעו קטיעות לפרשה: ופ״נ הוא ברייתא דדרכן של ת״ח בד״א זוטא פ״א. וכאן הוא ר׳ יהודה השונה אותה ואינה סתמא. וממנו שמענו בברכות כ״ב שהיה שונה ר״א לתלמידיו: ופ״ד הוא פ״ב דר״א זוטא:

מד פ״ה, הוי דן הוא פ״ג דר״א זוטא (ברנ״ק נסמן בו פ״ג כלו׳ שכולא פ״ג), עד בבא ט״ו מדות נאמרו בת״ח: והנה אלו הג׳ פרקים חוץ מב׳ פרקי כלה הם הם הברייתא דדרכן של ת״ח, אמנם ט״ו מדות נאמרו בת״ח היא ברייתא אחרת וקצת ממנה בסדר אליהו רבה פיג צד ס״ג עיי״ש במ״ע, ואולי הועתקה משם ולפנינו שם היא קטועה:

מה פ״ו, הוא פרק בן עזאי שבד״א רבה לפנינו פ״ג באיזה שינויים, והגמרא נסדרה על כל הפרק:

מו פ״ז, לעולם תהיה נאה וכו׳, כולל פ״ד ופ״ה דד״א רבה, אלא שהבבא ההולך אחר רבו בסוף פ״ד הוא כאן בסוף הפרק כולו. ותחלת פ״ה לעולם אל יפטר וכו׳ עד מעשה בד׳ זקנים ליתא כאן אלא בפ״ט. וכמו כן מעשה דר׳ יהושע, ועכ״פ המאמר לעולם אל יכנס אדם פתאום הוא חסר ונקטע, והגמרא נסדרה על כל הפרק:

מז פ״ח, ו׳ מאיר אומר וכו׳, הוא פ׳ קנין תורה , והגמרא נסדרה על כל הפרק:

מח פ״ט, בבא א׳ לא יפטר אדם בד״א רבה בפ״ה: בבא ב׳ לא יהא אדם קפדן בתוך סעודתו ומעשה דהלל הזקן ד״א רבה בפ״ו: בבא ג׳ לעולם יהא כל אדם בעיניך כלסטים ומעשה דר׳ יהושע בד״א רבה בפ״ה: בבא ד׳ אורחים הנכנסים וכו׳ ומעשה דשמעון בן אנטיפרס כד״א רבה בפ״ה, אמנם הגמרא על בבא ב׳ אל יהי אדם קפדן היא להלן בפ״י, ומעשה דר״י שנצחוהו אשה תינוק ותינוקת ליתא כלל, אולם מגמרא דפ״י משמע דגרסי לה עיי״ש והגמרא מסורסת:

מט פ״י, הברייתות מעורבות עם הגמרא, בבא א׳ כיצד מרקדין לפני הכלה בד״א רבה בסוף פ״ו (וברנ״ק הדברים מעורבבין, וכבר העיר המנוח שזח״ח ז״ל שאף לפני מנורת המאור סי׳ ר״כ הפרק מתחיל כיצד מרקדין): בבא ב׳ לא ישמח אדם בין הבוכים בד״א רבה בסוף פ״ז ובלי ספק שהדברים שם מעורבבים: בבא ג׳ לא יאכל אדם שום בד״א רבה סוף פ״ו, והנני כולל בבבא זו מה דתני כאן שאין בד״א שלפנינו דכוותהון, א׳ לא יאכל אדם בכל אצבעותיו מפני שנראה כגרגרן, ב׳ ולא יכניס ידו לתוך פיהו, ג׳ ולא יתן בכוסו אלא כדי דעתו, ד׳ לא יטול אדם את המקדה לשתות ופיהו מלא. ה׳ לא יטול אדם את הכלי ביד ואצבעותיו מלוכלכות ברוטב. ו׳ לא ינפח במים וישתה משום שתים: בבא ד׳ לא יעבור אדם פרוסה בקערה וכו׳ בד״א רבה פ״ט באיזה שינויים. ונקטעו כאן איזה דברים, והא דסיפא ה׳ דברים נאמרו בפת היא קטועה, ושם הנוסחא חמשה א״ר אין מניחין וכו׳ וכ״ה במחזור וויטרי: בבא ה׳ לא ישלח ובבא ו׳ לא יאמר בד״א רבה פ״ח בשינוים ומפורש יותר: בבא ז׳ לא יאכל אדם וכו׳ בד״א רבה פ״ז ושם היא קטועה: בבא ח׳ מזגו לו וכו׳ בד״א רבה ליתא, אולם כל הבבא סתומה ואולי היא כבבא ולא ישתה אדם כוסו וכו׳ וכמה ישהה וכו׳ בד״א רבה סוף פ״ו: בבא ט׳ הנכנס לבית המרחץ בד״א רבה פ״י. ובשינוי קצת בד״א זוטא סוף פ״ח, ובשקלא וטריא דגמרא פריך אלא הא דתנן לסוף פרקא הנכנס לבית הכסא שהוא בד״א רבה סוף פי״א והכא ליתא כלל, מהא איכא למשמע שבתחלה נסדר כל הפרק כמו פ׳ בן עזאי ופ׳ קנין תורה והיתה בבא זו בסופא ונשתנה הסדר לערב הברייתות עם הגמרא, ונשמטה ברייתא זו שלא נסדרה גמרא עלה: בבא י׳ הנכנס לבית המרחץ אין מתעמל וכו׳ עד האוכל בשוק וכו׳ בד״א רבה פ״י וקצתן בזוטא ספ״ח. והדברים קטועין ומסורסין: בבא י״א לא יניח אדם שמן וכו׳ ובכל מקום לא ירוק וכו׳ (נראה קטוע ריש), ולא יניח רגלו וכו׳ הקורא שמע וכו׳ רחץ בחמין וכו׳ והגוזל את הרבים וכו׳ כולא בד״א רבה פ״י בשינוי: בבא י״ב כותבי ספרים בד״א רבה פי״א: בבא י״ג המצפה לשכר חמורו וכו׳ בד״א רבה ליתא אבל באגודה פ״ה איתה לה, ותנו לה רבנן בפסחים ג׳ ע״ב בנוסחא אחרינא עיי״ש: בבא י״ד המשתכר בקנים בד״א רבה פי״א: בבא ט״ו פ״א היה ר״ע יושב בד״א רבה פי״א בשינוי, ועיי׳ במחזור וויטרי: בבא ט״ו התיר מנעלו בד״א רבה פי״א: וסיים סליק פירקא וסליקא לך מס׳ כלה:

נ הנה ראינו שמס׳ כלה כוללת י׳ פרקים והיא בת ה׳ חלקים, א׳ כלה, ב׳ דרכן של ת״ח, ג׳ פרקי בן עזאי, ד׳ פ׳ קנין תורה, ה׳ הלכות ד״א שונים: ויאות לקרותה כלה שמתחלת בכלה ומסיימת בכיצד מרקדין לפני הכלה, ופ׳ המקדש ופ׳ הצדוקים שהם פ״א וב׳ בד״א רבה ליתנייהו. וכן ליתנייהו ט״ו מדות נאמרו בת״ח וכל פ״ד בד״א זוטא. וכן הד׳ פרקים שגרמו בהן שהם ממחזור וויטרי ופי׳ ד״א הקפר פ״ט בזוטא וכן אותות המשיח פ״י בזוטא כולן ליתנייהו במס׳ כלה. אמנם אית בה פ׳ קנין תורה דליתא בד״א לא ברבה ולא בזוטא, וע״כ נאמר שכל אלו הפרקים היו ברייתות לעצמן, ובאמת שסגנון אלו הפרקים מוכח שהיו ברייתות לעצמן: ולדעתי מסכת כלה זו היא המסכת כלה שהוזכרה בגמרא וכמו שאבאר:

נא אמנם בתחלה אסדר שמות האמוראים שהוזכרו במסכתא זו כפי הפרקים שנוזכרו בהם. ר׳ יוחנן בפ״א וב׳ ופ״ח. ריב״ל בפ״ג ופ״ח. רב ושמואל או ר״י אמר רב או רב לחוד ושמואל לחוד בפ״א ופ״י. לוי או ר׳ לוי בפ״א. ר׳ יצחק בר פרנך בפ״ג. ר׳ שמואל בר נחמני בפ״ז. רב יוסף בפ״א ופ״י. רב המנונא בפ״ג. רב איסי בפ״ב. רב דימי בפ״ד. רבה בר מרי בפ״י. אביי בפ״ב. רב פפא בפ״ב. רבא בפ״א פ״ג פ״ו פ״ז פ״ח פ״ט ופ״י ובהם יותר מכ״ד פעמים. רב אחא לרבא בפ״ד. דרש רבא בפ״א ופ״י. שמעיה דרבא בפ״י. רב אשי בפ״ב. ועל הרוב הוא רבא שמפרש הברייתות כאשר ימצא המעיין ועל כן השערה נכונה היא שבבית מדרשו של רבא נסדרה גמרא זו: אמנם שהיו למידין אותה בבית המדרש תוכיח לשון איבעיא להו בפ״א פ״ב פ״ג פ״ו ופ״ח כמו י״ב פעמים. וכדמות ראיה לזאת היא לשון תנו רבנן בפ״א פ״ב פ״ג פ״ו פ״ז פ״ח ופ״י כמו י״ב פעמים. ושכבר היתה סדורה מסכתא זו בזמן שנתחברה הגמרא עליה מוכח מכמה לשונות שבגמרא. סוף פ״ד הוי אוהב את התורה תנא ליה חדא זימנא התם וכו׳. עלוב ואהוב תנינא באידך פרקין התם וכו׳. בפ״ה שנא את המברך תנא ליה באידך פרקין התם וכו׳. עלוב ואהוב תנא להו התם וכו׳. ובפ״י אלא הא דתנן לסוף פרקא וכו׳. גם משמע מהגמרא שהיתה המסכתא כתובה לפניהם. בפ״ב אבל מי ששם עצמו עצל מן העבירה וכו׳. איבעיא להו עצל תנן או אצל תנן. ת״ש ואל אצילי בנ״י. מאי משמע דהאי אצילי לישנא דנקויי הוא דכתיב ואצלתי מן הרוח. והנה היה כתוב עצל כמו שהיא לפנינו בברייתא והוה קשה להו לימא אבל מי שהוא עצל לעבירה. ועוד דקאי אקרא שנ׳ וישלח את הערי בנ״י. וע״כ שאלו אם האי עצל כמשמעו או שהוא אצל והתנא החליף אל״ף בעי״ן. בפ״ג זריז וממולא. איכא דאמרי ממולח, א״ד [ממולא] ממלא מקום אבותיו. מ״ד ממולח דכתיב ממולח טהור שצריך ת״ח להיות ערב לכל אדם ולא יהא כקדירה שאין בה מלח. ומשמע שהיו להם נוסחאות שונות בברייתא:

נב ובזאת אבא למסכת כלה שהוזכרה בגמרא דילן: גרסינן בתוספתא דקדושין פ״ג. על מנת שאני עשיר אין אומרין כעשיר שבעשירים אלא כל שבני עירו נוהגין כן. ע״מ שאני תלמיד חכם אין אומרים (לו) [לא] כשמעון בן עזאי ולא כשמעון בן זומא אלא כל שבני עירו נוהגין כן. ובנוסחת כ״י ערפורט והגין בו כבוד מפני עשרו וכו׳ שבי עירו נוהגין בו כבוד. וב׳ הנוסחאות עולות כאחת וכלו׳ נוהגין כן לקרא עשיר ולקרא ת״ח. שבענין התנאי הוא לפי מה שמבינין בו. וכענין אמרם בנדרים הולכין אחר לשון בני אדם. אבל בברייתא דתנו רבנן (קדושין מ״ט ע״ב) שינו אותה ותני לה הכי, ע״מ שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא. אלא כל ששואלין אותו בכל מקום דבר אחד בלימודו ואומרו ואפי׳ במסכתא דכלה. ופרש״י בכל מקום בא׳ מן המקומות. ואפי׳ במסכת כלה (כ״ה גי׳ רש״י) שאין עומק בה ובריתא הי וכך היא שנויה כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה. והרי״ף והרא״ש לא גרסי בכל מקום. וגי׳ הרי״ף בתלמודו, וגרסי ואפי׳ במסכת כלה כרש״י, ומשמעות הדברים שהוא תלמיד ולימודו או תלמודו בבית המדרש הוא מסכת כלה. אבל מלשון רש״י משמע דל״נ דבר אחד בלימודו. ובתו׳ ר״י הזקן שם, בכ״מ, באיזה מן המקומות שיהיה, כלה, דרשא כמו אגרא דכלה דוחקא. ורש״י פי׳ אפי׳ במסכת כלה שאין בה עומק וכו׳, והעיקר מה שפי׳ שכל מה שדורשין בהלכות מועדות שהכל בקיאין בה, ע״כ, אמנם רש״י פירש בברכות ו׳ ע״ב אגרא דכלה. שבת שלפני הרגל שהכל נאספין לשמוע הלכות הרגל, ולפ״ז לשון מסכת כלה אין מתיישב לו שפיר, ובר״ן שם הגי׳ ואפי׳ במסכתא דכלה והביא פרש״י ואח״כ כתב. הערוך כתב פר״ח ז״ל ואפי׳ במסכתא דכלה שמתעסקין בה ת״ח לדרוש בכלה דאלול או בכלה דאדר. ובפ׳ אלו טריפות (חולין מ״ט ע״א) אמר שמואל בריה דר׳ אבהו אבא מרישי כלי דרפרם הוה ע״כ. ולשון הר״מ בה׳ אישות פ״ח ה״ה כל ששואלין אותו דבר אחד בתלמדו ואומרו ואפי׳ בהלכות החג שמלמדין אותם ברבים מדברים הקלים סמוך לחג כדי שיהא כל העם בקיאין בהם. והנה אל הפירושים יתכנו לגי׳ ואפי׳ במסכתא דכלה. אבל לגי׳ רש״י אפי׳ במסכת כלה הדברים כמשמען כפי׳ רש״י. גם היה צריך לומר דהאי אפי׳ במסכתא דכלה היא הוספה בלשון הברייתא שהוסיפו בה רבנן דבבל, שלא מצינו בירושלמי השם כלה לענין הלכות הרגל. ולא נהגו בא״י לא בירחי דכלה ולא ברישי כלי: ובתענית י׳ ע״ב גרסינן אמתניתין התחילו היחידים מתענין, מאן יחידים רבנן, ת״ר אל יאמר אדם תלמיד אני איני ראוי להיות יחיד. אלא כל תלמידי חכמים יחידים, אי זהו יחיד ואיזהו תלמיד, יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכרה בלימודו ואומר ואפי׳ במסכת דכלה. וגי׳ הרי״ף דבר הלכה בכל מקום ואומרה ואפי׳ במסכת כלה, וברא״ש הגי׳ בהש״ס. והגיה בקרבן נתנאל בכל מקום, וכתב בהגהות דקדוקי סופרים שבנוסחאות הישנות בגמרא בתלמודו ונשתנה ע״י הצענזור בלימודו וברא״ש היה כתוב בתלמוד שנשמטה הוי״ו ותקן הצענזור בהש״ס. והביא נוסחאות הרי״ף דגרסי בתלמודו ול״ג בכל מקום, ועכ״פ גירסתם במסכת כלה, ומסתברא להשוות הנוסחא כאן עם הא

דקדושין וכענין שכתבתי, ולשון ר׳ חנן אל בפרושו שם, כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה, פי׳ בכלום מקום, כלו׳ מקום מן התלמוד. ואפי׳ במס׳ דכלה, שמתעסקין בה כל ת״ח שרוצים לשנותה בכלה של אדר, ואילו הפירושים תלוים לדעתי בנוסחת כלה או דכלה, ובעלי הנוסחא דכלה חלוקים במובן המלה במסכתא, והתוספות שם גרסי דבר הלכה בכל מקום ואפי׳ במסכת כלה, והקשו דהכא משמע דקרי תלמיד אותו שיודע להשיב כששואילן לו דבר הלכה בכ״מ ואומרה והתם אמרינן במס׳ שבת בפ׳ ואלו קשרים (שבת קי״ד ע״א) איזהו תלמיד הראוי למנותו פרנס על הצבור כשיודע להשיב כל ששואלין אותו דבר הלכה ואפי׳ במסכת כלה, אלמא הראוי למנותו פרנס הוי מילתא אחריתי, ועוד דהכא משמע דיחיד עדיף וכו׳, וי״ל דיש חילוק בתלמיד, דדוקא כשהרב בא אל מקום אחד וכל התלמידים אצלו, זה שואל אל הרב ממה שהוא לומד וזה שואל ממקום אחר. ואותו הרב יודע להשיב לכל התלמידים לכל אחד ואחד כפי שאלתו ואפי׳ במסכת כלה, זהו יחיד דעדיף מתלמיד דהכא. ונקרא תלמיד התם בפ׳ ואלו קשרים, אותו ודאי ראוי למנותו פרנס על הצבור, אבל אם אינו יודע להשיב אלא במסכת שלו נקרא ג״כ תלמיד ומזה מירי הכא, והנה סברת דבריהם לחלק בין הלשונות דהכא ודהתם, דלשון בכל מקום דהתם הוא בכל מקום ממש כפשוטו, ולשון בכל מקום דהכא הוא כלו׳ באיזה מקום שיהיה. הדברים נכנסים אל הלב, אבל מה שהוא מתמיה למה קרי ליה תלמיד אם הוא רב שכל התלמידים שואלים אצלו. ועדיין הדבר צריך תלמוד, ועכ״פ הבינו התו׳ מסכת כלה כפרש״י. וע״ע שם בר״ן: עתה נבא למס׳ שבת ונראה דקושית התו׳ מעיקרא ליתא, שם הביאו בשם ר׳ יוחנן אלו ת״ח שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן, ועלה גרסינן וא״ר יוחנן איזהו ת״ח שממנין אותו פרנס על הצבור זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפי׳ במסכת כלה. ואח״כ הובא מאמר בשמו, איזהו ת״ח שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו, זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים וכו׳. והיינו שהוא עוסק בבנינו של עולם עיי״ש, ואח״כ גרסינן, וא״ר יוחנן איזהו ת״ח כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה, וזה המאמר הסתמי פירשו שם, למאי נפקא מינה, למנויה פרנס על הצבור. אי בחדא מסכתא באתריה. אי בכוליה תנויה בריש מתיבתא. ופרש״י במאמר הראשון, בכל מקום בכל הש״ס ואפי׳ במסכת כלה דלא רגילי בה אינשי וזה נתן לבו וגרסה. מסכת כלה ברייתא היא כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה. הנה פירש רש״י כאן מלות בכל מקום כמשמעותן, שאלו המלות יש לפרשן לשני צדדים ומענין הסוגיא אתה למד איך לפרשו, וכיון דמסיימי הכא אי בכוליה תנויה בריש מתיבתא הנה בכל מקום בכל הש״ס קאמר. ומלות בכל מקום בברייתא לחוד ובדברי ר׳ יוחנן לחוד. ובזה קושית התו׳ מתורצת עפ״י דרכם, וכששאלו בגמרא למאי נפקא מינה אמר ר״י המאמר הב׳, השיבו אי בחדא מסכתא וכו׳. ופרש״י אם יודע להשיב במסכת שהוא עוסק בה ממנים אותו פרנס באתריה. ואם בכוליה תנויה. דקאי בהא מסכת ומהדר במסכת אחריתי, ולפ״ז צ״ל דל״ג רש״י במאמר השני בכל מקום. אם לא שנדחוק לומר בכל מקום באותה מסכתא שהוא לומד בה. אמנם רש״י שתק ולא פירש כלום ושמע מינה דל״ג לה. וכן ברא״ש ל״ג בו בכל מקום. איברא דברי״ף המאמרים הם כלפנינו. אבל זה מטעות המעתיק באשגירת לישנא. דמהרא״ש ראיה על הרי״ף, ועיי׳ בתו׳ שהעירו על לשון ואפי׳ במסכת כלה. והביאו בשם רבינו יצחק דהיינו דרשות הסדורות מהלכות החג. אמנם אם יתכן לפרש כך בברייתות דתענית וקדושין, אין לפרש כך בדברי ר׳ יוחנן, דמה טעם לומר שיהא בקי בכוליה תנויה ואפי׳ בהלכות החג. וכי הלכות החג לאו מכוליה תנויה הם, והם עקרי הלכות שבסדר מועד:

נג והנה עפ״י דרכנו למדנו שכבר בימי ר׳ יוחנן היתה מסכת כלה סדורה. ובזמן סידורן של שאר הברייתות נסדרה גם מסכתא זו. והוא נכללת עם כוליה תנויה למוקמי בריש מתיבתא: ורואה אני לפרש לשון כוליה תנויה. כי באמת הבדל גדול בין כוליה תנויה לבין כולא הש״ס אלא דרש״י אגב שיטפא לא דק. כוליה תנויה היא כל מה שהוקבע להיות שונין במתיבתא, יהיה פחות מכולא ש״ס כדאיתא בברכות כ׳ ע״א בשני דרב כולי תנויי בנזיקין הוה ואנן קא מתנינן שיתא סדרי וכו׳. או אם הוקבעו איזה ברייתות להיות שונין אותן בבית המדרש כאותן ברייתות דאמרי עליהון תנו רבנן יהיו מוסף לשיתא סדרי. ואמרו כאן כי מסכת כלה היא בכלל כוליה תנויה למוקמי בריש מתיבתא: והדברים צריכין טעם למה הוקבעה מסכת כלה בבית המדרש, ובתשובת דבר זה אומר, כבר הזכרנו שהיו להם בימי התנאים ברייתות שקדמו לחיבור המשנה בהלכות דרך ארץ לכל רוחב המושג הזה. היינו בהנהגת קיום הגוף ובהנהגת מדות הנפש בהנהגת קיום המשפחה ובהנהגת קיום החברה הנאותה. ובהנהגת ת״ח בביתם ובבית המדרש ובצבור. והיו למדין אלו הדברים כל תנא ותנא עם תלמידיו כפי מה שראה בעיניו שיאות להם, וכבר הזכרנו שהיו תלמידיו של ׳ יהודה אומרים לו שנה לנו פרק בהלכות דרך ארץ, והיו שונין אלה הדברים לתלמידיהם בעתות הפנאי ובעתות המוכשרות לכך, ובפרט בזמנים שלא היו יכולין לעסוק במקרא משנה הלכות והגדות היו עסוקין בהלכות דרך ארץ. כשעמד רבי וסדר המשנה שנשתקעו בה רוב הברייתות לא קבע מסכתא להלכות ד״א. כשם שלא קבע מסכת להלכות צבור כגון תפילין ציצית ומזוזה וחנוכה. אמנם קבע מסכת אבות להודיע שלשלת הקבלה ולהזכיר שמות המקבלים. וכדי שלא תהיה משנתו רק הזכרת שמות כפרשיות הראשונות בדברי הימים הזכיר דברי דרך ארץ ודרכי המוסר שהיו שגורים בפיהם. והוסיף לזה הענין בפרט מה שהיא בהגהגת החכמים והתלמידים. וכשבאו בני דורו וקבצו הברייתות ועשאום תוספתא למשנה. עשו תוספתא למס׳ אבות והיא הנקראת אדר״נ. ובה ברייתות ברייתות מענין דרך ארץ עד למרבה. וחוץ מזה הבליעו הרבה ברייתות מזה הענין במסכתיות אחרות כגון בברכות וסוטה וסנהדרין. כאשר

ימצא המעיין בדבר הזה, ובימי סוף התנאים ראו חכמי הדור שיש לקבוע לתלמידים הצעירים שאו מבי רב למתיבתא מסכתא שתהא קלה ואינה עמוקה בהלכות, אבל היא הכרח לחינוך אותם התלמידים. קבעו אותה מסכתא הנקראת מסכת כלה רבתי, או מסכת כלה סתם: ולהסברת הענין צריך לעמוד על טיב אלו התלמידים הצעירים, גרסינן בקדושין כ״טי ע״ב. אר״י אמר שמואל הלכה נושא אשה ואח״כ ילמוד תורה ר׳ יוחנן אמר רחיים בצוארו ויעסוק בתורה. ולא פליגי הא לן והא להו (עיי״ש ברש״י ותו׳), וספרו שם דרב הונא אמר לר׳ המנונא חזי דלא חזית להו לאפי עד דנסבת וכו׳. ור׳ חסדא משתבח האי דעדיפנא מחבראי דנסיבנא בשיתסר וכו׳. ובענין זה כמה סיפורים בכתובות ס״ב ע״א וב׳. ובסדר אליהו רבה פי״ח (צד ק) סיפור ארוך מרב ומאתים תלמידיו שמתו והיה אליהו מתאנח ובוכה עליהם. ובא אליו מלאך ואמר לו מפני מה הן עושין דרכים מכוערין ודברים שאינם ראויים ומקלקלין את עצמן וכו׳. וזה הסיפור מורה עד די לאיזה תלמוד וחינוך היו נצרכים לאלה הצעירים שקראו אותם בני פרקי (בכתובות שם). אם שכבר נשאו או לא נשאו. וע״כ סדרו להם מס׳ כלה וכללו בה דרכן של ת״ח ופרקי בן עזאי ופ׳ קנין תורה ושאר עניני דרך ארץ. ומי שהיה בקי במסכתא זו כבר היה בכלל תלמיד. שזו היתה תחלת תלמודו. ומי שהיה ראוי לריש מתיבתא היה צריך להיות בקי בכולי תנויה ומסכתא זו בכלל כוליה תנויה היא:

נד והנה בזמן האמוראים האחרונים נסדרה לה גמרא. ואעפי״כ לא בטלו סדרים סדרים בהלכות דרך ארץ לעצמם. כשם שלא בטלו המשניות והברייתות ע״י סידור התמוד הירושלמי והבבלי. וכמו שכתב שזח״ה ז״ל בהעריתיו וז״ל. והנה כי היה נכלל לקדמונים בתוך מס׳ כלה גם מס׳ ד״א רבה וזוטא וכן פ׳ ר״מ אומר בכל זאת היו להם גם מסכתות אלה לבדם וגם הפרק ההוא נלוה גם מס׳ אבות. כי אמנם בקובץ כ״י אשר בידי נמצא גם מס׳ ד״א רבה וזוטא בפני עצמם וכו׳: וכבר הערכתי שמס׳ כלה רבתי כוללת ה׳ חלקים. והזכרתי מה שנשמט ממס׳ זו. ועפ״י דרכנו יש לשער שפרק עריות שהוא הפ״א בד״א רבה היה נכלל במס׳ כלה כשהיתה ברייתא לעצמה. כיון שנסדרה לבני פרקי מהם נשואים ומהם רווקים. אמנם כשנסדרה לה גמרא השמיטו זה הפרק לפי שהוא בכוליה תנויה ביבמות: אמנם פרק קנין תורה לא ידענו עדיין היכן היה בעקרו, אם היתה ברייתא לעצמה או חלק בקובץ ברייתות אחרות, ונתחברה עם מס׳ אבות ונכללה בכלה רבתי, והנה מצאנוהו בפרקים שלפנינו:

נה וזאת אבא בדרך ארוכה וקצרה לג׳ פרקים שלפנינו, אלה השלשה פרקים חזותן תוכיח שהם פרקי דרך ארץ:

נו פרק א׳ כולל הרבה דברים שהם מפוזרים לפנינו בתוספתא ובגמרא באיזה שינוים, ונמצא בו מה שהשתמש בסדר אליהו רבה, ונמצאו בו דברים רבים שהם בד״א זוטא ולא הוזכרו בכלה רבתי. והלשון שכך שנו חכמים במשנה, היא דוגמת לשון התנחומא בכמה מקומות (עיי׳ במבוא לסדר אליהו רבה וזוטא צד מ״ז) והמסדר פירש דברי רשב״י עפ״י הברייתא דד״א זוטא. וא״כ הסדר שלפנינו הוא מאוחר לברייתא דד״א זוטא. גם יש להעיר שדבריו באיזה מקומות מקוטעים וחסרים. אמנם נמצאו בו דברים רבים שאין להם לדעתי דוגמא: המאמרים לרשב״י תכף בתחלתו. המאמר רבי אומר מאן דגלי וכו׳ (צד ג׳ וד׳). הזרות בענין מלמדי תנוקות (צד ה׳) במקורים הישנים אין לו דוגמא. וכן המאמר אר״א בן פרטא (צד י״א). הוא היה אומר דחיל מן לא דחיל (צד י״ב). והמאמר ר״א אומר כופין להלואה בסוף הפרק נראה שכאן עיקרו. ועל כל אלה רמזתי בהערותי ימצאם הקורא שם. והמאמרים שאין להם דוגמא מוכיחין שאין הדברים לפנינו קובץ מהגמרות והברייתות אלא שנשנו כן בעקרם. אף שבלי ספק ניתוספו בהן דברים ע״י איזה מעתיק. ואולי כל פ״י בד״א זוטא שהוא מיוחד במקומו כמו שראינו לוקח מכאן:

נז הפרק הב׳ הוא פ׳ קנין תורה שנתוסף למס׳ אבות ונסדר בכלה רבתי. ויראה לי שעקרו כאן ומהכא נסדר להתם. יוחנן בן בג בג (צד ל׳) עקרו הוא בפ׳ קנין תורה. ובכלה רבתי לא נסדר. המאמר ר״ח בן עקשיא וכו׳ (צד כ״א) נוסחתו העתיקה והעקרית כאן, מעשה בתינוק א׳ (שם) נראה שעיקרו כאן. אריב״ז פ״א הייתי מהלך וכו׳ (צד כ״ב). זה הסיפור נשתנה ונתרחב בכמה מקומות. אמנם צורתו העתיקה היא כאן, וגם בזה הפרק דברים שנשנו בשאר מקומות, ורמזתי על אלה בהערותי:

נח פרק ג׳ אר׳ יוחנן וכו׳. נמצא לו דוגמאות בסדר אליהו רבה. בכל זאת נראה שנוסחתו העקרית כאן: תכלית דבר אף שנתוספו באלו הפרקים מאמרים מן התלמוד ושאר מקומות. כמו שרמזתי עליהם בהערותי, מכל מקום בעיקרם הם שיור מברייתות שנשנו בהלכות דרך ארץ. והדעת נותנת שלא נשתיירו לנו הדברים על שלימותן והם מקוטעים, והקוצר של פ״ג יעיד על זה:

נט מבוא ב׳

ס עתה אבא לדבר בטיב שבעה הפרקים אשר קראתים בשם פרקי ר׳ אליעזר. ראשונה אומר כי זה השם לא בדיתי מלבי אלא כן קרא אותם הרוקח. והבאתי לשונו בפ״ד סי׳ י״ז, וכן הובאו מאלה הפרקים מאמרים בילקוט והנה ברובם לא נרשם המקור או שנרשם מדרש סתם. אמנם שתי פעמים נרשם בו פ׳ ר׳ אליעזר. והבאתי אלה המקומות בפ״א סי׳ י״ח ובפ״ז סי׳ ט״ו. וא״כ שני עדים לנו שמי עשה הרשימות והרמיזות בילקוט קרא אלו הפרקים פרקי ר׳ אליעזר. נצרף עמם לשונו של הרוקח והנה לנו שלשה עדים שהפרקים שלפנינו היו ידועים בשם פרקי ר׳ אליעזר:

סא בפרקים הללו השתמשתי בכת״י פארמא (C. d. R. 1240) אשר הגעתי להעתקתו בטובו של הרב החכם בעדת פארמא מו״ה יונתן קאמיריני נ״י שהטיב עמדי להעתיקו לו, ובתשובות שאלותי אשר שאלתי לפניו כתב לי, שזה הקובץ מתחיל במדרש תנחומא ואחר סיום התנחומא נכתבה בו מיד סופר אחר רשימה משאר הספרים אשר המה באותו הקובץ. וצדד די רוססי לומר שזאת הרשימה נכתבה מבעלי הספר. ובאותה הרשימה שנסמנו בה שאר הספרים כתוב סי׳ ט׳ אליה זוטא, סי׳ י׳ פרקי ר׳ אליעזר, ועוד כתב אלי וז״ל:

סב החבור המכונה ס׳ אליה זוטא מתחיל מפרק י״ט (מספר הפרקים נסמן בשולי הדף על ידי בעל הרשימה אבל הסופר לא כתב בראש כל פו״פ כי אם מלת פרק) גם נראה לי שלא יסכים ענין הספר עם כינויו. וכמדומה לי שאינו כלל ס׳ אליהו זוטא וכי הוא חלק מס׳ פרקי ר״א הבא אחריו. ובאמת הפרקים של פר״א מתחילין כעין סופו של ס׳ אליהו זוטא וזה התחלתן ירידה הרביעית ירידה החמישית הירידה השישית:

סג והחכם הנזכר הטב לראות. שבאמת שם האמיתי של אלו הפרקים הוא פרקי ר׳ אליעזר. ובעל הרשימה עשה את רשימתו אם עפ״י דפוס ויניציאה או עפ״י אותו הכת״י שהדפיסו ממנו ביניציאה, ואין עדותו כלום שהוא עד מפי עד, והראיה הגדולה היא שמתחיל לסמן פי״ט כאשר נסמנו הפרקים ביניציאה. אמנם מאיזו סבה השלים הסופר אלה הפרקים בירידות הנזכרות ואח״כ התחיל ספר אחר באותן הירידות עצמן אין עלי כאן לחקור אחר הדבר. רק זאת עשיתי כיון שאלו פרקי הירידות קנו את מקומן בכת״י זה בסוף אלה שבעה הפרקים ונמנו פכ״ו כ״ז וכ״ח ובסופן מלת סליק. חברתים גם אני עמהם והדפסתים בשם פרקי הירידות. ותבא מהם תועלת למי שיתעסק בס׳ פדר״א:

סד עוד כתב לי הרב החכם הנזכר באגרת אחרת שהכת״י הוא משובש מאד והודיעני דרך העתקתו וז״ל. אשר נמצא הרבה בפרקים אלו ר״ת מ״נ אולי צריך לקרות שנ׳ (שנאמר) כי הסופר כתב בזה האופן מ״נ לא שי״ן ממש ולא מי״ם ממש (ותאר לי צורת האות): אמנם אני כתבתי בשבעה הפרקים שנאמר כאשר היא בדפוס. אבל בג׳ פרקי הירידות הנחתי הדבר בצורתו מ״נ. וטעמי לפי שנסמנו בב׳ קווין וא״כ ב׳ מלות הן. ועוד שאני מוצא בהעתק הזה בפ״ג שנ׳ ה׳ עוז לעמו יתן וגו׳ חזר ונגלה על בני ישראל מ״נ ואתה מרבבות קודש. ועפ״י העתקה הזאת הבדיל הסופר הזה אם כן בית ר״ת שנ׳ ובין מ״נ. ויראה שתשלום המלות הוא מאי נאמר דוגמת מאי טעמא שפירש השל״ה (בחלק תורה שבע״פ) שניקודו הוא המ״ם בשו״א והאל״ף בציר״י, כלו׳ מהיכן נאמר: עוד אני צריך להעיר שר״ת הקב״ה כתבתי אני, אבל בכת״י לא נמצא רק הק׳. ובאמת שכן נמצא בספרים קדמונים של כתבו הקב״ה רק הקדש. היינו בחול״ם הקו״ף. ונשארו עוד דוגמאות בספרי הדפוס ספרא וספרי. וכבר כתבתי אני במקום אחר שמה שאנו מנקדין בכתיבתנו הקו״ף בקמ״ץ והדל״ת בחול״ם אינו נכון שהרי בתרגום הם קודש אבריך הוא ולא קדישא בריך הוא: והנה בכת״י זה אעפ״י שהוא ג״כ משובש מאד נמצא בו למרבה נוסחאות עדיפות ממה שהן בנדפס. ובכלל נראים הדברים שסגנון שבכת״י הוא עתיק יותר מסגנון שבנדפס. ושהסופר שכתב הכת״י שעל פיו הדפיסו כבר קיטע ושינה בעיקר הנוסחאות:

סה ואחר הדברים האלה הנני לדבר בגופן של אלה הפרקים. ואומר, דבר ברור הוא שלא נתחברו אלה הפרקים בארץ ישראל, וראיה לדבר היא שבפרק א׳ הוא אומר (כפי הנוסחא הנכונה), אבל רבותינו שבא״י פותחין לו פתח ממקום אחר (ועיי״ש בהערה י״ט), אבל שנתחברו בבבל או באחת משאר מדינות קדם. לזאת ראיה מפ״ג שנמצא שם בענין דינה של גיהנם ציור נפלא שאין לו דוגמא בשאר ספרי חז״ל. נאמר שם בזה״ל. יעברו כל אומה ואומה היא ופסלה על הגשר של גיהנם ועוברין כיון שמגיעין לתוכה יהיה לפניהם כחוט ונופלין לתוך הגיהנם. ובהערותי כתבתי שם סי׳ י״ח בענין הגשר לא נודע לי דוגמא כי אם באמונת הפרסיים בתורת צאראאסטער גם נמצא בסגנון מליצותיהם דברים קרובים לסגנון סדר אליהו רבה וזוטא וזה יורה שאלקים אחד להם. ולא אזכיר מאלו המליצות רק אחת שהיא נפלאה וזרה ולא נמצא לה דמיון בשאר דברי חז״ל. והיא בפ״ז. באותה שעה נשק הקב״ה שתי ידיו ואמר עד עכשיו לא קראני אדם אדון ועליון. ועיי״ש בהערותי סי׳ ח׳ שדוגמת מליצה זו בסדר אליהו רבה פי״ח (צד ק״ג) היה הקב״ה מגפף ומנשק את ידיו וכו׳: ולא אומר בזה שנתחברו אלה הפרקים בזמן ממשלת הפרסיים, שכבר נמצא כעין ראיה שכבר משלו הישמעאלים בעת חיבורם. אמר בפ״ב בדרוש על כוס של ברכה. אברהם אומר איני מברך שיצא ממני זרע שמכעיס להקב״ה. ויצחק אומר איני מברך שיצא ממני זרע שהחריב ביתו של הקב״ה. והנה לא נתפרש בשום מקום במה הכעיס ישמעאל להקב״ה. ואנו מצאנו להיפך. לשון רש״י עה״ת בפ׳ לך לך. תקבר בשיבה טובה. בישרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו. ובפ׳ חיי שרה. ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו. הביא מב״ר מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליך את יצחק לפניו והיא שיבה טובה שנאמרה באברהם. וא״כ כל חטאו של ישמעאל היה שחשב להגדיל עצמו על יצחק אבל לא שהכעיס להקב״ה. ועל חטאו עשה תשובה שהוליך את יצחק לפניו. אבל באמת לא מישמעאל ועשו עצמם דברו כאן אלא מזרעם וכמו שדקדקו בלשונם ואמרו שיצא ממני זרע וכו׳. והזרע שיצא מיצחק החריב ביתו של הקב״ה. וא״כ על כרחנו דוגמתו בזרע שיצא מאברהם שהכעיס להקב״ה אין כוונתם אלא על המאורעות שאירעו בייסוד מלכות הישמעאלים. ואל תשיבני שהרי דרשה כזו דרש ר׳ עוירא בפסחים (קי״ט ע״ב). אמנם שם אמר בפירוש שיצא ממני ישמעאל

וכו׳ שיצא ממני עשו וכו׳. ולא מזרעם דבר אלא מהם עצמם. שלא זכו אברהם ויצחק למטה שלימה שיהיה כל זרעם זרע נבחר. ושתי דרשות שונות הם אף שנראות בהשקפה ראשונה ששוות כאחת. וכן בפ״ג אמרו. אומרים לפניו רבש״ע אתה מאיר לנו באורך. חשך זה מהו. אמר להם לבני עשו ולבני ישמעאל שנ׳ כי הנה החשך יכסה ארץ וגו׳. והנה לא אמרו סתם לאומות העולם. וע״כ דברו בענין שנתייחדו בהם בני עשו ובני ישמעאל. גם דקדקו בלשונם והקדימו בני עשו לבני ישמעאל לפי שדברו על ענין שקדמו בו בני עשו לבני ישמעאל. וכל זה יורה שדרשות אלו נאמרו אחר שפשטה מלכות ישמעאל בעולם. וחלקו בני עשו ובני ישמעאל על היהדות ותורת משה: אבל השתמש הדורש הזה בהגדות עתיקות, ואין רצוני לומר בזה שנמצאו בו מאמרים שנמצאו בגמרות ובמדרשים כיוצא באלה. שעל דברים כאלה ישיב המשיב. מאן מוכח. שמא היא ברייתא עתיקה וממנה לוקחו. אבל מה שאכוון הוא על מה שמזכיר בפירוש שהן הגדות עתיקות. וסגנונו לומר באלה אמרו, ד״מ בפ״א. אמרו כשהיה יעקב ועשו במעי אמן וכו׳. בפ״ו אמרו עליו על משה רבינו וכו׳. אמרו עליו על שמשון בן מנוח וכו׳. אמרו על אחאב מלך ישראל וכו׳, ובפ״ז אמרו עליו על אברהם אבינו וכו׳:

סו ושמות החכמים שהוזכרו באלו הפרקים הם. בפ״א רבותינו שבא״י. בפ״ד רבי אליעזר בן יעקב. ר׳ נהוראי, ר׳ שמעון בן חלפתא, ר׳ יהושע בן קרחה, תלמיד אחד מתלמידי ר׳ עקיבא. בפ״ה שאלה ששאל קיסר את ר׳ יהושע בן קרחה, ויש להעיר בזה שבכל דוגמאות הסיפור גרסו ר׳ יהושע בן חנניה. ואולי נשתרבב כאן להמעתיק בן קרחה מפרק שלפני זה באשגירת דמיונו. בפ״ו ר׳ יוחנן, היה בוכה ר׳ יוחנן (בן זכאי), בפ״ז דרש ר׳ יוסי (עיי״ש בהערה), ר׳ אליעזר בנו של ריה״ג:

סז אולם בכל זאת לא נדע מי חבר אלו הדרושים. והנה סגנונם שאלו תלמידיו את ר״א, אמרו לו תלמידיו לר״א, אמר להם ר״א לתלמידיו, הוא סגנון שנמצאהו בברייתות. בברכות כ״ה ע״ב. ת״ר כשחלה ר״א נכנסו תלמידיו לבקרו, אמרו לו רבינו למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העוה״ב וכו׳. וזהו סגנון דומה בענינו לסגנון שלפנינו. וסתם שאלו את ר״א ביומא ס״ו ע״ב וביבמות ע״ח ע״ב ובקידושין ל״ב ע״א. ומקורן של אלו הברייתות המפוזרות שנזכרו גם בתוספתא אינם נודעים לנו. אם הם מפי השמועה או שהיה לקדמונים ספר מיוחד מבית מדרשו של ר״א. שנקבצו בו הדברים שבין ר״א ותלמידיו. ברם פעם אחת נמצא בקידושין ל״א ע״א א״ר יהודה אמר שמואל שאלו את ר״א וכו׳ אשר מזה יראה שמפי המסורת אמרו, והנה כבר אפשר שאיזה דורש היו לו עפ״י המסורת אלו השבעה דברים בין ר״א ותלמידיו שנזכרו בשעה פרקים שלפנינו והרחיבן הדורש הזה לדרושים שלמים, וכעין ראיה לזה היא שבפ״א הוא מזכיר שרבותינו בארץ ישראל פתחו להם פיתחא ממקום אחר:

סח אמנם יותר מסתבר לי שאין הדברים אלא סגנון משל, ולבאר הענין ארחיב הדבר קצת. וממרחק אביא לי אבן פנה לבנין זה. גרסינן בב״ב ט״ו ע״א יתיב ההוא מרבנן קמיה דר׳ שמואל בר נחמני (והוא נודע לנו ממסכת שבת נ״ה ע״ב וכו׳ שאמר על כמה סיפורי המקראות שמי שלקחם כפשוטן אינו אלא טועה, והלך בזה בשיטתו של ר׳ יוסי שנזכר שם נ״ו ע״ב שאמר מקיש ראשונים לאחרונים מה אחרונים לא עשו ותלה בהן לשבח אף ראשונים לא עשו ותלה בהן לגנאי. וכעין שנאמר בסדר אליהו רבה פי״ח צד ק״ז מיכן אמרו כל שאתה יכול לתלות ברשע תליהו. והוא ר׳ יוסי שאמר דברים נפלאים יותר על המקראות, שמעולם לא היו ולא אירעו כפשוטן עיי׳ מכילתא יתרו בחדש פ״ד בד״ה וירד ה׳ על הר סיני) ויתיב וקאמר איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה (פרש״י ללמוד מנו תשובות למקטרגים על מדת הדין ושאין אדם נתפס על צערו) וכו׳. והוא דעתיה דריש לקיש בבראשית רבה סוף פ׳ וירא. והנה על כרחם לא יכחישו אלה החכמים הוויתו ומציאותו של איוב בעולם שהרי יחזקאל הנביא מעיד על מציאותו. שנאמר (שם י״ד י״ד) והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב וגו׳. והכפיל הדברים ונח ודניאל ואיוב בתוכה וגו׳ (שם כ׳). אבל הדברים הם כמו שאמרו בב״ר שם. מחלפיה שיטתיה דריש לקיש דתמן אמר ריש לקיש בשם בר קפרא בימי אברהם או בזמן אחר. כפי הדעות שנאמרו עליו, אבל ספר איוב הוא משל שתלו בו הכתובים. וריש לקיש לא מעצמו אמר כן אלא בשיטת רבו ר׳ יוחנן אמרו שאמר איוב מעולה גולה היה וישראלי היה ומדרשו בטבריה. ומלות וישראלי היה אינם אלא הוספת מגליון ועיקר הנוסחא כמי שהוא בגמרא בב״ב שם. ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר דאמרי תרווייהו איוב מעולה גולה היה ובית מדרשו בטבריה היה. ובלי ספק שר׳ יוחנן ותלמידיו ריש לקיש ור׳ אלעזר מפי המסורת אמרו דבר זה. ולא דברה המסורת על הוויתו ומציאותו של איוב עצמו כי אם על ספרו של איוב. והשמיעונו דבר גדול שהכותב ספר איוב היה חכם מעולי הגולה ובית מדרשו הוה בטבריה ולקח לו את איוב שהיה נודע בצדקתו למשל ללמוד ממנו: וכמו כן עשה הדורש הזה לפי ששנו בברייתא שאמרו לו תלמידיו לר״א רבינו למדנו אורחות חיים וכו׳. לקח לו את ר״א ותלמידיו למשל ושם דבריו בפיהם. ולדעתי דברי טעם הם, והדברים הם מפתח גדול לכמה ענינים להבין אותם על בורים:

סט וענין אלו הפרקים הם.

ע בפ״א יבאר שהשם ית׳ ינקום בעצמו מאדום. שחלקו יעקב ועשו במעי אמן עשו נטל העוה״ז ויעקב העוה״ב. כשמלאכי שרת מבקשין את הקב״ה לומר שירה לפניו אינן מוצאין אותו עד שרואין שהוא בא מאדום. ושהקב״ה נוטל עונותיהן של ישראל ונותנן על עשו שהוא שונאו, והוא מנחם את

ציון שמוסר את זרע עשו ביד ישראל:

עא בפ״ב יבאר שאין בריה יכולה להנצל מיום הדין, שהקב״ה נפרע בעצמו מכל אומה שמצערת את ישראל, ולעתיד לבא הכל נדונין לפניו שמים וארץ וכל צבאם ומלאכי השרת והאבות. ומחריב את כל העולם ואח״כ מחדש את העולם ומחיה המתים, ומגלה לעתיד לבא טעמי תורה וזרובבל עומד לפניו כמתורגמן, וסעודת הצדיקים בג״ע ומי שיברך כוס של ברכה, והרשעים עונים אמן מתוך הגיהינום:

עב בפ״ג יבאר שהשמחה תהיה באורו שלה קב״ה ולא באורה של ירושלים. אין מקור חיים אלא תורה, אור שברא הקב״ה ביום הראשון גנזו, לע״ל מביא הקב״ה אליהו ומשיח וצלוחית של שמן בידיהם ומקבצין את כל ישראל ומוליכין את או״ה אל עמק יהושפט, כל אומה ואומה ופסלה עוברת על גשר של גיהנם, והגשר נעשה כחוט ונופלין לגיהנם, האבות מעידין ישראל שהם עמו ית׳ והוא אלהיהם ושקדשו את השם פעמים בכל יום תמיד. ומוסיף הקב״ה אור שגנז על אור החמה והלבנה, ומכסה בני עשו אבני ישמעאל בחשך. ומביא כוס תנחומין לישראל ומלביש את ציון עוזה:

עג בפ״ד יבאר ענין בעלי תשובה, הקב״ה יושב על כסא כבודו וידיו פרושות מתחת כנפי החיות לקבל שבים, גדולה תשובה יותר מן התפלה, רחב הזונה נתקבלה בתשובה ויצאו ממנה כהנים ונביאים, גדולה תשובה מן הצדקה, תשובה מרפאת מעונות, עשרת ימים מר״ה עד יוה״כ כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם וכנגד עשרת הדברות, גרון יש בו לשבח ויש בו לגנאי, לא נברא שופר אלא לטובה, התורה ניתנה בשופר וחומת יריחו נפלה בשופר ובשופר עתיד לתקוע בשעה שמגלה את משיח ובשעה שמכנס את הגליות, מעשה בתלמידו של ר׳ עקיבא וזונה אחת שעשו תשובה ויצא בת קול ששניהם מזומנים לעוה״ב, ואין לך מדה טובה יותר מהתשובה:

עד בפ״ה יבאר קבלת התשובה של ישראל שזוכין לנשיאות פנים, שאלת הקיסר לר׳ יהושע איך כל דרכיו ית׳ משפט והלא נולדים סומין חרשים ממעי אמן, ותשובת ר״י ע״ז ע״י סיפור מסומא אחד איך נגלו להקב״ה מעשיו של אדם קודם שנברא, סדר סליחה שלימד הקב״ה למשה:

עה בפ״ו יבאר שאל יבטח אדם בעושר בחכמה ובגבורה, ושאין אדם מעולה מבהמה כלום, באיזה דברים האדם גרוע מבהמה, בהמה שמתה יש לה מנוח אבל האדם מעמידין אותו לדין, מעשה בר׳ יוחנן שהיה בוכה בשעת פטירתו, חכמתו של משה לא עמדה לו בשעת פטירתו, יספר מה שאמרו על גבורתו של שמשון ומה שאמרו על עשרו של אחאב מלך ישראל ולא עמדו להם בשעת פטירתן, אבל יתהלל האדם בכתרה של תורה:

עו בפ״ז יבאר שבחו של אברהם אבינו שהודיע שמו של הקב״ה וקראו אדון ועליון, הקב״ה מחבב את ישראל יותר ממלאכי השרת שאין אומרים שירה עד שיאמרו ישראל. ויספר מה שאירע לאברהם שפקדו תרח אביו למכור אלוהות בשוק והוא בטל ע״ז מן העולם ואיך גזר עליו נמרוד לשריפה, ושנפלו המלאכים עוזה ועוזי ועזאל מקדושתן וחטאו בבנות האדם:

נספחים לסדר אליהו זוטא · פרקי דרך ארץ

א ר״ש בן יוחאי אומר מאי דכתיב (קהלת ז׳:י״ט) החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר וכי עשרה שליטים הם בעיר והלא אין בעיר אלא שליט אחד ומה ת״ל מעשרה שליטים אלא כל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה ועוסק בתורה לשם שמים ועושה תשובה ומעשים טובים הוא ניצול מן עשרה דברים קשים המחייבים את האדם ואלו הן שתי עינים שתי אזנים שתי ידים שתי רגלים ופיו וגופו. עיניו שהוא רואה בהם ממון שאינו שלו שכך שנו חכמים במשנה אל תתן עיניך בממון שאינו שלך שהן שוקעות בארץ אפי׳ אם הם בשערי רקיע. שתי אזנים שהוא שומע בהן דברים בטלים (נ״י שכך שנו חכמים במשנה אל תשמיע לאזניך דברים בטלים) מפני שהן נכוין תחלה קודם לשאר אברים. שתי ידים ושתי רגלים שהוא הולך וגונב וגוזל וחומס בהן שכך שנו חכמים לעולם יהא אדם הולך אל בית המדרש ויהא קורא ושונה ויעשה בידו צדקות כל ימיו ויהיה מאכיל לרעבים ויהיה משקה הצמאים ויהיה מלביש ערומים וילך ויפדה שבוים ואפי׳ אם אדם עושה כל זאת אינו מספיק להבל היוצא מפיו אפילו שעה אחת שנאמר (קהלת ו׳:ז׳) כל עמל האדם לפיהו. ופיו וגופו שהוא חוטא בהם. ועוד דבר אחר אמר רבי שמעון בן יוחאי כל הנותן דברי תורה על לבו מעבירין ממנו עוד עשרה דברים קשים א׳ הרהורי עבירה ב׳ הרהורי חרב ג׳ הרהורי מלכות ד׳ הרהורי שטות ה׳ הרהורי יצר הרע ו׳ הרהורי זנות ז׳ הרהורי אשה רעה ח׳ הרהורי ע״ז ט׳ הרהורי עול בשר ודם י׳ הרהורי דברים בטלים שנאמר (דברים כ״ח:מ״ז-מ״ח) תחת אשר לא עבדת את ה׳ אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך (נ״י תחת אשר לא עבדתני באהבה תעבדני באיבה תחת אשר לא עבדתני בשמחה מרוב כל תעבדני ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל ברעב כיצד וכו׳) אשר ישלחנו ה׳ בך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל ונתן עול ברזל על צוארך עד השמידו אותך. ברעב כיצד בזמן שאדם עני מבקש מן העשיר טיפה של שכר לשתות או מבקש ממנו טיפה של חומץ ואין העשיר מוציאו אל העני ונותן לו אז העכו״ם באים אחר כך עליו

ומבקשים ממנו יין המשובח שבמדינות. בעירום ובחוסר כל כיצד בזמן שאדם עני מבקש מן העשיר חלוק של פשתן או של צמר ללבוש ואין העשיר מוציאו אל העני ונותן לו אז העכו״ם באים אח״כ עליו ומבקשים ממנו השירים המופלאים מכאן אמרו כל מי שמבקשים ממנו מלח או חומץ ואומר שאין לו מלח או חומץ בתוך ביתו ויש לו קללה זו מקללין אותו בני אדם. ד״א בחוסר כל בלא סיכה בשמן הטוב ובלא נר שנאמר (איכה ג׳:י״ז) ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה ותזנח משלום נפשי רבי אליעזר בן יעקב אומר זו הדלקת הנר בשבת נשיתי טובה רבי יהושע אומר זו בית המרחץ רבי יוחנן אומר זו רחיצת ידים ורגלים בחמין בערב שבת אמר רב יהודה אמר רב כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אלעאי בערב שבת היו מביאין עריבה מלאה חמין ורוחץ פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין המצויצין ודומה למלאך ה׳ צבאות רבי יצחק נפחא אומר זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמיד חכם ר״ע אומר זו אשה נאה ודירה נאה וכלים נאים רבי נחמיה אומר זו פת נקיה ורבי יהודה אומר זו כל צרכו של אדם רבי אומר מאן דלא משי רגלי דרבא משי רגלי דסוסיא ומאן דלא משמש כלפי רבוותא משמש כלפי בירא. ובמה קונה אדם את אביו שבשמים רבי אליעזר בן יעקב אומר קונהו בת״ת ומעשים טובים והקב״ה מקנהו לאדם העוה״ז והעוה״ב ובמה הקב״ה קונה את האדם מתוך האהבה ומתוך היראה ומתוך ענוה ומתוך שפל רוח ומתוך רחמים ומתוך שלום ומתוך מרבה בישיבה ומתוך דיבוק חברים ומתוך פלפול התלמידים ומתוך לאו לאו ומתוך הן הן ומתוך עמל בתורה ומתוך דרך ארץ. תלמיד חכם ומלך ת״ח קודם למלך לפי שאם המלך מת כל ישראל ראויין למלכות ר״ש אומר כל ישראל בני מלכים הן אבל ת״ח שמת ולא הניח תמורתו ראוי לכל ישראל להתאנח עליו לעולם ולעולמי עולמים מכאן אמרו אם ראית ת״ח (נ״א אפי׳) חגרהו על מתניך ואם ראית ע״ה חסיד אל תדור בשכונתו שכן כתיב (ישעיהו ס״ו:ה׳) שמעו דבר ה׳ החרדים אל דברו אמרו אחיכם שונאיכם מנדיכם למען שמי יכבד ה׳ ונראה בשמחתכם והם יבושו. מכאן אמרו גדולה השנאה ששונאים עמי הארץ את התלמידי חכמים יותר מהשנאה ששונאים העכו״ם את ישראל שנאמר החרדים אל דברי הבוזים את דברו לא נאמר אלא החרדים אל דברו אלו התלמידי חכמים אמרו אחיכם שונאיכם מנדיכם אלו עמי הארץ. ד״א אחיכם אלו בעלי מקרא שונאיכם אלו בעלי משנה שהן שונאים לבעלי התלמוד מנדיכם אלו בעלי התלמוד המלמדים עם התינוקות. דבר אחר מנדיכם אלו עמי הארץ שאינן קורין ואינן שונין ואם הם קורין ושונין אין בהם דעת ואסור לכבדן והמכבדן מוריש את הגיהנם לעצמו: לעולם הוי דן את כל האדם לכף זכות ואל תכריעו לכף חובה ואם למדת מן האדם שנים ושלשה פרקים התיירא ממנו כאיש שהוא מתיירא מן השמים. לעולם יקנה אדם חבר לעצמו ויאכל עמו כדי שיקרא עמו וישנה עמו ויגלה לו סתרי תורה וסתרי דרך ארץ שנאמר (במדבר כ״ז:י״ח) ויאמר ה׳ אל משה קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו. קח לך איש גברתן וענוותן כמוך. מאי קח לך אלא ללמדך שאין חבר נקנה אלא בלקיחה ואין חבר נקנה אלא בדמים והדן את חבירו לכף זכות גם מן השמים דנין אותו לזכות. מעשה באדם אחד שירד מגליל עליון לעשות מלאכה אצל בעל הבית אחד בדרום אמרו עליו על אותו בעל הבית שאע״פ שלא קרא ולא שנה מ״מ היה אחד מאנשי מעשים טובים והיה מטפל אותו האיש א״ע עם אותו בעה״ב ועשה אצלו מלאכה כל ימות השנה עד שהגיע ערב יום הכפורים כיון שהגיע ערב יוה״כ א״ל אותו האיש לבעל הבית שלו תן לי שכרי שאלך לביתי ואפרנס את בני ביתי א״ל אין לי מעות שאתן לך והיה רואה תבואה בתוך ביתו וא״ל תן לי תבואה א״ל אין לי תבואה והיה רואה בהמה בתוך ביתו וא״ל תן לי בהמה ואמר לו אין לי בהמה מה עשה אותו הפועל נטל את כליו והפשיל לאחוריו והלך לביתו בפחי נפש ולא נטל כלום. כיון שעבר יוה״כ ושמונת ימי החג עמד אותו בעל הבית וטען עמו שלשה חמורים אחד של מאכל ואחד של משקה ואחד של תבואה והלך וסבב מעיר לעיר עד שהגיע לביתו של אותו הפועל הניח לפניהם ואכלו ושתו יחד ולאחר שאכלו ושתו נטל שכרו והניחו בידו. א״ל בבקשה ממך אמור לי כשבקשת שכרך וראית מעות בידי ואמרתי לך אין לי מעות במה חשדתני א״ל אמרתי בלבי שמא שדות וכרמים נזדמנו לך ליקח בהן וא״ל כשבקשת ממני בהמה ואמרתי אין לי בהמה וראית בהמות בביתי במה חשדתני א״ל אמרתי שמא אינן מעושרות הן א״ל כשבקשת ממני תבואה ואמרתי לך אין לי תבואה וראית תבואה בביתי במה חשדתני א״ל אמרתי שמא הקדשת כל נכסיך לשמים. א״ל העבודה כך היה שנדרתי כל נכסי לשמים מפני הורקנוס בני כדי שיעסוק בתורה עד שבאתי אל החכמים והתירו לי את נדרי שכל המאחר נדרו יותר מג׳ רגלים שוב אין נזקקין לו לפי שהוא נוהג בהן כדרך שהוא נוהג בהיתר דברי ר״א אמר ר׳ יוסי בד״א בנדר מרובה אבל בנדר מועט דיו ל׳ יום. מעשה ברבי יהושע שהיה מהלך בשוק של בבל והיו תלמידיו הולכין אחריו וראה למטרוניתא סלק את תפיליו ונתנן להם לתלמידיו ונכנס עם המטרונה לתוך ביתה ונעל הדלת בפניהם וכשיצא רחץ והניח תפליו ואמר לתלמידיו בני כשהלכתי אחר המטרונה הזאת לביתה ונעלתי הדלת בפניכם במה חשדתוני אמרו לו אמרנו שמא דבר מלכות יש בינו לבינה. א״ל כשסלקתי את התפילין ונתתי אותם לכם במה חשדתוני אמרו לו אמרנו שמא סבר רבי דברי קדושה אין נכנסין למקום הטינופת. ואמר להם כשיצאתי ורחצתי את גופי במה חשדתוני אמרו לו אמרנו שמא רוק (תפל) ניתז מפיה ונפל על בגדי רבי. אמר להם העבודה כך היה וכשם שדנתוני לכף זכות כך הקב״ה ידין אתכם לכף זכות. מעשה בחסיד אחד שפדה ריבה אחת בת ישראל ובמלון השכיבה תחת מרגלותיו למחר ירד וטבל ושנה לתלמידיו אמר להם לתלמידיו בשעה שהשכבתיה תחת מרגלותי במה חשדתוני אמרו לו אמרנו שמא יש בנו תלמיד שאינו בדוק לרבי. אמר להם בשעה שירדתי וטבלתי במה חשדתוני אמרו לו אמרנו שמא מפני טורח הדרך אירע קרי לרבי אמר

להם העבודה כך היה וכשם שדנתוני לכף זכות המקום ידין אתכם לכף זכות. תנא ר״א בן יעקב מיום שחרב בית חמדתנו שרו חכימיא למהוי כספריא וספריא כדורשיא ודורשיא כתלמידיא ותלמידיא כעמא דארעא ועמא דארעא אזלו ומנוולו ואין דורש ואין מבקש ועל מי לנו להשען על אבינו שבשמים. ר׳ ישמעאל בן אלישע אומר מה שיוכל האדם ללמוד בעשרה שנים יכול הוא לשכחה בשתי שנים הא כיצד אם אדם יושב ששה חדשים בטל ואינו שונה הוא אומר על הטהור טמא ועל הטמא טהור ואם הוא יושב י״ב חדשים בטל ואינו שונה הוא מחליף את דברי חכמים של זה בזה ואם הוא יושב י״ח חודש בטל ואינו שונה הוא משכח ראשי הפרקים ואם הוא יושב כ״ד חודש בטל ואינו שונה מאבד ומשכח אפילו ראשי מסכתותיו ולבסוף הוא יושב ודומם. ומתוך שהוא אומר על טהור טמא ועל טמא טהור ומחליף דברי חכמים של זה בזה ומשכח ראשי הפרקים ומאבד ראשי המסכתות עליו אמר שלמה (משלי כ״ד:ל׳-ל״א) על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. על שדה איש עצל עברתי זהו שיושב בטל ואינו שונה ועל כרם אדם חסר לב זהו שדעתו גסה עליו במשנתו והנה עלה כלו קמשונים סוף שהוא מבקש דבר ממשנתו ואינו מוצא כסו פניו חרולים סוף שהוא מתבייש וגדר אבניו נהרסה סוף שאינו רואה סימן ברכה לעולם. וכל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה ואינו נושא ונותן באמונה עליו היה ר׳ יהושע שונה חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושים והתנאין הרי אלו מבלי עולם והלא התנאין אינן אלא מיישבי העולם הן אלא כל המורה הלכה מתוך משנתו זהו מבלי עולם הגרע והבלן והבורסקי אין מעמידין מהם לא מלך ולא נשיא ולא כ״ג ואין מוסרין להם דבר שיש בו שררה לרבים ואין מעמידין מהן אפוטרופסין ליתומים ר׳ יוסי אומר פסולין לעדות הם רשב״ג אומר אין נושאין מהם נשים לכהונה: ארבע פרוטות אין בהם סימן ברכה לעולם ואלו הן שכר כותבין. שכר מתורגמין. והמעות הבאות ממדינת הים. והנושא אשה לשם ממון. יש שנושא אשה לשם שמים ויש שנושא אשה לשם זנות ויש שנושא אשה לשם גדולה ויש שנושא אשה לשם ממון. הנושא אשה לשם ממון עליו הכתוב אומר (הושע ה׳:ז׳) בה׳ בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם חודש נכנס וחודש יוצא והממון כלה. והנושא אשה לשם זנות עליו הכתוב אומר (שם ד) ואכלו ולא ישבעו הזנו ולא יפרוצו כי את ה׳ עזבו לשמור. והנושא אשה לשם גדולה לסוף מעמידין עליו מאותה המשפחה למעט זרעו אחריו. והנושא אשה לשם שמים עליו הכתוב אומר (דברים כה) ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך שגר אלפיך ועשתרות צאנך ברוך טנאך ומשארתך ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך ולא עוד אלא שמוציאין ממנו בנים זכרים שמרבין תורה ומצות בישראל ומושיעין את ישראל בעת צרתם. רבי אליעזר אומר מט״ו באב ולהלן תשש כחה של חמה וגברה כחה של לבנה ואין כורתין עצים למערכה מפני שאינם יבשים ומאן דמוסיף באורייתא מוסיפין לו חיים ומאן דלא מוסיף תקבריה אמיה. רבי אליעזר אומר בזמן שהחמה לוקה הוא סימן רע לעכו״ם ובזמן שהלבנה לוקה הוא סימן רע לשונאיהם של ישראל מפני שישראל מונין ללבנה והעכו״ם מונין לחמה ואם לקתה החמה במזרח סימן רע ליושבי מזרח ואם לקתה במערב סימן רע ליושבי מערב ואם לקתה באמצע הרקיע סימן רע לכל העולם כולו ואם פניה של חמה דומה לדם חרב בא לעולם ואם דומה לשק רעב בא לעולם ואם דומה לזה ולזה חצי חרב וחצי רעב משתלחין על העולם ואם לקתה החמה בכניסתה פורעניות שוהה לבא ואם לקתה ביציאתה פורעניות ממהרת לבא וי״א חילוף הדברים ואין לך כל אומה ואומה שהיא לוקה שאין אלקיה לוקה עמה שנאמר (שמות י״ב:י״ב) והכיתי כל בכור בארץ מצרים וגו׳ ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים. ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אינן מתייראין מכל אלו שנאמר (ירמיהו י׳:ב׳) כה אמר ה׳ אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה גוים יחתו אבל ישראל לא יחתו ועוד אמר ר״א בן פרטא אם לקתה החמה בחצי חודש אז הדגים פרים ורבים בים והפירות מתחדשין באילנות ואם לקתה הלבנה בחצי חודש מרחשוון אז חרב ורעב ודבר בא לעולם וצרות רבות וגזירות רעות מתחדשין. אמרו חכמים שבוע שבן דוד בא בו שנה הראשונה מתקיים המקרא זה (עמוס ד׳:ז׳) והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש. שנה שניה חצי רעב משתלחין. שלישית רעב גדול ומתים אנשים נשים וטף והחסידים ואנשי מעשה והתורה משתכחת מלומדיה (נ״י מישראל). רביעית שובע ואינו שובע. חמישית שובע גדול יהיה ואוכלין ושותין ושמחין הבריות והתורה חוזרת על לומדיה. בששית קולות. ובשביעית מלחמות ובמוצאי שביעית בן דוד בא אמר רב יוסף הא כמה שביעיות דהוה כן ולא אתא א״ל אביי בששית קולות ובשביעית מלחמות מי הוה ועוד כסדרן מי הוה: א״ר יהודה מהו דכתיב (תהילים פ״ט:נ״ב) אשר חרפו אויביך ה׳ אשר חרפו עקבות משיחך. דור שבן דוד בא בו בית הועד יהיה לזנות והגליל יחרב והגולן ישתומם ואנשי גולן יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו וחכמת הסופרים תסרח ויראי חטא ימאסון ופני הדור כפני הכלב והאמת תהא נעדרת שנאמר (ישעיהו נ״ט:ט״ו) ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל מאי ותהי האמת נעדרת אמר ר׳ ינאי מלמד שנעשית עדרים עדרים והולכת לה. ומאי וסר מרע משתולל אמרו דבי רב שילא כל מי שסר מרע משתולל על הבריות. א״ר יוחנן דור שבן דוד בא בו תלמידי חכמים מתמעטין והשאר בריות עיניהם כלות ביגון ואנחה וצרות רבות וגזירות קשות מתחדשות עד שהראשונה פקודה השניה ממהרת לבא. רבי נהוראי אומר דור שבן דוד בא בו הנערים ילבינו את הזקנים והזקנים יעמדו לפני הנערים ובת קמה באמה וכלה בחמותה ופני הדור כפני הבלב ואין הבן מתבייש מאביו. רבי נחמיה אומר דור שבן דוד בא בו עניות תרבה והיוקר יעות הגפן יתן פריו והיין ביוקר וכל

העכו״ם כולן יתהפכו למינות ואין תוכחות אמר רבא מאי קרא שנאמר (ויקרא י״ג:י״ג) כולו הפך לבן טהור הוא. א״ר יוחנן אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב בדור שכולו זכאי מנא לן שנאמר (ישעיהו ס׳:כ״א) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ בדור שכולו חייב מנא לן שנאמר (שם נט) וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו וכתיב (שם מח) למעני למעני אעשה כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן. ר״א בן יעקב אומר יושבי כפרים כיושבי קברים וחייהם אינם חיים וממונם אינם ממון ונשיהם ובניהם אינן שלהם ועל בנותיהן הכתוב אומר (דברים כ״ז:כ״א) ארור שוכב עם כל בהמה ר״י בן קסמא אומר טב תרתי מתלתא אוי לה לינקותא דאזלה ולא מהדרה. שמואל הקטן אומר (משלי כ״ד:י״ז-י״ח) בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה׳ ורע בעיניו והשיב מעליו אפו הוא היה אומר לא תדחל עם דלא דחיל לא תבכה עם דלא בכי ולא תבצי עם דלא בצי ולא תבהית עם דלא בהית ולא תגחיך עם דלא גחיך שמא תחשב שוטה ותמצא שאתה הבאת את עצמך לידי שטות. יוחנן בן פנחס אומר הכא אמרי תבליתא דבבל שוניא ושרצונא ואקח אבל סלא ושירצא תבליתא דהבלא ימא ר״ע אומר אף אקרוקיא. כל עיר שאין בה עשרה דברים אין תלמידי חכמים רשאין לישב בתוכה ואלו הן. א׳ בית הכנסת. ב׳ בית הכסא. ג׳ בית המרחץ. ד׳ בית מלמדי תינוקות. ה׳ בית דין מכין ועונשין. ו׳ קופה של צדקה. ז׳ קופה של בשמים. ח׳ קופה של תמחוי. ט׳ כל מיני ירק. י׳ פירות. ר״ע מוסיף אף כל מיני פירות שכל מיני פירות מאירין את העינים: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה אמרו עתידה תורה שתשתכח מישראל (נ״י יבא שיבקש דבר מקרא ולא ימצא דבר מצוה ולא ימצא שנאמר ישוטטו וכו׳) שנאמר הנה ימים באים נאם אדני ה׳ והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה׳ ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש דבר ה׳ ולא ימצאו דבר ה׳ זו הלכה דבר ה׳ זה הקץ דבר ה׳ זו הנבואה. ומאי ישוטטו לבקש את דבר ה׳ אמרו עתידה אשה שתטול ככר של תרומה שנגע בה שרץ בידיה ותחזור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לידע אם טמאה היא ואם טהורה היא ואין מבין והא כתיב ביה בהדיא (ויקרא י״א:כ״ט) וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ וגו׳ כל הנוגע בהם וגו׳ מכל האוכל אשר יאכל אשר יבא עליו מים יטמא אלא לידע אם ראשונה היא אם שניה היא ואין מבין הא נמי מתניתין היא השרץ שנמצא בתנור הפת שבתוכו שניה שהתנור הוא תחלה אלא משום שהתנור הוא תחלה מספקא להו מאי דאמר רב אדא בר אהבה לרבא וחזייה לתנורא כמאן דמליא טומאה ותהוי הככר ראשונה וא״ל לא אמרינן הכא לחזייה וכו׳ דתניא יכול יהיו כל הכלים מיטמאין מאויר כלי חרס ת״ל (שם) וכל כלי חרש אשר יפול מהם אל תוכו כל אשר בתוכו יטמא מכל האוכל אשר יאכל אוכלין ומשקין מיטמאין מאויר כלי חרס ואין כל הכלים מיטמאין מאויר כלי חרס. רשב״י אומר ח״ו שתשתכח תורה מישראל שנאמר (דברים ל״א:כ״א) כי לא תשכח מפי זרעו אלא מה אני מקיים ישוטטו לבקש וגו׳ אלא שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד אלא איש פלוני אוסר ואיש פלוני מתיר איש פלוני מטמא ואיש פלוני מטהר ר״א אומר כופין ללויה ששכר לויה אין לה שיעור שנאמר (שופטים א׳:כ״ד) ויראו השומרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד וירא את מבוא העיר ויכו את העיר לפי חרב ואת האיש ואת כל משפחתו שלחו ומה שכר נטל אותו האיש מה דכתיב בתריה וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז הוא שמה עד היום הזה היא לוז שצובעין בה תכלת לכל ישראל ולא עוד אלא שעלה עליה סנחרב ולא בלבלה ונבוכדנצר ולא החריבה ואפילו המלאך המות אין לו רשות לעבור בתוכה אלא הזקנים והזקנות שבה בזמן שדעתן קצה עליהן מוציאין אותן חוץ לחומה והן מתין. והלא הדברים ק״ו ומה אדם זה שלא הלך ברגליו ולא דבר בפיו אלא רק באצבעו הראה להם גרם לו ולזרעו ולכל משפחתו הצלה עד סוף כל הדורות המלוה ת״ח מעיר לעיר ומכרך לכרך וממדינה למדינה ומהלך ברגליו ומדבר בפיו על אחת כמה וכמה שיטול שכרו מלפני הקב״ה. אמר רבי יהושע בן לוי כל המהלך בדרך ואין לו לויה יעסוק בתורה שנאמר (משלי א׳:ט׳) כי לויית חן הם לראשך וגו׳. ואמר ריב״ל בשביל ארבע אמות שלוה פרעה לאברהם נשתעבד בבניו ארבע מאות שנה א״ר יהודה אמר רב כל המלוה את חבירו אפילו ארבע אמות שוב אינו ניזוק. רבינא אלוי׳ לרבה בר יצחק ארבע אמות בעיר מטא היזקא לידו וניצל הרב לתלמיד עד (טז) עיבורה של עיר חבר לחבר עד תחום שבת תלמיד לרב אין לו שיעור וכמה אמר רב ששת עד פרסה ולא אמרן אלא לרבו שאינו מובהק אבל לרבו מובהק עד שלש פרסאות

ב רבי אליעזר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו נקרא ריע אהוב אוהב את המקום אוהב את הבריות משמח את המקום משמח את הבריות ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן ומרחקתו מן החטא ומביאתו לידי זכות ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה שנאמר (משלי ח׳:י״ד) לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין ומגלין לו סודות מן השמים ורזי תורה ונעשה כמעין המתגבר והולך וכנהר שאינו פוסק והוה צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים. אריב״ל בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להן לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה הרי זה נקרא נזוף שנאמר (שם יא) נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם ואומר (שמות ל״ב:ט״ז) והלוחות מעשה אלקים המה והמכתב מכתב אלקים הוא חרות על הלחות אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה וכל מי שעוסק בתורה הרי זה מתעלה שנאמר (במדבר כ״א:י״ח-י״ט)

וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות. הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דיבור אחד או אפילו אות אחת הוא צריך לנהוג בו כבוד שכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו שנאמר (תהילים נ״ה:י״ד) ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי והלא הדברים קל וחומר ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דיבור אחד או אפילו אות אחת על אחת כמה וכמה שהוא צריך לנהוג בו כבוד. ואין כבוד אלא תורה שנאמר (משלי ג׳:ל״ה) כבוד חכמים ינחלו ואומר ותמימים ינחלו טוב ואין טוב אלא תורה שנאמר (שם ד) כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו. כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל ואם אתה עושה כן אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. אל תבקש גדולה לעצמך ואל תחמוד כבוד. יותר מלמודך עשה ואל תתאוה לשלחנם של מלכים ששלחנך גדול משלחנם וכתרך גדול מכתרם ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך: גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות שהמלכות נקנית בשלשים מעלות והכהונה בעשרים וארבעה והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים ואלו הן. א׳ בתלמוד. ב׳ בשמיעת האוזן. ג׳ בעריכת שפתים. ד׳ בבינת הלב. ה׳ בשכלת הלב. ו׳ באימה וביראה. ז׳ בענוה. ח׳ בשמחה. ט׳ בשימוש חכמים. י׳ בדבוק חכמים. י״א בפלפול התלמידים. י״ב בישיבה. י״ג במקרא ובמשנה. י״ד במיעוט דרך ארץ. ט״ו במיעוט שינה. ט״ז במיעוט שיחה ושחוק. י״ז במיעוט תענוג ודרך ארץ. י״ח בארך אפים. י״ט בלב טוב. כ׳ באמונת חכמים. כ״א בקבלת היסורין. כ״ב המכיר את מקומו. כ״ג השמח בחלקו. כ״ד העושה סייג לדבריו. כ״ה ואינו מחזיק טובה לעצמו. כ״ו אהוב. כ״ז אוהב את המקום אוהב את הבריות. כ״ח משמח את המקום משמח את הבריות. כ״ט אוהב את הצדקות. ל׳ אוהב את התוכחות. ל״א אוהב את המישרים. ל״ב ומתרחק מן הכבוד. ל״ג ואינו רודף אחר הכבוד. ל״ד ואינו מגיס לבו בלמודו. ל״ה ואינו שמח בהוראה. ל״ו הנושא בעול עם חבירו. ל״ז ומכריעו לכף זכות. ל״ח מעמידו על האמת. ל״ט ומעמידו על השלום. מ׳ ומתיישב לבו בתלמודו. מ״א שואל כהוגן. מ״ב ומשיב כהלכה. מ״ג שומע ומוסיף. מ״ד והלומד על מנת ללמד. מ״ה הלומד על מנת לעשות. מ״ו והמחכים את רבו. מ״ז והמכוין את שמועתו. מ״ח האומר דבר בשם אומרו הא למדת שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שנאמר (אסתר ב׳:כ״ב) ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי. גדולה התורה שהיא נותנת חיים לעושיה ולשומריה בעולם הזה ובעולם הבא ולימות בן דוד שנאמר (משלי ד׳:כ״ב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא ואומר (שם ג) רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך ואומר (שם) עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר ואומר (שם) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד ואומר (שם א) כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך ואומר (שם ד) תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך ואומר (שם ט) כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים ואומר (שם ג) כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך: רבי שמעון בן יהודה משום ר״ש בן יוחאי אומר משום רבי מאיר הנוי והכח והעושר והחכמה והתפארת (נ״י והכבוד) והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם שנאמר (שם טז) עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא ואומר (שם יז) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם ואומר (שם כ) תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה ואומר (ישעיהו כ״ד:כ״ג) וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה׳ צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד. ר״ש בן מנסיא אומר אלו שבע מדות שמנו חכמים לצדיקים כולן נתקיימו ברבי ובבניו. (יא) ה׳ קנינים קנה הקב״ה בעולמו ואלו הן א׳ תורה קנין אחד. ב׳ אברהם קנין אחד. ג׳ ישראל קנין אחד. ד׳ בית המקדש קנין אחד. ה׳ שמים וארץ קנין אהד. תורה קנין אחד מנין שנאמר (משלי ח׳:כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. שמים וארץ קנין אחד מנין שנאמר (ישעיהו ס״ו:א׳) כה אמר ה׳ השמים כסאי והארץ הדום רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי ואומר (תהילים ק״ד:כ״ד) מה רבו מעשיך ה׳ כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קניניך. אברהם קנין אחד מנין שנאמר (בראשית י״ד:י״ט) ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. ישראל קנין אחד מנין שנאמר (שמות ט״ו:ט״ז] עד יעבור עמך ה׳ עד יעבור עם זו קנית ואומר (תהילים ט״ז:ג׳) לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם. בית המקדש קנין אחד מנין שנאמר (שמות ט״ו:י״ז) מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש אדני כוננו ידיך ואומר (תהילים ע״ח:נ״ד) ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. (יב) וכולם לא ברא אותם אלא לכבודו שנאמר (ישעיהו מ״ג:ז׳) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (יג) ואומר (שמות ט״ו:י״ח) ה׳ ימלוך לעולם ועד. יוחנן בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכולה בה ובה תחזי וסיב ובלה בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה. בן הא הא אומר לפום צערא אגרא. רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר (ויקרא כ״ב:ל״א) ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה׳ ואומר (ישעיהו מ״ב:כ״א) ה׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. אמר רבי אלעזר בן עזריה א״ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר (שם נד) וכל בניך למודי ה׳ ורב שלום בניך אל תקרא בניך אלא בונין: מעשה בתינוק אחד שלמדו אביו ספר בראשית פעם אחת עלה הקיסר לאותה מדינה ונשבה אותו התינוק וספרו עמו וחבשוהו בבית האסורים וספרו עמו והכניסו לספרו לגנזי הקיסר. פעם אחת נטרפה דעתו של הקיסר אמר להם הביאו לי ספר הזכרונות הלכו לגנזי הקיסר ומצאו הם בראשית ובאו כל גדולי המלכות לקרות בו ולא היו יודעין לקרות בו ואמרו לו זה הספר מן ספרי ישראל הוא ויש כאן תינוק אחד מהם שהוא חבוש בבית האסורין שלך. מיד הלכו וקראו לאותו תינוק כיון

שהיה רואה את ספרו מיד חבקו ונשקו וקראו לפני הקיסר ומפרש אותו מן בראשית עד ויכלו כיון ששמע המלך שבחו של הקב״ה האיך ברא את עולמו מיד עמד מן כסאו ונשקו לאותו תינוק על ראשו ואמר לו יודע אני שלא הרגיש הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא בשבילך כדי להתירך מבית האסורין מיד נתן לו הקיסר הרבה כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות ועבדים ושפחות ושיגרו בכבוד גדול אצל אביו. והלא הדברים ק״ו ומה התינוק הזה שלא למד אלא ספר בראשית בלבד עלתה לו כך הלומד כל התורה כולה על אחת כמה וכמה. אמר רבי שמעון בן לקיש כל המצער את עצמו בעולם הזה על התורה ועוסק בתורה בלילה הקב״ה מושך עליו חוט של חסד שנאמר (תהילים מ״ב:ט׳) יומם יצוה ה׳ חסדו ובלילה שירה עמי מ״ט יומם יצוה ה׳ חסדו משום דבלילה שירה עמי. והתורה מגינה עליו כל אותן השנים שהוא מוטל בעפר שנאמר (משלי ו׳:כ״ב) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה בשכבך תשמור עליך זו שעת מיתה בקבר והקיצות היא תשיחך זה העולם הבא. א״ר יוחנן למדתי כל התורה כולה ולא למדתי שני הדברים הללו עד עכשיו מתן שכר מן הזקנה יראת חטא מן הבתולה. מתן שכר מן הזקנה כיצד פעם אחת מצאתי זקנה אחת בבית הכנסת שבאת מעיר לעיר להתפלל ואמרתי לה בתי וכי לא היה בית הכנסת בעירך ואמרה לי רבי לכך הלכתי מעיר לעיר להתפלל כדי לקבל שכר פסיעות ואתה אמרת לי כך הא למדנו מתן שכר מן הזקנה. יראת חטא מן הבתולה כיצד פעם אחת נכנסתי בבית הכנסת ומצאתי בתולה אחת שהיתה עומדת בתפלה ואומרת גיהנם אני טובה ממך אם רצוני שיבאו אצלי עשרה בני אדם ויאכלו וישתו עמי ואח״כ יעשו דבר זמה אני והם נכנסים לגיהנם אצלך אלא אני טובה ממך שאני כופפת את יצרי וממלטת את עצמי ממך הא למדנו יראת חטא מן הבתולה. אמר רבי יוחנן בן זכאי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי אדם אחד שהוא היה מלקט עצים ודברתי עמו ולא החזיר לי דבר ואחר כך היה בא אלי אמר לי רבי מת אני ולא חי ואמרתי לו אם מת אתה עצים הללו למה לך ואמר לי רבי האזין לי מה שאומר לך דבר אחד כשהייתי חי אני וחבירי היינו עוסקין בעבירה בפלטרין שלי וכשבאנו לכאן גזרו עלינו גזר דין של שריפה כשאני מלקט עצים שורפין את חבירי וכשהוא מלקט עצים אז שורפין אותי. ואמרתי לו דינכם עד מתי ואמר לי כשבאתי לכאן הנחתי את אשתי מעוברת ויודע אני שזכר היא מעוברת לכן בבקשה ממך הוי זהיר בו משעה שיהיה נולד עד שיהיה בן חמש שנים הוליך אותו לבית רבו למקרא כי בשעה שהוא יאמר ברכו את ה׳ המבורך אז יהיו מעלין אותי מדינה של גיהנם

ג אמר רבי יוחנן מעיד אני עלי שמים וארץ שכל תלמיד חכם שהוא קורא ושונה לשם שמים ונהנה מיגיע כפו עליו הכתוב אומר (תהלים קבח) יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ואומר (שיר השירים ז׳:ז׳) מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים. ולא עוד אלא שאשתו ובניו יראים ממנו ועכו״ם יראים ממנו ומלאכי השרת שואלין בשלומו. והקב״ה אוהב אותו אהבה גמורה שנאמר (דברים כה) וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך

נספחים לסדר אליהו זוטא · פרקי דר׳ אליעזר

א שאלו תלמידיו את ר״א ואמרו לו מנין שעתיד הקב״ה לעשות נקמה בעמלק בעצמו. מיד פתח ר״א ואמר כתיב (ישעיד סג) מי זה בא מאדום זהו שנאמר ברוח הקודש ע״י דוד מלך ישראל (תהילים ס׳:י׳-י״א) מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי עלי פלשת התרועעי מי יובילני עיר מצור מי נחני עד אדום כנגד מי אמר דוד מקרא זה לא אמרו אלא כנגד הקב״ה שהוא עתיד לעשות נקמה בעצמו בעמלק שבא מאדום. משלו משל למה הדבר דומה למלך שבנה ארבעה פלטרין בארבע מדינות נכנס לראשונה ואכל ושתה ולא שלף את נעלו וכן לשניה וכן לשלישית וכשהוא נכנס לרביעית אכל ושתה ושלף את נעלו ואמר להן לעבדיו צאו והביאו לי את הגדולים שבמדינה זאת ויערכו לפני להם. מיד אמרו לו עבדיו אדונינו המלך מפני מה כשנכנסת לראשונה אכלת ושתית ולא שלפת את נעלך וכן לשניה וכן לשלישית וכשנכנסת לרביעית אכלת ושתית ושלפת גם כן את נעלך. מיד אמר להן המלך לעבדיו בשנכנסתי לראשונה לא היתה דעתי מתיישבת שם וכן לשניה וכן לשלישית ובכל עת הייתי מצפה ואומר מתי אראה אותה שעה שאכנס לרביעית ועכשיו שראיתי אותה שעה מיד נתיישבה דעתי. כך אמר הקב״ה עשיתי מלחמה בפרעה ובעמלק ובסיסרא ובסנחרב ובנבוכדנצר ולא נתקררה ונתיישבה דעתי עד שאעשה נקמה אני בעצמי לעתיד בעמלק. אמרו רבותינו בעוד כשהיו יעקב ועשו במעי אמן אמר יעקב לעשו עשו אחי שני אחים אנחנו לאבינו ושני עולמות יש לפנינו העולם הזה והעולם הבא העולם הזה יש בו אכילה ושתיה ומשא מתן ולשאת אשה ולהוליד בנים ובנות אבל העולם הבא אינו כן בכל המדות הללו ואם הוא רצונך טול אתה העוה״ז ואני אטול העוה״ב ומנין שכך הוא שנאמר (בראשית בה) ויאמר יעקב מכרה כיום את בכורתך לי כשם שהיינו אומרים בבטן. באותה שעה נטל עשו בחלקו העוה״ז ויעקב נטל בחלקו העוה״ב וכשבא יעקב מבית לבן וראה עשו שיש ליעקב נשים ובנים ועבדים ושפחות ובהמות וכסף וזהב מיד אמר עשו ליעקב יעקב אחי לא כך אמרת לי שתטול אתה העוה״ב ואני אטול העוה״ז ומנין לך כל העוה״ז נשים ובנים וממון עבדים ושפחות למה אתה משתמש ונהנה מן הדברים שבעוה״ז כמותי ואמר לו יעקב לעשו זה מעט הרכוש שנתן לי הקב״ה להשתמש בו לפי הצורך שלי בעוה״ז שנאמר (שם לג) וישא את עיניו וירא את הנשים ואת הילדים ויאמר מי אלה לך ויאמר הילדים

אשר חנן אלקים את עבדך באותה שעה האמיד עשו בדעתו ואמר ומה העוה״ז שאין ליעקב חלק בו כך נתן לו הקב״ה העוה״ב שהוא חלקו של יעקב עאכ״ו. באותה שעה אמר לו עשו ליעקב יעקב אחי בוא ונעשה שותפות אני ואתה טול אתה העוה״ז והעוה״ב חצי ואני אטול גם כן העולם הזה והעולם הבא הצי שנאמר (שם) ויאמר עשו אציגה נא עמך מן העם אשר אתי ואמר לו יעקב לעשו אדוני יודע כי הילדים רכים ואינם יכולין לעמוד ביסורין של בניך שנאמר (שם) ויאמר אליו אדני יודע כי הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן יעבר נא אדני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים עד אשר אבוא אל אדני שעירה. אבל כשהיה בא יעקב לארץ ישראל אמרו רבותינו שהיה יעקב פותח לו לעשו פתח ממקום אחר זה שאמר הכתוב (קהלת ט׳:ו׳) גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה וכנגד מי אמר שלמה המקרא הזה לא אמרו אלא כנגד יעקב ועמלק שבא מעשו: משל למה הדבר דומה לשני בני אדם אחד שונא אותו המלך ואחר שונא אותו ההגמון ואמר לו מי ששונא אותו המלך למי ששונא אותו ההגמון אשריך שאין המלך שונא אותך לפי שאם אתה הולך למקום אחר יש לך תקוה כי בכל מקום שאני הולך רשות המלך עלי. כך הקב״ה שונא (נ״י עמלק שבא מעשו בעצמו וכו׳) עשו בעצמו שנאמר (מלאכי א׳:ב׳) אהבתי אתכם אמר ה׳ ואמרתם במה אהבתנו הלא אח עשו ליעקב נאם ה׳ ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר. באותה שעה באו מלאכי השרת ומבקשין לומר שירה לפני הקב״ה ואין מוצאין אותו והולכין אצל הים ואומרים לו נראה לך הקב״ה שנאמר (ישעיהו מ״ג:ט״ז) כה אמר ה׳ הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה ויאמר להם הים מיום שייבש הקב״ה אותי והעביר בניו בחוכי שוב לא ראיתיו. מיד הן הולכין אל הר סיני ואומרים לו נראה לך הקב״ה שנאמר (דברים ל״ג:ב׳) ה׳ מסיני בא ויאמר להם מיום שנגלה הקב״ה עלי ונתן את התורה לעמו ישראל והוא החתן ומשה הוא השושבין והתורה היא הכלה שוב לא ראיתיו. והולכין אצל ציון ואומרים לה נגלה לך הקב״ה שנאמר (תהילים קל״ב:י״ג) כי בחר ה׳ בציון אוה למושב לו ותאמר להם מיום שסילק הקב״ה את שכינתו מתוכי והחריב את ביתו ושרף היכלו שוב לא ראיתיו. ויאמר להם ישעיהו את מי אתם מבקשים ויאמרו לו את הקב״ה אנו מבקשים ויאמר להם ישעיהו הנביא עכשיו יצא (נ״י מעמלק) מאדום שנאמר (ישעיהו ס״ג:א׳) מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו צועה ברב כחו אני מדבר בצדקה רב להושיע. באותה שעה באין מלאכי השרת ומוצאין להקב״ה ורואין את בגדיו אדומים שנאמר (שם) מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת ויאמר להם הקב״ה להמלאכים גת קטנה היתה לי ודרכתי אותה שנאמר (שם) פורה דרכתי לבדי. באותה שעה נוטל הקב״ה עונותיהן של ישראל ונותן אותן על עמלק הרשע שבא מעשו שנאמר ונשא השעיר עליו את כל עונותם (ויקרא ט״ז:כ״ב). באותה שעה אמר עמלק לפני הקב״ה רבונו של עולם וכי מה כוחי שנתת עלי את כל עונות יעקב באותה שעה נוטל הקב״ה כל עונות יעקב ונותן אותם על בגדיו ונעשין בגדיו אדומים כתולעת שני ואח״כ מכבס אותם עד שנעשית כשלג שנאמר (דניאל ז׳:ט׳) לבושיה כתלג חור לכך נאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו צועה ברב כחו אני מדבר בצדקה רב להושיע. משל למה הדבר דומה למלך שנשא אשה על אשתו הראשונה והאשה השניה היא שנואה ומכוערת ובניה מכעיסין את המלך בכל שעה ואומרת לו אשתו הראשונה מפני מה נשאת אשה שהיא שנואה ומכוערת ובניה מכעיסין אותך בכל שעה ואמר לה המלך לא נכנסתי לתוך ביתה ולא איחדתי (נתיחדתי) עמה ואומרת לו אשתו הראשונה אני בעצמי ראיתי אותך יוצא מפתח ביתה. אף הקב״ה כן בשעה שהוא מנחם את ציון אומרת כנסת ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם מפני מה נכנסת לתוך העיר הרשעה שהיא שנואה ומכוערת ובניה מכעיסין אותך בכל שעה ואומר לה הקדוש ברוך הוא לא נכנסתי לתוכה ולא איחדתי עמה ואומרת לו ציון אני ראיתיך יוצא מתוכה ויאמר הקב״ה לציון הילך בניה ובכוריה שהם עמלק וזרעו שהם זרעו של עשו מסורין ביד ישראל שנאמר (עובדיה א׳:י״ח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום ולא יהיה שריד לבית עשו כי ה׳ דבר

ב אמרו לו תלמידיו לרבי אליעזר רבינו אמור לנו מה יהיה אחריתנו אמר להם אין שום בריה יכולה להנצל מיום הדין שנאמר (ישעיהו כ״ד:כ״ג) וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה׳ צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד. זהו שנאמר ברוח הקודש על ידי ירמיהו הנביא שנאמר (ירמיהו ב׳:ג׳) קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה כל אוכליו יאשמו רעה תבא אליהם נאם ה׳. כנגד מי אמרה ירמיהו לא אמרה אלא כנגד ישראל שכל אומה שמצערת את ישראל אינה מתקררה דעתו של הקב״ה עד שיפרע מהן בעצמו. פרעה הרשע אמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (שמות א׳:כ״ב) הקב״ה נפרע ממנו בעצמו שנאמר (שם יד) ויהי באשמורת הבקר וישקף ה׳ אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים נבוכדנצר החריב את בית המקדש הקדוש ברוך הוא נפרע ממנו בעצמו שנאמר (ירמיהו נ״א:מ״ד) ופקדתי על בל בבבל וגו׳. אמר להם הקב״ה לישראל בני קדושים אתם ואל תבהלו מיום הדין שנאמר (ויקרא כ׳:כ״ו) והייתם לי קדושים וגו׳ וכך דרש הקב״ה מביא לעתיד כסא הדין ויושב עליו והכל נידונין לפניו בתחלה קורא הקב״ה לשמים ואדץ ואומר להם בראשית כל בראתי אתכם שנאמר בראשית ברא אלקים את השמים ואת האדץ מפני מה ראיתם שכינתי מסתלקת וביתי חרב ובני גלו לבין אומות העולם ולא בקשתם עליהם רחמים. דנן ומעמידן לצד אחד. וקורא לחמה ולבנה ואומר להם שני המאורות הגדולים בראתי אתכם שנאמר (בראשית א׳:ט״ז) ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים וגו׳ מפני מה ראיתם שכינתי מסתלקת וביתי חרב ובני גלו לבין

האומות ולא בקשתם עליהם רחמים ולא עוד אלא היו באין מלכי מזרח ומערב ומניחין כתריהן בראשיהם ומשתחוים לכם ולא אמרתם הלא אנחנו חרסים כחרסי אדמה אל תשתחוו לנו ומנין שנקראו כן שנאמר (איוב ט׳:ז׳) האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום. דנן ומעמידן לצד אחד. וקורא לכוכבים ולמזלות ואומר להם אני הבהקתי את זיוכם מסוף העולם ועד סופו ולא בראתי אתכם אלא בשביל ישראל שנאמר (ירמיהו ל״ג:כ״ה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי וגו׳ מפני מה ראיתם שכינתי מסתלקת וביתי חרב ובני גלו ולא בקשתם עליהם רחמים. דנן ומעמידן לצד אחד. וכן קורא למלאכי השרת ובתחלה קורא למטטרון ואומר לו אני קראתי שמך בשמי שנאמר (שמות כ״ג:כ״א) כי שמי בקרבו מפני מה ראית שכינתי מסתלקת וביתי חרב ולא בקשתם עליהם רחמים ואם תאמרו לא היינו יודעים כבר גליתי לכם בראשונה שעתידין בני להגלות. באברהם הוא אומר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו׳ (בראשית טז) ביצחק הוא אומר (שם כז) והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך ביעקב הוא אומר (שס לב) כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל רמז לו שעתידין לצאת ממנו שני ראשים ראש גלות שבבבל ונשיא שבארץ ישראל מיד רמז לו גלות ומפני מה ראיתם שכינתי מסתלקת וביתי חרב ובני גלו לבין האומות ולא בקשתם עליהם רחמים. דנן ומעמידן לצד אחד. וקורא הקב״ה לכסא הדין ואומר לה קודם לכל קניתיך שנאמר (ירמיד יז) כסא כבוד מרום מראשון וגו׳ מפני מה ראיתם שכינתי מסתלקת וביתי חרב ובני גלו ולא בקשתם עליהם רחמים דנן ומעמידן לצד אחד. הא למדת שאין כל בריה יכולה להנצל מן הדין ואח״כ מחריב הקב״ה את כל העולם כולו שנאמר (ישעיהו ב׳:י״א) ונשגב ה׳ לבדו ביום ההוא ומחדש הקב״ה את השמים ואת הארץ שנאמר (שם סו) כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה וגו׳. ומחיה הקב״ה את המתים ומביא עפר הארץ ועפר המתים וגבלן זה בזה ומותח מהן עצמות וגידין ואמר להם הקב״ה למלאכי השרת שהן ממונים לגבוי נשמות ומוציאין כל נפש ונפש וזורקין אותה בגוף ומעמידין אותו ברגע אחד: באותה שעה פותחת הארץ פיה כאדם ומדברת לפני הקב״ה ואומרת לפניו רבונו של עולם איש פלוני עבר עבירה פלונית במקום פלוני ופלוני גזל לפלוני במקום פלוני ופלוני נשבע לשקר בשמך במקום פלוני וזורק הקב״ה את כל העכו״ם אל תוך הגיהנם. באותה שעה פותחת הגיהנם את פיה ואומרת לפני הקב״ה רבונו של עולם מלא אותי פושעי ישראל אומר לה הקב״ה כבר מלאתיך בעכו״ם ואין בך ריוח. אומרת לפניו רבונו של עולם לא כך אמרת לי שעתידה גיהנם שתגבה כמה פרסאות למעלה וזורק הקב״ה פושעי ישראל בתוכה שנאמר (שם ה) לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק וגו׳ ועולה הקב״ה ויושב ודורש בפמליא שלו ועומד זרובבל בן שאלתיאל כמתורגמן והוא מגלה לפניו טעמי תורה ואומר להם הקב״ה לצדיקים לכו והכניסו לגן עדן שלא בראתי אותו אלא בשביל הצדיקים. ואומר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם בוא וסעוד עמנו בגן עדן שנאמר (שיר השירים ד׳:ט״ז) יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו וגו׳ ושומע לו הקב״ה ומהלך עמהם בתוך הגן שנאמר (תהילים צ״א:ט״ו) יקראני ואענהו וגו׳. וגבריאל נוטל שתי כסאות אחת להקב״ה ואחת לדוד שנאמר (שם פט) וכסאו כשמש נגדי ואוכלים ושותים שלשה כוסות ואומר מי מברך אומר לאברהם טול וברך שאתה אב העולם אמר להן איני מברך שיצא ממני זרע שהכעיס להקב״ה. אומר ליצחק טול וברך אמר להן איני מברך שיצא ממני זרע שהחריב ביתו של הקב״ה. אומר ליעקב טול וברך אמר להן איני מברך שנשאתי שתי אחיות בחייהן וכתיב בתורה (ויקרא י״ח:י״ח) ואשה אל אחותה לא חקח וגו׳. אומר למשה טול וברך אמר להם איני מברך שלא זכיתי לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר ליהושע טול וברך אמר להם איני מברך שלא זכיתי להניח זרע בעולם. אומר לדוד טול וברך אמר להם אני מברך ולי נאה לברך שנאמר (תהילים קט״ז:י״ג) כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא. לאחר שאוכלין ושותין ומברכין מביא הקב״ה את התורה ומניחה בחיקו ועוסק בתורה בטומאה ובטהרה באיסור ובהיתר ובהלכות ואומר דוד אגדה לפני הקב״ה ועונין הצדיקים יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים בגן עדן ופושעי ישראל עונין אמן מתוך הגיהנם אמר להם הקב״ה להמלאכים מי הם הללו שעונין אמן מתוך הגיהנם ואומרים לפניו רבונו של עולם הללו הם פושעי ישראל שאע״פ שהם בגיהנם בעקא גדולה מתחזקים ואומרים לפני אמן. ואומר להם הקב״ה למלאכי השרת פתחו להם שערי גן עדן ויבאו ויזמרו לפני שנאמר (ישעיהו כ״ו:ב׳) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמן: אמר המעתיק לפי שבילקוט מפורש קצת יותר לכן אעתיקו הנה. אל תקרי שומר אמונים אלא שאומרים אמן שבשביל אמן אחד שעונין רשעים בתוך גיהנם ניצולין מתוכו. כיצד עתיד הקב״ה להיות יושב בגן עדן ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו. וכל פמליא של מעלה עומדים על רגליהם וחמה ומזלות מימינו של הקב״ה ולבנה וכוכבים משמאלו והקב״ה יושב ודורש תורה חדשה שעתיד ליתן על ידי משיח. וכיון שמסיים ההגדה עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר יתגדל ויתקדש כו׳ וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל באי עולם כולם עונים אמן ואף רשעי ישראל שנשתיירו בגיהנם עונים ואומרים אמן מתוך גיהנם ומתרעש העולם עד שנשמע קול צעקתם לפני הקב״ה והוא שואל מה קול הרעש הגדול אשר שמעתי ומשיבים מלאכי השרת ואומרים לפניו רבונו של עולם אלו רשעי ישראל שנשתיירו בגיהנם שעונין אמן ומצדיקים עליהם את הדין. מיד מתגלגלים רחמיו של הקב״ה עליהם ביותר ואומר מה אעשה להם יתר על דין זה כבר יצה״ר גרם להם. באותה שעה נוטל הקב״ה מפתחות של גיהנם בידו ונותן להם למיכאל ולגבריאל בפני כל הצדיקים ואומר להם לכו ופתחו שערי גיהנם והעלו אותם. מיד הולכים עם המפתחות ופותחים שמונה אלף שערי גיהנם וכל גיהנם וגיהנם ש׳ ארכו

וש׳ רחבו עוביו אלף פרסה ועומקו מאה פרסה וכל רשע ורשע שנפל לתוכו שוב אינו יכול לעלות מה עושין מיכאל וגבריאל באותה שעה תופסין ביד כל אחד ואחד מהם ומעלים אותם כאדם שהוא מקים את חבירו ומעלהו בחבל מתוך הבור שנאמר (תהילים מ׳:ג׳) ויעלני מבור שאון מטיט היון וגו׳ ועומדים עליהם באותה שעה ורוחצין וסכין אותם ומרפאין אותם ממכות של גיהנם ומלבישים אותם בגדים נאים ומביאים אותם לפני הקב״ה ולפני כל הצדיקים כשהם מכוהנים ומכובדים שנאמר (שם קלב) כהניך ילבשו צדק וחסידיך ירננו כהניך אלו צדיקי אומות העולם שהם כהנים להקב״ה בעולם הזה כגון אנטונינוס וחביריו וחסידך אלו רשעי ישראל שנקראו חסידים שנאמר (שם נ) אספו לי חסידי וכשנכנסין לפתח גן עדן נכנסין מיכאל וגבריאל תחלה ונמלכין בהקב״ה משיב הקב״ה ואומר להם הניחו להם ויכנסו שיראו את כבודי וכיון שנכנסין נופלין על פניהם ומשתחוין לפניו ומברכין ומשבחין שמו של הקב״ה. מיד הצדיקים גמורים וישרים שהן יושבין לפני הקב״ה נותנים הודאות ורוממות להקב״ה שנאמר (שם קב) אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך ואומר (שם קז) וירוממוהו בקהל עם וגו

ג אמרו לו תלמידיו לרבי אליעזר רבינו אמור לנו באיזה אור אנו שמחים באורו של הקב״ה או באורו של ירושלים ואמר להם ר״א באורו של הקב״ה אנו שמחים שנאמר (תהילים קי״ח:כ״ז) אל ה׳ ויאר לנו. ואמרו לו תלמידיו והלא נאמר (ישעיה ס) קומי אורי כי בא אורך ואמר להם ר״א זהו מה שנאמר ברוח הקודש ע״י דוד מלך ישראל (תהילים ל״ו:י׳) כי עמך מקור חיים באורך נראה אור כנגד מי אמר דוד המקרא הזה לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל שהיא אומרת לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם בשביל מקור חיים זה שהיה עמך קודם כל מעשה בראשית אני מאירה באורך לעתיד לבא ואין מקור חיים אלא התורה שנאמר (משלי ג׳:י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה. ומהו באורך נראה אור אלא זהו האור שברא הקב״ה ביום ראשון ושמש בו העולם שלשה ימים קודם שנבראו המאורות ביום רביעי וכיון שנבראו המאורות ביום הרביעי במו שנאמר (בראשית א) ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים מיד עמד הקב״ה וגנזו לאותו אור הראשון ולמה גנזו הקב״ה לפי שעתידין העכו״ם להכעיס לפניו לכך אמר הקב״ה לא יזכו אותן הרשעים להשתמש באור זה אלא ישתמשו באור החמה והלבנה שהן עתידין להבטל אבל אור זה שהוא קיים לעולם ולעולמי עולמים יבואו הצדיקים שהם בני עוה״ב וישתמשו בו לעתיד שנאמר (שם) וירא אלקים את האור כי טוב ויבדל וגו׳. וכיון שראה האור הזה שהקב״ה גנז אותו לצדיקים מיד שמח האור הזה שמחה גדולה שנאמר (משלי י״ג:ט׳) אור צדיקים ישמח. באותה שעה אמר האור לפני הקב״ה רבונו של עולם אע״פ שנמנעתי מישראל הכשרים בעוה״ז ואני עתיד להאיר להם לעוה״ב אפילו הכי אין אני מצפה אלא לאורך שאתה מביא (נ״י עליו) עלי ובשעה שיאמר הקב״ה לציון קומי אורי כי בא אורך יאמר לפניו רבונו של עולם עמוד אתה בראש ואני עומד אחריך ואומר לה הקב״ה יפה אמרת שנאמר (תהילים י״ב:ו׳) עתה אקום יאמר ה׳ ובמה היא שמחה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה שנאמר (ישעיהו מ״ט:י״ח) שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך חי אני נאם ה׳ כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה באותה שעה מביא הקב״ה את אליהו ובן דוד צדקנו וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן בידיהם ונקבצין כל ישראל בפניהם והשכינה לפניהם והנביאים מאחריהם והתורה מימינם ומלאכי השרת משמאלם ומוליכין אותם אל עמק יהושפט ונקבצים כל העמים שם שנאמר (יואל ד ב) וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו ואל עמי ידו גורל ויתנו הילד בזונה וחילדה מכרו ביין וישתו. באותה שעה מביא הקב״ה את אליליהם של עכו״ם ונותן בהם רוח ונשמה ואומר הקב״ה יעברו כל אומה ואומה היא ופסל שלה על הגשר של גיהנם ואז יעברו כולם וכיון שמגיעין על תוכה יהיה הגשר לפניהם כמו חוט ונופלין לתוך הגיהנם האלילים ועובדיהם וכיון שמגיעין לתוך הגיהנם הם ופסיליהם ורואין ישראל את כל העכו״ם ופסיליהם בתוך הגיהנם מיד מתייראין ישראל ואומרים לפני הקב״ה רבונו של עולם שמא כשם שעשית עם אלו כך תעשה עמנו ואומר להם הקב״ה מי אתם ואומרים לפניו אנחנו עמך ונחלתך ישראל ואומר להם הקב״ה מי מעיד עליכם ואומרים ישראל להקדוש ברוך הוא אבינו אברהם יעיד עלינו. מיד קורא הקב״ה לאברהם ואומר לו מעיד אתה עליהן שהן עמי ואני אלקיהן ויאמר לפניו רבונו של עולם לא כך אמרת לי (בראשית טז) וגם את הגוי אשר יעבודו רן אנכי. ועוד אומר להם הקב״ה מי מעיד עוד יותר עליכם ואמרו לפניו אבינו יצחק יעיד עלינו מיד קורא ליצחק ואומר לו מעיד אתה עליהן שהן עמי ואני אלקיהן ואומר לפניו רבונו של עולם לא כך אמרת לי (שם כו) כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל. ועוד אומר להם הקב״ה מי ומי מעיד עוד יותר עליכם ואמרו לפניו יעקב אבינו יעיד עלינו מיד קורא ליעקב ואומר לו מעיד אתה עליהם שהם עמי ואני אלקיהם ואומר לפניו רבונו של עולם לא אמרת להם (שמות כ׳:ג׳) לא יהיה לך אלקים אחרים על פני והם אמרו לפניך בכל יום שני פעמים (דברים ו׳:ד׳-ה׳) שמע ישראל ה׳ אלקינו ה׳ אחד. באותה שעה עובר הקב״ה לפניהם וישראל עמו אחריו שנאמר (מיכה ב׳:י״ג) ויעבור מלכם לפניהם וה׳ בראשם: באותה שעה מביא הקב״ה את התורה ומניחה בחיקו ומבהיק זיוון של ישראל מסוף העולם ועד סופו ואומר לו גבריאל לפני הקב״ה רבונו של עולם אם הוא רצונך יבואו כל העכו״ם ויראו בטובתן של ישראל ואומר לו הקב״ה גבריאל לא יבואו לראות כי כן אמר ישעיה הנביא (ישעיהו כ״ו:י׳-י״א) ה׳ רמה ידך בל יחזיון ואמר גבריאל לפניו רבונו של עולם לא כמו שאמר ישעיהו אלא יבואו ויראו ויבושו שנאמר (שם) יחזו ויבושו קנאת עם אף אש צריך תאכלם ואף כנסת ישראל אמרה לפני הקב״ה רבונו של עולם

יבואו ויראו ויבושו שנאמר (מיכה ז׳:י׳) ותרא אויבתי ותכסה בושה. באותה שעה פותחת גיהנם את פיה ויוצאין כל העובדי כוכבים ומזלות ממנה ורואין בטובתן של ישראל ונופלין על פניהם ואומרים כמה נאה אדון וכמה נאה אומה זו שהקדוש ברוך הוא אוהב אותם ביותר שנאמר (תהילים קמ״ד:ט״ו) אשרי העם שככה לו אשרי העם שה׳ אלקיו. ויאמרו העכו״ם לפני הקב״ה רבונו של עולם מה נשתנה אומה זו מכל העכו״ם שאהבת אותם ביותר ואומר להם הקב״ה שוטים שבעולם אתם ידעתם אותי והנחתם אותי והשתחויתם לעבודת אלילים שלכם ולא בטחתם בי אבל ישראל קדשו את שמי ב׳ פעמים בכל יום תמיד ובטחו בי לכן אני נותן להם שכר טוב. מיד מתביישין כל העכו״ם ושבין לתוך הגיהנם שנאמר (שם ט) ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלקים והקב״ה והצדיקים ילכו לג״ע ומשתחוים הצדיקים להקב״ה ויושבים הצדיקים שם בגן עדן והקב״ה יהא יושב בראש הצדיקים ומביא הקב״ה אותו האור שהיה גנוז לצדיקים ומוסיף על אורן ג׳ מאות וארבעים (נ״י וחמשה) וג׳ פעמים ואמרו ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם לזה האור היינו מצפים שנאמר (תהילים מ״ב:ג׳) צמאה נפשי לאלקים לאל חי מתי אבוא וארא פני אלקים. ואומר להם הקב״ה עכשיו ראיתם ג״כ פני ואומרים ישראל לפני הקב״ה כיון שעכשיו אתה מאיר לנו באורך אם כן חשך זה מה הוא ואומר להם הקב״ה החשך הזה יכסה לבני עמלק (נ״י ולבני ישמעאל) ועכו״ם שנאמר (ישעיהו ס׳:ב׳) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יראה. וכן אתה מוצא בגאולת מצרים שהיו ישראל נתונים באורה והמצריים באפלה שנאמר (שמות י׳:כ״ב) ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים וגו׳ ולכל בני ישראל היה אור במושבותם ונאמר (שם יד) ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה ויהי הענן והחושך למצרים ויאר את הלילה בעמוד אש לישראל ואח״כ יאמר הקב״ה לישראל בני עכשיו בואו וקבלו ממני כוס של תנחומין ואומרים ישראל לפניו רבונו של עולם בתחלה כעסת עלינו והוצאתנו מתוך ביתך והגליתנו לבין העכו״ם ועכשיו באת לפייס אותנו ויאמר הקב״ה להם לישראל אמשול לכם משל למה הדבר דומה לאדם שהוא נושא את בת אחותו פעם אחת כעס עליה והוציאה מביתו לאחר ימים הוא בא לפייס אותה ואמרה לו מתחלה כעסת עלי והוצאתני מביתך ועכשיו אתה באת לפייסני ואמר לה לבת אחותו שמא תאמר בלבך שמיום שיצאת מביתי אני נכנסתי לביתי אלא אף אני לא נכנסתי לביתי. כך אמר הקדוש ברוך לישראל בני מיום שהחרבתי את ביתי של מטה לא עליתי וישבתי בביתי של מעלה אלא הייתי יושב ובטל ואמר הקב״ה להם לישראל אם אין אתם מאמינים לי שאני לא נכנסתי לביתי תנו את ידיכם על ראשי ותראו שהוא מלא טל שנאמר (שיר השירים ה) שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה ואז יהא מלביש הקב״ה את ציון עוזה בשכר עזי וזמרת יה שאמרו ישראל על הים שנאמר (ישעיהו נ״ב:א׳) עורי עורי לבשי עזך ציון

ד אמר להם רבי אליעזר לתלמידיו בני יכולים אתם לעמוד בתוכחות אמרו לו יהי רצון שתודיענו מיד פתח ר״א ואמר כתיב (ישעיהו נ״ח:א׳) קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם זהו שנאמר ברוה״ק ע״י ישעיה הנביא לכו נא ונוכחה יאמר ה׳ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (שם א) כנגד מי אמר ישעיה מקרא זה לא אמרו אלא כנגד בעלי תשובה שהקב״ה ידיו פרושות לקבל שבים ואומר מתי יעשו תשובה ואקבל אותם בתשובה שלמה לפני שנאמר (יחזקאל א׳:ח׳) וידי אדם מתחת כנפיהם מלמד שהקב״ה יושב על כסא כבודו וידיו פרושות מתחת כנפי החיות ואומר מתי יעשו ישראל תשובה. ובכל יום ויום מדת הדין מתגברת ועומדת לפני הקב״ה ואומרת לפניו רבונו של עולם כתבת בתורתך (ויקרא י״ט:י״ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וגו׳ וישראל משכימים לשוקים ונשבעים לשקר וחומדין את נכסי חבדיהם ואת נשי חבריהם ומספרים לשון הרע על רעיהן שמא יש לפניך משוא פנים אבל הקב״ה מדבר טוב על ישראל ואומר אל מדת הדין ישראל משכימים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומביאין את התינוקות לבית רבן ומוהלים את בניהם את בשר ערלתן. ולא עוד אלא שבראתי להם את התשובה שהיא שקולה כנגד כל הקרבנות שבתורה והאיך אתה אומר שיש לפני משוא פנים. ד״א גדולה תשובה יותר מן התפלה שכל התפלות שהיה מתפלל משה רבינו לא נתקבל ממנו להכניסו לארץ ישראל אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה ראב״י אומר למה נקרא שמה רחב משום שהיא נעשית רחבה בזכיות וזכתה שיצאו ממנה (שבעה מלכים) ושמונה נביאים. ד״א גדולה תשובה יותר מן הצדקה שהצדקה יש בה חסרון ממונו אבל החשובה אין בה חסרון ממונו ואין הקב״ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים שנאמר (הושע י״ד:ג׳) קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳. ד״א גדולה תשובה שהיא מרפאת את ישראל מעונותיהם שנאמר (שם) ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו. רבי נהוראי אומר מפני מה נתנה קורת רוח בעשרת הימים מראש השנה ועד יום הכפורים כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ונמצא שלם בכולן לפיכך נתן הקב״ה לישראל עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים וכנגד עשרת הדברות שקבלו ישראל בסיני שאם יעשו תשובה שלימה בעשרת הימים מראש השנה עד יוה״כ שיקבלם בתשובה שלימה לפניו לכך נאמר לכו נא ונוכחה יאמר ה׳ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו: דבר אחר קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם רבי שמעון בן חלפתא אומר יש בו בלשון הזה לשבח ויש בו לגנאי יש בו לשבח שהצדיקים מרננים בגרונם שנאמר (תהילים קמ״ט:ו׳) רוממות אל בגרונם ויש בו לגנאי שרשעים מכעיסים בגרונם שנאמר (שם ה) קבר פתוח גרונם (נ״י לשונם יחליקון) לצדיקים השמיעם בגרונך ולרשעים כשופר הרם קולך לכך נאמר קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. רבי יהושע בן

קרחה אומר לא נברא שופר אלא לטובה לישראל שבשופר נתנה התורה לישראל שנאמר (שמות י״ט:י״ט) ויהי קול השופר הולך וחזק מאד וגו׳ ובשופר נפלה חומת יריחו שנאמר (יהושע ו׳:כ׳) ויהי כשמוע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה וגו׳ ובשופר עתיד הקב״ה לתקוע בעת שיתגלה בן דוד צדקנו שנאמר (זכריה ט׳:י״ד) וה׳ אלקים בשופר יתקע ובשופר עתיד הקב״ה לתקוע בשעה שמכנס גליות ישראל למקומן שנאמר (ישעיהו כ״ז:י״ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה׳ בהר הקדש בירושלים לכך נאמר קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך. ומהו והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם והגד לעמי פשעם אלו תלמידי חכמים ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ אמר להם הקב״ה לא בראתי אתכם אלא בשביל שתלמדו עם בני תורה ואורחות חיים תודיעו אתם להם למה יש לכם עמוקות רעות בלבבכם ואם ראית דור שהתלמידי חכמים שבו יש להם מריבה זו עם זה הרי אלו יש להם עמוקות (רעות) בלבבם ואם לכם ללמוד תורה ואינן מקיימים את התורה אין דינם אלא לגיהנם לכך נאמר והגד לעמי פשעם אלו ת״ח ולבית יעקב חטאתם אלו עמי הארץ. מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שהיה יושב בראש כ״ד אלפים תלמידים פעם אחת יצא לשוק של זונות וראה שם זונה אחת ואהב אותה והיה משלח שליח בינו לבינה עד עת הערב לעת הערב עלתה על הגג וראתה אותו התלמיד כשהוא יושב בראש התלמידים כמו שר הצבא והיה גבריאל עומד על ימינו מיד אמרה בלבה אוי לה לאותה אשה שכל מיני הפורעניות של גיהנם צואת לה וכי אדם גדול כזה שהוא דומה למלאך תעננו אשה זאת וכשמתה ובטלה מן העולם הזה הנה יורשת גיהנם אבל אם לא תקבלנה אותו הרי היא מצלת אותו ואת עצמה מדינה של גיהנם. וכיון שבא אצלה אמרה לו בני מפני מה אתה מאבד חיי עולם הבא בשביל הנאת שעה אחת בעוה״ז ולא נתקררה דעתו עד שאמרה לו בני אותו מקום שאתה אוהב היא מלוכלכת ומטונפת מכל האברים ואין כל בריה יכולה להריח ריחה ולא נתקררה עדיין דעתו עד שתפסה אותו בחוטמו והניחו על אותו הקבר ומיד שהריח ריח אותו המקום נמאסת בפניו ולא נשא אשה מעולם יצתה ב״ק ואמדה אשה פלונית ואיש פלוני הם מזומנים לחיי עוה״ב. ד״א הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם אמר לו הקב״ה לישעיה לך אמור להם לישראל אין לכם מדה טובה יותר מן התשובה שהיא מדפאת את ישראל מכל עונותיהם שנאמר (הושע י״ד:ה׳-ו׳) ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו וכתיב בתריה אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון ילכו יונקותיו ויהיה כזית הודו וריח לו כלבנון ישובו יושבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו כיין לבנון

ה אמרו לו תלמידיו לר״א רבינו אמור לנו האיך נעשה תשובה ונחיה מיד פתח ר״א ואמר כתיב (תהילים כ׳:ב׳) יענך ה׳ ביום צרה וזהו שנאמר ברוח הקודש ע״י שלמה מלך ישראל (שיד השירים ה) דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו כנגד מי אמד שלמה המקרא הזה לא אמדו אלא כנגד כנסת ישראל שאומרים לפני הקב״ה רבונו של עולם אלמלא דחמיך וחסדיך הרבים שאתה מרחם עלינו וידיך פרושות תחת כנפי החיות ואתה מקבל אותנו בתשובה שלמה אין לנו כח לעמוד לפני מדת הדין שהיא מתגברת ועומדת לפני הקב״ה ואומרת לפניו רבונו של עולם כתבת בתורתך (דברים י׳:י״ז) האל הגדול הגבור והנורא וגו׳ הגדול שגדלת על כל מעשה בראשית הגבור שאתה מתגבר להפרע מעוברי רצונך והנודא שהכל יראים מן דינך שהוא אמת ואין אתה נושא פנים א״כ לא יהיה חלול השם בדבד הזה. וא״ל הקב״ה למדת הדין אל תהרהר אחרי ואחר כנסת ישראל שכל מעשה בראשית לא נבדאו אלא בזכות ישראל שנאמר (ירמיהו ל״ג:כ״ה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי ואין בדית אלא המילה שישראל עוסקין בה שנאמר (בראשית י״ז:י״ג) המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך והיתה בריתי בבשרכם לברית עולם. ואמרה מדת הדין לפני הקב״ה רבונו של עולם המקרא הראשון שבתודה הרי היא אמורה ואומר לה הקב״ה למדת הדין אף כל התורה כולה לא נתנה אלא לישראל שנאמר (ישעיהו כ״ח:ט׳) את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים למי יורה דעה ולמי יבין שמועה לגמולי מחלב ולעתיקי משדים ויש להם זכות גדול ומקפת אותם כחוללים א״כ האיך אתה אומר אני נושא להם פנים לישראל ועוד והלא כבר נשאו לי פנים ג״כ הם ואבותיהם במה שבטלו כל עבודת אלילים שבעולם וקדשו את שמי בעולם. ד״א האיך אתה אומר למה אני נושא להם פנים לישראל והלא כבר נשאו לי פנים ג״כ הם בהר סיני במה שקבלו את תורתי בלבב שלם ולא באו עלי בערמה כמו העכו״ם כ״א באמת ובלב תמים. ד״א היאך אתה אומר למה אני נושא להם פנים לישראל והלא כבר נשאו לי פנים הם ג״כ כי בשעה שיצאו ישראל ממצרים טענו את המצות ועוד שהם מלמדין את התורה ועומדין אגודות אגודות ועוסקין בתורה ונותנין שכר למלמדים שילמדו בניהם את התורה א״כ האיך אתה אומר שיש לפני חלול השם בדבר הזה ואמרת לפני רבונו של עולם כתיב בתורה (דברים י׳:י״ז) אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד. אלא כמו שנאמר (דבריס לב) הצור תמים פעלו כי כל דרביו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. וזו היא השאלה ששאל הקיסר את רבי יהושע בן קרחה ואמר לו כתיב באלקיכם אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד והיכן הוא המשפט של אלקיכם אם כן למה חרשים אלמים סומים וחגרים יוצאין ממעי אמן. וא״ל ר״י אל הקיסר משום שכבר גלויין לפני הקב״ה מעשיו של אדם קודם שעלה במחשבה להבראות אם טובים הן ואם רעים הן שנאמר (דניאל ב׳:כ״ב) הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא ואמר לו הקיסר לר׳ יהושע וכי אין תשובה לפניו יעשה תשובה ויפתח עיניו א״ל ר״י אל הקיסר אם רצונך שאודיעך דבר זה תן לי אלף דינרין ושני עדים נאמנים מאצלך מיד נתן הקיסר

לר״י אלף דינרין ושני עדים נאמנים מאצלו מיד הלך לו ר״י אצל סומא אחד שהיה סומא ממעי אמו וא״ל ר״י לאותו סומא הקיסר גזר עלי להרוג אותי ויש לי אלף דינרין ואיני יודע מה אעשה בהם לכן אלף דינרין הללו יהיו אצלך אם יהרוג הקיסר אותי שלך הן ואם לא יהרוג הקיסר אותי תחזיר לי אותו אלף דינרין ואמר ליה הסומא לר״י הן לו יהיה כדברך שלא יהרגוך ואחזיר לך אלף דינרין הללו המתין לו ר״י שלשה חדשים ואח״כ בא אצל אותו הסומא עם אותן עדים נאמנים וא״ל הקיסר היה מבטל הגזירה ממני שלא יהרגוני לכן תחזיר ותתן לי אותן האלף דינרין שאני הפקדתי אצלך א״ל הסומא לר״י איני יודע מה טיבן של האלף דינרין הללו שאמרת שהפקדת אצלי כי לא היו הדברים מעולם כי מימיך לא הפקדת אצלי כלום מיד הביא ר״י לאותו הסומא לפני הקיסר והעמיד לאותן העדים נאמנים והעידו בפניו מיד הכחיש הסומא גם את העדים ואמר להד״ם. מיד א״ל ר״י לאותו סומא (נ״י בינו לבינו) אוי לו לאותו איש שאין אתה נהנה כלום מאותן אלף דינרין כי אני ראיתי את אשתך שהיא משחקת עם אדם אחד ואמדה לו עכשיו יהרוג הקיסר את בעלי הסומא ואני ואתה נאכל את הדינרין הללו מיד הביא הסומא את הדינרין הללו והניחן לפני הקיסד מיד אמר לו ר״י לאותו סומא ריקה אלמלא לא העדתי בך כבד היית גונב את ממוני וא״ל ר״י להקיסר נאמן הוא אלקינו שעשה אותו סומא ממעי אמו (נ״י ואתה מהרהר אחריו אמת מ״ש בו וכו׳) ואין להרהר אחר אלקינו כלום ואמת הוא הכתוב בו הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא מיד הודה הקיסר לר״י. באותה שעה העטיר הקיסר את ר״י בכל מרגליות טובות ואמר לו אשרי אלקיכם ואשרי עמו ואשרי למי שזוכה להתעפר תחת כפות רגליכם לכך נא׳ דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו ונאמר יענך ה׳ ביום צרה: ד״א יענך ה׳ ביום צרה כי היה דוד יודע שעתיד בית המקדש להיות חרב והקרבנות יהיו בטלין בעונותיהן של ישראל והיה דוד מצטער על ישראל במה יהיה כפרה לעונותיהן ואמר הקב״ה לדוד בשעה שהצרות באות על ישראל בעונותיהן יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתודו על עונותיהם לפני ויאמרו לפני סדר סליחה ואני אענה אותם. ובמה גילה אותן הקב״ה זאת אמר ר׳ יוחנן הקב״ה גילה זאת בפסוק (שמות ל״ד:ו׳) ויעבור ה׳ על פניו ויקרא וגו׳ מלמד שירד הקב״ה מן ערפל שלו כשליח ציבור שמתעטף בטליתו ועובר לפני התיבה וגילה לו למשה סדד סליחה א״ל הקב״ה למשה אם יהיה ת״ח בדור שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן אל יזוח דעתו עליו מלהתפלל על ישראל אלא יסתכל בי שלא היה שום שותף עמי במעשה בראשית וירדתי וגליתי סדר סליחה למשה וכן ממני ילמדו כל באי עולם וכל מי שיש בידו להוציא את ישראל מידי חובתן וכשהוא מוציא אותן אני נותן להם שכר טוב ובשעה שישראל מתקבצין לפני ועומדין לפני באגודה אחת ואומרים לפני סדר סליחה אני אענה אותם שנאמר (תהילים כ׳:י׳) ה׳ הושיעה המלך יעננו ביום קראנו

ו אמר להם ר״א לתלמידיו בני אל תבטחו לא בעושר ולא בגבורה ולא בחכמה שנאמר (ירמיהו ט׳:כ״ב) בה אמר ה׳ אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה׳. זהו שנאמר ברוח הקודש ע״י שלמה בן דוד (קהלת ג׳:י״ט) כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה לא אמרו אלא כנגד בשר ודם שהוא בתחלתו רמה וטופו תולעה ואין אדם מעולה מן הבהמה כלום ולא עוד אלא כל הנוגע בנבלת בהמה אינו טמא אלא טומאת ערב אבל הנוגע בנבלת אדם הוא טמא טומאת ז׳. דבר אחר בהמה שמתה אינה מטמאה באהל אבל אדם שמת הוא מטמא באהל. ד״א הנוגע בנבלת בהמה הוא לבדו טמא ואינו מטמא את אחרים אבל הנוגע בנבלת אדם הוא טמא ומטמא ג״כ לאחרים ונאמר (שם ט) כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת טוב תינוק בן יומו שהוא חי שאימתו מושלכת על כל הבריות מן עוג מלך הבשן ששימש לאברהם לעבד ופרסות רגליו היו ארבעים מיל כיון שמת ירדו שקצים ורמשים על גביו. ועוד שלמה המלך שנאמר בו (מלכים א ה׳:י״א) ויחכם מכל האדם ואם היה חכם מכל האדם למה אומר (קהלת ג׳:י״ט) ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל והלא האדם כשהוא אוכל הוא מברך להקב״ה וכשהוא שותה הוא מברך וכשהוא הולך לישן הוא מברך וכשהוא מתעורר משנתו הוא מברך א״כ האיך נחשב לבהמה שאינה מבחנת כלום אלא אין הכתוב מדבר אלא על שעת המיתה כיון שמגיע קצו של אדם למות כשם שנמלכין על הבהמה לשחיטה כך נמלכין על האדם למות לכך נאמר ומוחר האדם מן הבהמה אין וגו׳ ולא עוד אלא בהמה שמתה יש לה מנוחה אבל בני אדם שעוברין על מצותיו של הקב״ה ומכעיסין אותו במעשיהן שאינם הגונין ומתו בלא תשובה מעמידין אותן לדין ומאירין להם כל מעשיהם בפניהם ודנין אותם על כל מעשיהם ובשביל כך היה בוכה ר׳ יוחנן בשעת פטירתו ואמרו לו תלמידיו רבינו נר ישראל אם אתה בוכה אנחנו מה תהא עלינו ואמר להם ר׳ יוחנן לתלמידיו בני האיך לא אבכה שמעמידין אותי לדין ומאירין לי את כל מעשי בפני ודנין אותי עליהם ולא עוד אלא שאומרים לי מפני מה מתו בניך בחייך ולא זכית לתיקונו של עולם ולא די לבן אדם בעולם שמתין בניו בחייו אלא שדנין אותו עליהם וכן אמר דוד בספר תהלים (עא ט) אל תשליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני אמר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם אל תרפה את ידי לעת זקנתי מן התורה ומן המצות זהו אל תשליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני אל תקהה את שיני בבני מכאן אתה למד שכל מי שמתין לו בניו בחייו שיניו קהות ועיניו קהות וכחו כהה לכך נאמר ומותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל: ד״א כה אמר ה׳ אל יתהלל חכם בחכמתו וגו׳ אפי׳ חכם במשה רבינו אינו ניצל מן המיתה אמרו חכמים עליו על משה רבינו שבשעה שאמר לו הקב״ה למשה (דברים ל״ב:מ״ט) עלה אל הר העברים הזה הר

נבו אשר בארץ מואב אשר על פני ירחו וראה את ארץ כנען אשר אני נותן לבני ישראל לאהזה ומות בהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך כאשר מת אהרן אחיך וגו׳ אמר משה לפני הקב״ה רבונו של עולם כתבת בתורתך (שם כד) ביומו תתן שכרו ואני פועל נאמן הייתי לפניך ארבעים שנה עכשיו תן לי שכרי וא״ל הקב״ה למשה אתה רוצה ליטול את שכרך בעולם הזה לא כן כמו שאתה רוצה אלא כשם שאני עתיד לשלם שכר טוב לאברהם ליצחק וליעקב משום שעשו רצוני כך אני אתן לך שכרך לעתיד לבוא אבל יתהלל הקב״ה שכל החכמה היא שלו הוא ברא כל מעשי בראשית ולא היתה יגיעה לפניו שנאמר (ישעיה נו) הלא ידעת אם לא שמעת אלקי עולם ה׳ בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע וגו׳. ואל יתהלל הגבור בגבורתו אפילו כשמשון בן מנוח שמבית מושבו ועד כתפיו היה לו ששים אמה וכיון שמת בטלה גבורתו והלך לו מן העולם אבל יתהלל הקב״ה ית״ש שכל הגבורה היא שלו שנאמר (דברי הימים א כ״ט:י״א) לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה׳ הממלכה והמתנשא לכל לראש והעושר והכבוד מלפניך ואתה מושל בכל ובידך כח וגבורה ובידך לגדל ולחזק לכל. אל יתהלל עשיר בעשרו אפי׳ כאחאב בן עמרי מלך ישראל. אמרו עליו על אחאב מלך ישראל שהיו לו שבעים בנים. ובנה לכ״א ואחד פלטין של שן וכיון שמת בטל מלכותו ובטל עשרו אבל יתהלל הקב״ה ית״ש שכל העושר שלו הוא שנאמר (חגי ב׳:ח׳) לי הכסף ולי הזהב נאם ה׳ צבאות ובמה יתהלל האדם בעוה״ז בכתרה של תורה שהיא נותנת לאדם עושר וכבוד בעוה״ז והיא נותנת לאדם חיים ארוכים בעוה״ז ובעוה״ב שנאמר (משלי ג׳:ט״ז) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד ובזכות התורה זוכה האדם שנותנין בו כח שלא יתבטל לעולם שנאמר (ישעיה מ לא) וקוי ה׳ יחליפו כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו

נספחים לסדר אליהו זוטא · הירידות

א פרק הירידות

ב פרק א׳

ג ירידה הרביעית שירד למצרים, מ״נ אנכי ארד עמך מצרימה (בראשית מ״ו ד׳). שמע יעקב על יוסף שהוא חי והיה מהר[ה]ר בלבו ואומר אעזב ארץ אבותי ואת ארץ מולדתי ארץ ששכינתו של הקב״ה שרויה בתוכה, ואלכה אל ארץ טמאה אל תוך ערלים בני חם. שאין יראת שמים עליהם. א״ל הקב״ה אל תירא [וגו׳] אנכי ארד עמך וגו׳. וכששמע יעקב את הדבר הזה נטל את בניו ואת כל נפשות ביתו וירד למצרים. מ״נ [בניו ו] בני בניו וגו׳ (שם שם ז׳). כת׳ אחד אומר ואת דינה (שם ט״ו) (כך) [כן] הוא אומר בנותיו. ללמדך שכל זרע של יעקב היו נשואין את אחיותיהן כדי שלא יתחתנו באומות העולם. ולפיכך נקראו זרע אמת. מ״נ ואנכי נטעתיך שורק כלו זרע אמת (ירמיה ב׳ כ״א). וכשבא יעקב אל גבול מצרים התייחס הזכרים ששים וששה. מ״נ כל הנפש הבאה וגו׳ (בראשית שם כ״ו) יוסף ושני בניו ששים ותשעה וכת׳ בשבעים נפש וגו׳ (דברים י׳ כ״ב). מה עשה הקב״ה נכנס במניין עמהם ועלה מספר כולה שבעים. לקיים מה שנ׳ אנכי ארד עמך מצרימה. וכשנגאלו אבותינו ממצרים התייחסו הזכרים ששים רבוא חסר אחת. מ״נ [כ]שש מאות רגלי וגו׳ (שמות י״ב ל״ז). מה עשה הקב״ה נכנס במניין עמהם ועלה מספר ששים רבוא. לקיים מה שנאמר אנכי אעלך גם עלה (בראשית שם):

רבי ישמעאל אומר עשר פעמים אמרו בני יעקב ליוסף. עבדך אבינו. שמע יוסף הדבר הזה ושתק שתיקה כהודאה. לפיכך קצר משני חייו עשר שנים. שמע יוסף שבא יעקב אל גבול מצרים ונטל את כל אנשי המלחמה המהלכים עמו ויצא לקראתו. לפי שכל העם יוצאין לקראת המלך ואין המלך יוצא לקראת העם. מכאן שאביו של אדם כמלכין. ר׳ מנחם אמר היתר רוה״ק שרוייה על יוסף מנעוריו ומנהלת אותו בכל חכמה כרעה שמנהג את צאנו. מ״נ (כצאן יוסף) רועה ישראל האזינה [נהג כצאן יוסף] (תהלים פ׳ ב׳). בכל חכמתו הטתו אשה אחת, וכשבקש להרגיל דבר [בא] איקונין של אביו ודחו לאחוריו היו ביו. שלשה כבשו יצרן לפני יוצרן [ואלו] הן יוסף ובועז ופלטי בן ליש. היה צפוי לעמד ליוסף שנים עשר שבטים. יצאו מראשי אצבעותיו זרע של עשרה שבטים ונשתיירו שני שבטים מנשה ואפרים. מ״נ ותשב באיתן קשתו ויפזו זרועי ידיו (בראשית מ״ט כ״ד). הוצ[י]אה עליו האשה עילות דברים לעשקי׳. נחבש בבית האסורין עשר שנים ושם פתר חלומות של עבדי פרעה. מ״נ ויהי כאשר [פתר] לנו כן היה (שם מ״א י״ב). ועוד כשהיה יוצא לשוק וראה שם כל העמים עומדין כיתות כיתות חבורות חבורות מדברים כל עם ועם כלשונן היה יודע מה הם אומרים. מ״נ עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי [אשמע] (תהלים פ״א ו׳). ועוד כשהיה רוכב ועובר בתוך ארץ [מצרים] בנות מצריות מצעדות עליו מעל החומר ומשליכות עליו טבעות של זהב ולא נסתכל לראות בהן יפיותן ולא שזפתו עין אדם. מ״נ בן פרת יוסף בן פרת עלי עין (בראשית מ״ט כ״ב). שאלו אלו לאלו כמה ממכר השוק מהן. בהן היו פותחין את שער ממכר השוק. וכשהיו באין אצל יוסף אומר להם כשם ששמעתם כך הוא. לפי שלא להוציא שער ממכר פחות. מכאן אתה למד שכל מי שמוציא שער ממכר פחות אינו רואה סימן ברכה לעולם. ר׳ תנחומ׳ אומ׳ צוה יוסף ובנה אוצרות מאכל בכל עיר. וקיבץ את כל תבואת הארץ אל אוצרות. ומצרים היו מלשין עליו ואומר עכשו תולעת אוכלת אוצרות יוסף. ולא שלטו בהם רימה ולא חסרו עד יום מותו. וכלכל את כל הארץ ברעב לחם. לפיכך נקרא(ת) כלכול. מ״נ ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו וגו׳ (שם מ״ז י״ב). רבי אליע׳ או׳ באסיפתו של

יעקב קרא ליוסף בנו ואמ׳. בני השבע לי בברית מילה שאת מעלה אותי אל קברת אבותי אל מערת המכפלה. מ״נ שים נא ידך תחת ירכי (שם שם כ״ט) שבך הראשונים נשבעין בברית מילה קודם שניתנה (שה׳) התורה. מ״נ ויאמר השבעה לי וישבע וישתחו ישראל על ראש המטה (שם לא). כשעלה יוסף לקבור את אביו עלו אתו כל גדולי מלכות לגמול חסד עם יעקב אביו. מ״נ ויעל יוסף לקבר את אביו וגו׳ (שם ג׳ ז׳). ונמצאת מחנה יוסף ארבעים וחמשה אלף. ויעל עמו גם רכב גם פרשים (שם ח׳) והיו מביאין לחם רעבון של מחנה יוסף. אמר להם הקב״ה אתם גמלתם חסד עם יעקב עבדי ואני נותן שכרכם לבני בניכם. וכשמתו מצרים לא נגעו במים אלא זכו לקבר בארץ. מ״נ נטית ימינך תבלעמו ארץ (שמות ט״ו י״ב). וכשבא אל מערת המכפלה בא עליהם עשו הרשע מהר שעיר לערער ריב. אמר להם. מערת המכפלה שלי הוא. מה עשה יוסף שגר את נפתלי שהיה יודע לכבוש במזלות להביא כתה שהיה ביניהם. מ״נ נפתלי אילה [וגו׳] (בראשית מ״ט כ״א) אל תיקרי אמרי שפר אלא אמרי ספר. חשים בן דן היה פגום באזניו ובלשונו אמר להם מה זה. אמרו בשביל אותו האיש שאין מניח אותנו לגמול חסד עם יעקב אבינו. מה עשה. נטל את חרבו והחתיך את ראשו אל מערת המכפלה ואת גויתו שלחו אל הר שעיר אחזתו. מה עשה יצחק נטל את ראשו של עשו והיה מביאו לפני הקב״ה ואמר לפניו רבש״ע. אחן רשע זה שלא למד צדק כל מצות שבתורה, מ״נ יוחנן רשע בל למד צדק (ישעיהו כ״ו:י׳׳ י׳) אעפ״י שעל לארץ אל מערת המכפלה בעול היה מדבר בארץ נכחו תיעול (שם). השיבו הקב״ה אמר לו, חי אני אם יראה גאות ה׳:

ד פרק ב׳

ה ירידה חמשית שירד בסנה, [שנאמר] וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג׳ ח׳) הניח כל ההר ושכן בתוך הסנה. מ״נ [ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה] (שם שם ד׳) והסנה צרה וצוקה וכל[ו] קוצים ודרדרים. למה שכן בתוך צרה וצוקה. בשביל שראה את ישראל בתוך צרה וצוקה. מ״נ בכל צרתם לו צר (ישעיה ס״ג ט׳): א״ר לויאי אותו המטה שנברא בין השמשות נמסר לאדם הראשון בגן עדן. ואדם מסרו לחנוך, וחנוך מסרו לנח, ונח מסרו לשם, ושם מסרו לאברהם. ואברהם מסרו ליצחק, ויצחק ליעקב, ויעקב הביאו למצרים ומסרו ליוסף בנו, כיון שמת יוסף נשלל כל ביתו והמטה לפלטין של פרעה. והיה יתרו מחרטומי מצרים וראה את המטה וקרא את האותות שהיו עליו ושלח ידו ולקחו. ואמר יתרו זה האיש שעתיד לגאל את ישראל ממצרים. לפיכך נתן לו את בתו. מ״נ ויואל משה לשבת וגו׳ ויתן את צפורה בתו וגו׳ (שמות ב׳ כ״א). ומשה היה רועה במטה צאנו של יתרו ארבעים שנה. ולא שיכלה אותם חית השדה והיה פרה ורבה הרבה מאד ועליהם הכת׳ אומר כצאן קדשים (יחזקאל ל״ז ל״ח). והיה מנהיג אותם עד שבא לחורב. מ״נ וינהג את הצאן אחר המדבר וגו׳ (שמות ג׳ א׳). ושם נגלה אליו האלהים. מ״נ וירא (אליו) מלאך [ה׳] אליו בלבת וגו׳ (שם שם ב׳). וראה את האש בתוך הסנה והאש איננה אוכלת את הסנה. והאש אינו מצמח בארץ כי אם (אש ו) [יש] מים תחת[יו]. ותמה בלבו וקרב לראות את האותות, מ״נ אסורה נא וארא וגו׳ (שם ג׳). אמר לו הקב״ה עמוד במקום עמד (ו) [ך] ששם אני עתיד ליתן תורה לישראל. מ״נ ויאמר אל תקרב הלום (שם ה׳). אמר לו הקב״ה לך ואשלחך אל פרעה (שם י׳) אמר לפניו רבש״ע הלא אמרת לי ג׳ וד׳ פעמים. אני [אין] בי כח אני פגום בלשוני. מ״נ כי כבד פה וכבד לשון אנכי (שם ד׳ ו׳). אמר לו הקב״ה מי שם פה לאדם. מ״נ ויאמר מי שם פה לאדם וגו׳ (שם שם י״א). או׳ לפניו רבש״ע רוצה אתה לשלחני ביד אויבי מבקשי נפשי לא על כן ברחתי מפניהם. א״ל הקב״ה אל תירא שכבר מתו. מ״נ כי מתו [כל] האנשים המבקשים את נפשך (שם י״ט). ומי היו, דתן ואבירם היו. וכי מתים [היו] והלא דתן ואבירם בחייה(ו)[ן]. והאמר [מר] כל מקום שאתה מוצא (יצאו) נצבים (פתח אהליהם אמ׳ לו) [אילו] דתן ואבירם. א״ל נחיתו מנכסיי[ה]ו. אמר לפניו תן לי אות(ה). א״ל השלך מטך ארצה. וישלך מטהו ארצה ונעשה לנחש שרף. למה הראה לו הקב״ה נחש שרף ולא דבר אחר. אלא כשם שהנחש [ה]זה נושך וממית לכל אדם כך היו המצרים נושכין וממיתין. אחר [כך] נעשה כעץ יבש. מ״נ ויאמר ה׳ אל משה שלח ידך וגו׳ (שם ד׳). א״ל כך [י]היו פרעה ומצרים כעץ הזה. אמר לפניו תן לי מופת. א״ל הבא ידך אל חקך וגו׳. למה הראה לו הקב״ה דבר טמא ולא דבר טהור. שמצורע (אף) טמא ומטמא אחרים כך היו פרעה ומצרים טמאים ומטמאים לישראל ולנשותיהם עמם. חזר ונטהר. מ״נ ויאמר השב ידך וגו׳ (שם ז׳). א״ל כך אני מטהר את ישראל מטומאת מצרים. ולמה הרא[ה]ו הקב״ה למשה אש מתוך הסנה. אש אלו ישראל שנמשלו באש. מ״נ והיה בית יעקב אש וגו׳ (עובדיה י״ח). הסנה אלו או״ה שנמשלו לקוצים ודרדרים. א״ל כך יהי׳ ישראל בעוה״ז לא אשן [של] ישראל אוכלת את כל עמים ולא או״ה יכולין להמית שלהבותן של ישראל שהן דברי תורה. (אוכל) [אבל] לעתיד לבא אשן של ישראל אוכלת את כל העמים. [אמר לפניו רבש״ע] הודיעני שמך הגדול שאקרא בשמך ותענינו [ו]הודיעו. וראו העליונים שמסר לו הקב״ה סוד השם למשה ויאמרו ברוך השם חונן הדעת:

ו פרק ג׳

ז ירידה השישית שירד(ו) לסיני. מ״נ וירד ה׳ על הר סיני (שמות י״ט כ׳). בששה בסיון נגלה הקב״ה עליו ממקומו. נתעלה ההר ונתפתחו השמים ונכנס ראש ההר בתוך השמים וערפל(ים) כסה את ההר. מ״נ ויט שמים וירד (תהלים י״ח י׳). זרח הקב״ה ובא מסיני ונגלה על בני עשו. מ״נ ויאמר ה׳ מסיני

בא וזרח משעיר וגו׳ (דברים ל״ג ב׳) ואין שעיר אלא בני עשו. מ״נ וישב ביום ההוא וגו׳ (בראשית ל״ג ט״ז). אמר להם מקבלים [אתם] עליכם את התורה, [אמרו] מה כת׳ בה. לא תרצח. אמרו אין אנו יכולין לעזוב את הברכה שברך יצחק את עשו אבינו שאמר [ו]על חרבך תחיה וגו׳ (שם כ״ז מ׳). אם לא נרצח להיכן הברכה. חזר ונגלה על בני ישמעאל. מ״נ הופיע מהר [פארן] (דברים שם) ואין פארן אלא בני ישמעאל. מ״נ וישב במדבר פארן (בראשית כ״א כ״א). אמר להם מקבלים [אתם] עליכם את התורה. אומ׳ מה כתיב בה. לא תגנוב. אומ׳ אין אנו יכולין לעזוב את המעשה שעשו אבותינו שגנבו את יוסף והביאו[הו] למצרים. מ״נ כי גנוב גנבתי מארץ וגו׳ (שם מ׳ ט״ו). ומשם שלח מלאכים על כל אומות העולם. אמר להם מקבלים [אתם] עליכם את התורה. אמרו מה כתיב בה. אמ׳ לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. אמרו אין אנו רוצין בתורתך. ו(ו)תן תורתך לעמך. שנ׳ ה׳ עוז לעמו יתן וגו׳ (תהלים כ״טי י״א). חזר ונגלה על בני ישראל. מ״נ ואתה מרבבות קודש (דברים שם) ואין מרבבות אלא בני ישראל. מ״נ ובנחה יאמר שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל (במדבר י׳ ל״ו). ואתו אלפי שנאן רבותים. מ״נ רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים ס״ח י״ח). ומימינו אחז התורה, מ״נ [מימינו] אש דת למו (דברים שם). ולמה מימינו, בלשון חיבה ובלשון שבועה. בלשון חבה (מניין). מ״נ שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני (שה״ש ב׳ ו׳). בלשון שבועה. מ״נ נשבע ה׳ בימינו וגו׳ (ישעיה ס״ב ח׳). ר׳ אליעזר אומר מיום שיצאו ישראל ממצרים היו נוסעים וחונים במחלוקת. מ״נ ויסעו ויחנו ויבואו. [כשבאו] אל הר סיני חנו כולם נגד ההר בלב אחד ובעצה אחת. מ״נ ויחן שם ישראל נגד ההר (שמות י״ט ב׳) אמר להם הקב״ה מקבלים [אתם] עליכם את התורה. אמרו עד שלא שמענו התורה שמרנו את מצות שבתורה. מ״נ כל (הדברים) אשר דבר ה׳ נ עשה ונשמע (שם כ״ד ז׳). ר׳ אלעזר המודעי .....

ח דרש רבי בנאה מאי דכת׳ [ה׳] בוקר תשמע קולי (תהלים ה׳ ד׳) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה. בשכר תפלת[י] תשמע קולי והושיעני מבין או״ה. שמבזין אותי ומחרפין ומגדפין אותי בכל יום ויום. ואומ[רים] לי עזבך בידינו וכל שאתה מתפלל(ין אינן([אינו] אלא לשוא. שהרי עברו כמה דורות ולא הושיע (אתכם) [אותך] מבינינו. רצונך ו(נ)שוב ותרחם עלי והושיעני מביניהם ופדיני מידיהם. בשעה שאני ממלכת ומיחדת אותך (ו)הן מכעיסין לפניך ומשתחוים לחמה. והקב״ה אמר לה(ם). בתי הרי אני מכין ליך העולם הבא. ועתיד אני להמליכך על כל באי העולם. ועתידין כל מלכי העולם להיות משרתים לך כעבדים ושרותיה[ם] מיניקותיך. לעולם ילחכו עפר כפות רגליך. מ״נ (ויהי) [והיו] מלכים אמנים וגו׳ (ישעיה מ״ט כ״ג). ועתיד אני להבהיק זיוך כזיו החמה. ועליה(ם) אמר שלמה מי זאת הנשקפה כמו שחר וגו׳ (שה״ש ו׳ י׳). זו כנסת ישראל שמצפה לעמוד השחר ואומרת. מתי תעלה עמוד השחר ואקדש להקב״ה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואמליכנו בכל יום [על] מעשה ידיו. יפה כלבנה (שם) זו כנסת ישראל שמצפה ללבנה ואומרת מתי יהיה ראש חדש ואראה חדשה. ואקדש את החדש בבית דין ואתן שבחות והודאות. ועתיד הקב״ה להבהיק את (זיון) [זיוה] כזיו הלבנה. ברה כחמה (שם) אילו הצדיקים שבישראל שמחשבין על דברי תורה בעולם הזה. ועתיד הקב״ה להב[ה]יק זיום כזיו החמה:

ט דרש ר׳ יהודה ברבי אלעאי מאי דכת׳ ברן יחד ככבי בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל״ח ז׳). אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה. רבש״ע מפני מה אין אנו אומרים שירה למעלה קודם שיאמרו ישראל למטה. והקב״ה אומר להם. והיאך אתם אומרים לפני קודם שיאמרו ישראל וישראל דרים בארץ והם ילודי אשה (נשים) ויצה״ר שולטת ביניהם אע״פ [כן] (את) כובשין את יצרן ומייחדין וממליכין אותי בכל יום ויום ומצפים הם למלכותי ולראות בניין ביתי ואומ[רים] בכל יום בונה ירושלים נדחי ישראל יכנס. אמן במהרה בימינו:

י סליק.